

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલય, અમદાવાદ

આર/સ્પેશલ સિવિલ એપ્લીકેશન નં. ૪૫૨૪ / ૨૦૧૯

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી ભાર્ગવ ડી. કારિયા

=====

૧	શું સ્થાનિક સમાવારપત્રોના રિપોર્ટ્સને ચુકાદો જોવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે?	હા
૨.	રિપોર્ટ્સને સંદર્ભિત કરવાં કે નહિ?	હા
૩.	શું ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવાં ઈચ્છે છે?	ના

૪.	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણ, ૧૯૫૦ ના અર્થઘટન કે તેનાં હેઠળ કરવામાં આવેલ કોઈ હુકમ સબબ કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રશ્ન સમાવિષ્ટ છે?	ના
----	---	----

=====

જીટીપીએલ હેથવે લિમિટેડ.

વિરુદ્ધ

સ્ટ્રેટેજિક માર્કેટિંગ પ્રા. લિ.

=====

ઉપસ્થિતિ: શ્રી સુનીલ શાહ, શ્રી ચતીન સોની(૮૬૮) તરફથી, અરજદાર(ઓ)
નં. ૧ માટે શ્રી શિવાંગ જે. શુક્લા(૨૫૧૫), સામાવાળા(ઓ) નં. ૧ માટે

=====

સમક્ષ: માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી ભાર્ગવ ડી. કારિયા

તારીખ : ૨૦/૦૪/૨૦૨૦

સી.એ.વી. ચુકાદો

૧. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની આ અરજી દ્વારા ભારતનું સંવિધાન, અરજદારે મધ્યસ્થતા દ્વારા પસાર કરાયેલ તા. ૧૪મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૯ના હુકમને પડકાર્યો છે એકમાત્ર મધ્યસ્થથી બનેલું ન્યાયાધિકરણ (માનનીય શ્રી ન્યાયમૂર્તિ જે.એમ. પંચાલ — ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતના ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશ) દ્વારા, જેના હેઠળ અરજદાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રાથમિક આક્ષેપોને, પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદો મધ્યસ્થતાથી નિરાકરણીય છે કે નહીં તે નક્કી કરવા બાબતે, નામંજૂર કરવામાં આવ્યા છે. ૨. આ અરજી ઉદ્ભવવા માટેના તથ્યોનું સારરૂપે નીચે મુજબ સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી શકાય છે:

૨.૧) ગ્રાહક સેવા કેન્દ્ર સ્થાપિત કરવા માટે અરજદાર અને સામાવાળા વચ્ચે ૫મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૪ના રોજ ૧૫મી જાન્યુઆરી, ૨૦૧૫થી ૩૧મી માર્ચ, ૨૦૧૭ સુધીના સમયગાળા માટે કરાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તે મુજબ, અરજદારે ગ્રાહક કૉલ સેવાઓ સામાવાળાને બહાર સોંપી હતી.

૨.૨) અરજદાર દ્વારા સામાવાળાના કચેરીમાં તા. ૨૯મી સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૬ના રોજ કરવામાં આવેલી નિરીક્ષણ તપાસ દરમિયાન એવું જાણવા મળ્યું કે સામાવાળાએ પોતાના સોફ્ટવેર પ્રોગ્રામ, નામે “સી-ઝેનિટ્રક્સ”, માં હેરફેર કરીને ગ્રાહકોના કૉલ્સનો જવાબ આપવા માટે વાસ્તવમાં નિયુક્ત કરાયેલા લોકોની

સંખ્યાથી વધુ વ્યક્તિઓ એક જ સમયે લોગ ઇન થયેલા હોવાનું દર્શાવ્યું હતું અને કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામમાં આવી હેરફેર કરીને સામાવાળા અરજદારના સેવા કોલ સેન્ટર માટે સામાવાળા દ્વારા કામે રાખવામાં આવેલી વ્યક્તિઓની વધારેલી સંખ્યાના આધારે ખોટા અને કુલાવેલા બીલોનો દાવો કરતો અને રજૂ કરતો હતો. અરજદારે વધુ પૂછપરછ કરતાં જાણ્યું કે અરજદારના બે કર્મચારીઓએ સામાવાળા સાથે સાંઠગાંઠ કરીને અરજદાર સાથે છેતરપીંડી આચરી હતી. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૦૮, ૪૦૯, ૧૨૦-બી, ૩૪ તેમજ ની કલમો ૬૫ અને ૬૬(ડી) હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ બાબતે સામાવાળા વિરુદ્ધ તા. ૩૧મી માર્ચ, ૨૦૧૭ના રોજ આઈ-સી.આર. નં. ૩૦/૨૦૧૭ તરીકે ફોજદારી ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી.

માહિતી અને પ્રૌદ્યોગિકી અધિનિયમ, ૨૦૦૮. અરજદારનો એવો કેસ છે કે કૌભાંડ પ્રકાશમાં આવ્યું ત્યાં સુધી અરજદારે ઇન્વોઇસોનું ચૂકવણીકરણ પહેલેથી જ કરી દીધું હતું અને તે પછી અરજદારે માસિક ચુકવણી કરવી બંધ કરી દીધી, કારણ કે અરજદારે સામાવાળાને વાસ્તવમાં બાકી કરતાં ઘણી વધુ રકમ ચૂકવી દીધી હતી. અરજદારનો એવો કેસ છે કે નિરીક્ષણની તારીખથી, એટલે કે રજમી નવેમ્બર, ૨૦૧૬ સુધી, અંદાજે છ અઠવાડિયા સુધી અરજદારે ગ્રાહક સંભાળ કેન્દ્રની સેવાઓ લેવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. રજમી નવેમ્બર, ૨૦૧૬થી અરજદારે પોતાનું ગ્રાહક સંભાળ કેન્દ્ર શરૂ કર્યું.

૨.૩) ફોજદારી ફરિયાદના અનુસંધાન, અમદાવાદ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટની અદાલત સમક્ષ ૭મી સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૮ના રોજ ક્રિમિનલ કેસ નં. ૮૩૪૫૩/૨૦૧૮ તરીકે ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવ્યું.

૨.૪) અરજદારનો એવો કેસ છે કે ફોજદારી આરોપોમાંથી બચવા માટેના હેતુથી, સામાવાળાએ આ અદાલતમાં ફોજદારી વિવિધ અરજી નં. ૧૦૮૯૧/૨૦૧૭ તરીકે રદ કરવાની અરજી દાખલ કર્યા પછી જ, તા. ૩૦મી મે, ૨૦૧૭ના રોજ મધ્યસ્થતા કલમ અમલમાં મૂકવા માટે નોટિસ જાહેર કરી હતી. અરજદારે આવી નોટિસનો જવાબ તા. ૨૫મી જુલાઈ, ૨૦૧૭ના રોજ આપ્યો હતો.

૨.૫) ત્યારબાદ, સામાવાળાએ મધ્યસ્થી અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૧ હેઠળ મધ્યસ્થની નિમણૂક માટે અરજી દાખલ કરી. સંક્ષેપમાં “અધિનિયમ, ૧૯૯૬” તરીકે ઉલ્લેખિત આ અધિનિયમ સંબંધે, આ અદાલતે તા. ૯મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૮ ના હુકમ દ્વારા આ અદાલતના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ, માનનીય શ્રી ન્યાયમૂર્તિ ડી.એ. મહેતા, ને પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદોના નિરાકરણ માટે, વિદ્વાન મધ્યસ્થ દ્વારા વિચારણા માટે તમામ દલીલો ખુદી રાખીને, નિમણૂક કરી હતી. વિદ્વાન મધ્યસ્થએ રાજીનામું આપતાં, આ અદાલતે ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતના ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશ, માનનીય શ્રી ન્યાયમૂર્તિ જે.એમ. પંચાલ, ને એકમાત્ર મધ્યસ્થ તરીકે નિમણૂક કર્યા.

૨.૬) ત્યારબાદ સામાવાળાએ પોતાનું દાવા-નિવેદન દાખલ કર્યું અને અરજદારે તેના વિરુદ્ધ પ્રતિવાદ દાવો દાખલ કર્યો. અરજદારે સામાવાળા પાસેથી કેટલાક

દસ્તાવેજોની માંગ સાથે એક અરજી પણ કરી હતી, જે હજુ વિજ્ઞાન લવાદ સમક્ષ વિચારાધીન છે. લવાદી પંચે તા. ૧૯મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૮ના હુકમ દ્વારા પ્રાથમિક બચાવ-નિવેદન અને પ્રતિવાદ દાવાને નોંધ પર લેવા માટે નિર્દેશ કર્યો અને નોંધ્યું કે કાયદા અનુસાર તેમાં સુધારો કરવા માટે અરજદારને મુક્તિ રહેશે. પક્ષકારોને સાંભળ્યા બાદ, લવાદી પંચે તા. ૧૪મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૯ના હુકમ દ્વારા અરજદારે દાખલ કરેલી પ્રાથમિક વાંધાની અરજી ફગાવી દીધી. અરજદારે ઉઠાવેલા પ્રાથમિક વાંધા સંબંધિત અરજીને નામંજૂર કરનાર ઉક્ત હુકમથી અસંતોષ પામી, અરજદારે હાલની અરજી દાખલ કરી છે.

૩. આ અદાલતના વિચાર માટે ઊભો થતો સંક્ષિપ્ત પ્રશ્ન એ છે કે અધિનિયમ-૧૯૯૬ હેઠળની મધ્યસ્થી કાર્યવાહી બાકી હોય તે દરમિયાન પસાર કરવામાં આવેલ કોઈપણ હુકમને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ સર્ટિયોરારી દ્વારા પડકારી શકાય કે નહીં.

૪. અરજદાર તરફથી વિજ્ઞાન વકીલ શ્રી સુનિત શાહ સાથે વિજ્ઞાન વકીલ શ્રી ચતિન સોની અને સામાવાળા તરફથી વિજ્ઞાન વકીલ શ્રી શિવાંગ શુક્લાને સાંભળ્યા.

૫. અરજદાર પક્ષના વિજ્ઞાન વકીલે રજૂ કર્યું કે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ રિટ અરજીએ દ્વારા આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકારી શકાય છે. એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની જોગવાઈઓ દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૦૮ (સંક્ષેપમાં

“સંહિતા”) હેઠળના વિવાદોના નિરાકરણની પદ્ધતિના વિકલ્પરૂપ ઉપાયની જોગવાઈ કરે છે. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું કે સર્વોચ્ચ અદાલત તેમજ આ અદાલત સહિત વિવિધ અન્ય વડી અદાલતોએ પણ આર્બિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકારતી અરજીઓ વારંવાર સ્વીકારી છે. ઉપરોક્ત દલીલના સમર્થનમાં અરજદાર પક્ષના વિદ્વાન વકીલે નીચેના નિર્ણયો પર નિર્ભરતા મૂકી :

- ૧) એમ/એસ. એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. એમ/એસ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્ય એક, (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮ માં અહેવાલિત.
- ૨) નેશનલ થર્મલ પાવર કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિ. સિમેન્સ એટકેઇંગેસેલ્શાફ્ટ, ૨૦૦૭(૪) એસ.સી.સી. ૪૫૧ માં અહેવાલિત, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

“૧૩ 'અધિકારક્ષેત્ર' અભિવ્યક્તિ અનેક અર્થછટાઓ ધરાવતો શબ્દ છે. તેનો અર્થ અને વ્યાપ તે કયા સંદર્ભમાં ઉપયોગમાં લેવાયો છે તે પરથી નિર્ધારિત કરવો પડે છે. જ્યારે અમે અધિનિયમની જોગવાઈ પર નજર કરીએ છીએ, ત્યારે અમને જણાય છે કે ઉક્ત જોગવાઈ એવી છે કે જે લવાઈ પંચને તેના પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરવાની સક્ષમતા સાથે સંબંધિત છે. એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. એન્ડ અન્. [(૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮] એ એક અર્થમાં તેની કામગીરીને એવા કેસો સુધી મર્યાદિત રાખી હતી જેમાં લવાઈ પંચની રચના કરારના પક્ષકારોના ઉપક્રમે કરવામાં આવી

હતી, અને તે અધિનિયમની જોગવાઈ હેઠળ મુખ્ય ન્યાયાધીશને સંદર્ભ કર્યા વિના કરવામાં આવી હતી. એવા કેસમાં જ્યાં પક્ષકારોએ આ રીતે અધિનિયમની જોગવાઈનો આશરો લીધા વિના લવાઈ પંચની રચના કરી હોય, ત્યાં પણ તેઓને લવાઈ પંચના અધિકારક્ષેત્રને પડકારવાનો અધિકાર રહે છે, જેમાં લવાઈ કરારના અસ્તિત્વ અથવા માન્યતા અંગેના કોઈપણ આક્ષેપ પર નિર્ણય માગવાનો અધિકાર પણ સમાવેશ પામે છે. તેથી લવાઈ પંચ એવો નિર્ણય આપી શકે કે લવાઈ કરાર અસ્તિત્વમાં નહોતો, અથવા લવાઈ કરાર માન્ય નહોતો, અથવા લવાઈ કરારે તેના સમક્ષ રજૂ કરાયેલા વિશિષ્ટ દાવા પર નિર્ણય આપવા માટે પંચને અધિકારક્ષેત્ર પ્રદાન કર્યું નહોતું. ઉપકલમ (૫) હેઠળ, તેવા આક્ષેપનો નિર્ણય કરવાની તેના પર ફરજ છે અને જ્યાં તેવો આક્ષેપ તે નામંજૂર કરે, ત્યાં તે લવાઈ કાર્યવાહી આગળ ચાલુ રાખી શકે અને પંચાટ આપી શકે. ઉપકલમ (૬) હેઠળ, આવા લવાઈ પંચાટથી પીડિત પક્ષકાર તેવી લવાઈ પંચાટને રદ કરવા માટે તેની અનુસાર અરજી કરી શકે. અન્ય શબ્દોમાં, પંચાટ સામેના પડકારમાં પીડિત પક્ષકાર એવો વાદ ઉઠાવી શકે કે તે પસાર કરવા માટે પંચને અધિકારક્ષેત્ર નહોતું અથવા તેને પસાર કરતી વખતે પંચે પોતાની સત્તાની મર્યાદા વટાવી દીધી હતી. આવું ત્યારે બને છે જ્યારે પંચ પંચાટ આપવાની કાર્યવાહી સુધી આગળ વધે છે. અધિનિયમની વિવિધ ઉપકલમોના સંદર્ભમાં જ 'અધિકારક્ષેત્ર' શબ્દપ્રયોગની સામગ્રી અને અપીલની જોગવાઈનો વ્યાપ સમજવો જરૂરી છે. એવા કેસમાં જ્યાં લવાઈ પંચ અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત આક્ષેપ નામંજૂર કરીને પંચાટ આપે છે, ત્યાં તેની ઉપકલમ (૬) પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે

જો શક્ય હોય તો એવા પંચાટમાંથી છૂટકારો મેળવવા માટે પક્ષકારોએ અધિનિયમની જોગવાઈનો આશરો લેવો પડે. પરંતુ, જો પંચ અધિકારક્ષેત્ર સ્વીકારવાનું નકારે અથવા પંચાટ આપવાનું નકારે અને લવાઈ કાર્યવાહી ખારિજ કરે, તો પીડિત પક્ષકાર ઉપચાર વિના રહેતો નથી. (૨) આવી સ્થિતિ સાથે સંબંધિત છે. જ્યાં અધિકારક્ષેત્રના અભાવનો આક્ષેપ અથવા દાવો અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદા કરતાં વધુ હોવાનો આક્ષેપ લવાઈ પંચ સ્વીકારી લે છે અને અધિકારક્ષેત્ર નકારીને દાવાના ગુણદોષમાં જવાનું ઇનકાર કરે છે, ત્યાં અપીલની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. અધિનિયમની જોગવાઈના સંદર્ભ અને તેના વિશિષ્ટ શબ્દપ્રયોગને ધ્યાનમાં લેતાં, આવું ધારવું યોગ્ય થશે કે અધિનિયમની જોગવાઈ દ્વારા સીધી અપીલપાત્ર બનાવવામાં આવેલ બાબત માત્ર અધિકારક્ષેત્રના અભાવના આક્ષેપની સ્વીકૃતિ, અથવા અધિકારક્ષેત્રના અતિરેક ઉપયોગની સ્વીકૃતિ અને તેના પરિણામે સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે આગળ કાર્યવાહી કરવા કરાયેલ ઇનકાર છે.” ૩) પંજાબ એગ્રો ઇન્ડસ્ટ્રીઝ કોર્પોરેશન લિ. વિ. કેવલ

સિંઘ દિલ્હોન, જે ૨૦૦૮(૧૦) એસ.સી.સી. ૧૨૮ માં અહેવાલિત છે, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

“૮. અમે જણાવ્યું છે કે જોકે તે હેઠળનો હુકમ ન્યાયિક હુકમ છે, તેમ છતાં આવા આદેશોની અંતિમતા સંબંધિત બાબતોને ધ્યાનમાં લેતાં, તેમજ અપીલ માટેની કોઈ જોગવાઈના અભાવમાં, સિવિલ ન્યાયાધીશનો હુકમ બંધારણ હેઠળની રિટ

અરજીમાં પડકાર માટે ખુલ્લો હતો. એસ.બી.પી.માં આવેલો નિર્ણય આવી રિટ અરજીને પ્રતિબંધિત કરતો નથી. એસ.બી.પી.માં તે અંગે કરાયેલા નિરીક્ષણો કે અધિનિયમ હેઠળના હુકમ વિરુદ્ધ માત્ર બંધારણ હેઠળની અપીલ જ રહેશે, તે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા અથવા તે વડી અદાલતના નિયુક્ત ન્યાયાધીશ દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશોના સંદર્ભમાં છે. આ નિરીક્ષણો મુખ્ય ન્યાયાધીશના નિયુક્ત તરીકે કાર્ય કરતી અધીનસ્થ અદાલતને લાગુ પડતા નથી. આ અદાલતે વારંવાર ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે કે અન્ય સમાનરૂપે અસરકારક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય અને તેમાં સંકળાયેલ પ્રશ્ન કોઈ જાહેર મહત્વનો ન હોય ત્યારે આ અદાલતમાં સીધી પહોંચ મંજૂર કરવા માટે તેનો આશય નથી; અને અપીલકર્તાએ તેની માટે ઉપલબ્ધ અન્ય તમામ ઉપાયો સમાપ્ત કર્યા ન હોય ત્યાં સુધી આ અદાલત સામાન્ય રીતે તેની અધિકારક્ષેત્ર હેઠળનો ઉપયોગ કરશે નહીં. તેથી, સિવિલ ન્યાયાધીશ, સિનિયર ડિવિઝન દ્વારા હેઠળની અરજી નામંજૂર કરતો હુકમ માત્ર નો આશરો લઈને જ પડકારવામાં આવી શકે છે, એવો દાવો અસંગત છે. એસ.બી.પી.ના નિર્ણયથી અપીલકર્તાએ વડી અદાલત સમક્ષ દાખલ કરેલી રિટ અરજીની ગ્રાહ્યતા પર કોઈ અસર પડી નહોતી.” ૪) વિધા દ્રોલિયા વિ. દુર્ગા ટ્રેડિંગ કોર્પોરેશન, ૨૦૧૯ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી. ૩૫૮ માં અહેવાલિત, જેમાં નીચે મુજબ ઠેરવવામાં આવેલઠેરવવામાં આવેલ :

“૮. એ નોંધાશે કે મધ્યસ્થતા કરારની “માન્યતા” તેની “અસ્તિત્વ”થી, તેથી, અલગ બાબત છે. તેથી, એક મહત્વનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, અને જેનો

અધિકૃત નિર્ણય ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશોવાળી ખંડપીઠ દ્વારા થવો જરૂરી છે, તે એવો છે કે શું “અસ્તિત્વ” શબ્દમાં એવા કરારોમાં રહેલી મધ્યસ્થતા કલમોને છાંટીને દૂર કરવાનો સમાવેશ થાય છે કે જેમાંથી સૂચિત થાય છે કે વિવાદનો વિષય મધ્યસ્થતા માટે અસમર્થ છે. આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે, માનનીય ન્યાયાધીશો પૈકીના એક, કુરિયન જોસેફ, ન્યાયમૂર્તિ, દ્વારા, . માં, (૨૦૧૭) ૯ એસ.સી.સી. ૭૨૯, એવું જણાવ્યું છે કે નો વ્યાપ નીચે મુજબ મર્યાદિત છે: ૧૯૯૬ના અધિનિયમની હેઠળની સત્તાનો વ્યાપ પટેલ એન્ગ્. . માં, (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮] અને બોધારા પોલીફેબ [નેશનલ ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. બોધારા પોલીફેબ (પી) લિ., (૨૦૦૯) ૧ એસ.સી.સી. ૨૬૭ : (૨૦૦૯) ૧ એસ.સી.સી. (સિવ) ૧૧૭] ના નિર્ણયો દ્વારા નોંધપાત્ર રીતે વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો હતો. આ સ્થિતિ ૨૦૧૫માં કરવામાં આવેલા સુધારા સુધી યથાવત રહી. સુધારા પછી, અદાલતોએ માત્ર એટલું જ જોવાનું રહે છે કે મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં છે કે નહીં— તેથી વધુ નહીં, તેથી ઓછું નહીં. વિધાનની નીતિ અને હેતુનો સાર એવો છે કે મધ્યસ્થની નિમણૂકના તબક્કે અદાલતનું હસ્તક્ષેપ ઓછામાં ઓછું રાખવું અને (૬-એ) માં સમાવવામાં આવેલ આ આશયનો માન રાખવો જોઈએ.”” xxx

૧૭. સિદ્ધાંતના સ્તરે હજી સુધી બધું સારું છે. તેમ છતાં, હવે અમારે આ અદાલતના કેટલાક નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવો છે. આ પ્રકારના કેસોમાં આધારભૂત નિર્ણય , (૨૦૧૧) ૫ એસ.સી.સી. ૫૩૨ માં સમાયેલ ચુકાદો છે. આ ચુકાદામાં

“લવાદપાત્રતા” અભિવ્યક્તિનો અર્થ શું છે તે અત્યંત વિગતવાર રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે [ફકરો ૩૪ જુઓ]. ફકરો ૩૫ મહત્વનો છે અને નીચે મુજબ વાંચે છે:

૩૫. મધ્યસ્થતા ન્યાયમંડળો ખાનગી મંચો છે, જેઓ વિવાદના પક્ષકારો દ્વારા પોતાની સ્વૈચ્છિક પસંદગીથી, દેશના કાયદાઓ હેઠળ રચાયેલ જાહેર મંચો એવી અદાલતો અને ન્યાયમંડળોના સ્થાને, તેમના વિવાદોનું ન્યાયનિર્ધારણ કરવા માટે પસંદ કરવામાં આવે છે. દરેક નાગરિક અથવા વ્યાપારી વિવાદ, ભલે તે કરારજન્ય હોય કે અકર્ણજન્ય, જેનો નિર્ણય અદાલત દ્વારા કરી શકાય તે, સિદ્ધાંતતઃ મધ્યસ્થતા દ્વારા ન્યાયનિર્ધારિત અને નિરાકરિત થઈ શકે છે, જો સુધી મધ્યસ્થતા ન્યાયમંડળોની અધિકારિતા સ્પષ્ટ રીતે અથવા આવશ્યક નિષ્કર્ષથી બહાર રાખવામાં આવી ન હોય. જાહેર નીતિના મુદ્દા તરીકે, કેટલીક શ્રેણીની કાર્યવાહીનો ન્યાયનિર્ધારણ વિધાનમંડળ દ્વારા વિશેષરૂપે માત્ર જાહેર મંચો માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો છે. અન્ય કેટલીક શ્રેણીના કેસો, ભલે જાહેર મંચો (અદાલતો અને ન્યાયમંડળો) દ્વારા ન્યાયનિર્ધારણ માટે સ્પષ્ટ રીતે અનામત રાખવામાં આવ્યા ન હોય, તો પણ આવશ્યક નિષ્કર્ષથી તેઓ ખાનગી મંચોની પરિધિમાંથી બહાર ગણાય શકે છે. પરિણામે, જ્યાં દાવાનો કારણ/વિવાદ મધ્યસ્થયોગ્ય ન હોય, ત્યાં જે અદાલતમાં દાવો લંબિત હોય તે અદાલત, અધિનિયમની કલમ હેઠળ, પક્ષકારોએ આવા વિવાદોના નિરાકરણ

માટે મધ્યસ્થતાને મંચ તરીકે સ્વીકારી હોય તેમ છતાં, તેમને મધ્યસ્થતા માટે સંદર્ભિત કરવાની ના પાડશે.

૧૮. ત્યારબાદ પરિચ્છેદ ૩૬ નીચે મુજબ મધ્યસ્થીયોગ્ય ન હોય તેવા વિવાદોના કેટલાક સુસ્થાપિત ઉદાહરણો આપે છે:

“૩૬. મધ્યસ્થતા માટે અયોગ્ય વિવાદોના સુપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણો આ મુજબ છે: (૧) એવા હકો અને જવાબદારીઓ સંબંધિત વિવાદો, જે ફોજદારી ગુનાઓને જન્મ આપે છે અથવા ફોજદારી ગુનાઓમાંથી ઉદ્ભવે છે; (૨) લગ્નવિષયક વિવાદો, જે વિવાહવિરોધ, ન્યાયિક વિયોગ, દાંપત્ય અધિકારોની પુનઃસ્થાપના, સંતાનની કસ્ટડી સાથે સંબંધિત હોય; (૩) વાલીત્વ સંબંધિત બાબતો; (૪) દિવાળિયાપણું અને વ્યવસાય સમાપ્તિ સંબંધિત બાબતો; (૫) વસિયતનામા સંબંધિત બાબતો (પ્રોબેટ મંજૂર કરવું, વહીવટપત્રો અને વારસાઈ પ્રમાણપત્ર); અને (૬) વિશેષ કાયદાઓ દ્વારા નિયંત્રિત બેદખલી અથવા ભાડાપટ્ટા સંબંધિત બાબતો, જેમાં ભાડૂતને બેદખલી સામે કાયદેસર રક્ષણ પ્રાપ્ત હોય અને માત્ર નિર્દિષ્ટ અદાલતોને જ બેદખલીનો હુકમ કરવા અથવા વિવાદોનો નિર્ણય કરવાની અધિકારિતા સોંપવામાં આવી હોય.” એક્સએક્સએક્સ

૩૪. અથવા , એવી કોઈ વસ્તુ અસ્તિત્વમાં નથી, જેમ કે ઓલિમ્પસ સુપરસ્ટ્રક્ચર્સ (ઉપરોક્ત) દ્વારા અને બુઝ એલેન (ઉપરોક્ત) દ્વારા ઠરાવવામાં આવ્યું છે. એક્સ એક્સ એક્સ

૩૭. આ કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં અને એ હકીકતને જોતા કે ૧૮ સુનાવણીઓ યોજાઈ ચૂકી છે, અમારી તા. ૧૩.૦૮.૨૦૧૮ના હુકમ દ્વારા મધ્યસ્થી કાર્યવાહી પર આપવામાં આવેલ સ્થગન હટાવવામાં આવે છે, અને કાર્યવાહી આગળ ચાલી શકે છે તથા તે નિર્ધારણમાં પરિપૂર્ણ થઈ શકે છે. આ અદાલતમાં અરજી કર્યા વિના તે નિર્ધારણનો અમલ કરી શકાશે નહીં. તે મુજબ અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવે છે."

૫) એમ/એસ. માયાવતી ટ્રેડિંગ પ્રા. લિ. વિ. પ્રધુઆત દેવ બર્મન (સિવિલ અપીલ નં. ૭૦૨૩/૨૦૧૮ માં તા. ૫મી સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૮નો હુકમ), જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

"૧૦) હાલત આવી હોય ત્યારે, આ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યો હતો તે ૨૦૧૫ના સુધારા પહેલાંનો કાયદો, જેમાં સમાધાન અને સંતોષ થયો છે કે કેમ તેની તપાસ કરવી પણ સામેલ થતી, હવે વિધાન દ્વારા અપ્રમાણિત કરવામાં આવ્યો છે, તે સ્પષ્ટ છે. હાલત આવી હોય ત્યારે, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં અપાયેલ તર્કસંગતિ સાથે સહમત થવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે તે માત્ર મધ્યસ્થતા કરારના અસ્તિત્વની તપાસ સુધી મર્યાદિત છે અને તેનો અર્થ દુરો ફેલ્ગુએરા, એસ.એ. ના ચુકાદામાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે તેવા સંકુચિત અર્થમાં સમજવાનો છે.

(ઉપરોક્ત) – પેરા ૪૮ અને ૫૯ જુઓ." ૬) ડ્યુરો ફેલ્ગુએરા એસએ વિ. ગંગાવરમ પોર્ટ લિમિટેડ, જે (૨૦૧૭) ૯ સર્વોચ્ચ અદાલત કેસિસ ૭૨૯ માં અહેવાલિત છે, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

૨૦૧૫ના સુધારા દ્વારા ઉમેરાયેલી ૪૮ આ મુજબ વાંચાય છે:

“૧૧(૬એ) સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા, જે પ્રસંગે લાગુ પડે તે મુજબ, વડી અદાલત, ઉપકલમ (૪) અથવા ઉપકલમ (૫) અથવા ઉપકલમ (૬) હેઠળની કોઈપણ અરજી પર વિચાર કરતી વખતે, કોઈપણ અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા, હુકમનામા અથવા હુકમને અવગણીને, પોતાનું પરિક્ષણ માત્ર મધ્યસ્થતા કરારના અસ્તિત્વ સુધી મર્યાદિત રાખશે.” (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

ના વાંચન પરથી, વિધાનમંડળનો આશય સ્ફટિક સમાન સ્પષ્ટ છે, અર્થાત્ અદાલતે માત્ર એક જ પાસું જોવું જોઈએ અને જોવાની જરૂર છે — મધ્યસ્થતા કરારનું અસ્તિત્વ. મધ્યસ્થતા કરાર છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે કયા પરિબલો છે, તે આગળનો પ્રશ્ન છે. તેનો નિરાકરણ સરળ છે — એ જોવાનું છે કે કરારમાં એવો ઉપબંધ સમાવાયેલ છે કે નહીં, જે કરારના પક્ષકારો વચ્ચે ઊભા થયેલા વિવાદોને અનુસંધાને મધ્યસ્થતા માટે જોગવાઈ કરે છે. એક્સક્સક્સ

૫૬. આ જણાવ્યું પછી, આ અદાલત સમક્ષ ૧૯૯૬ના અધિનિયમ સંબંધિત પ્રારંભિક કેસોમાંનો એક કેસ હોવાથી, વડી અદાલત અને સર્વોચ્ચ અદાલતની હેઠળ તથા હેઠળની સત્તાની વ્યાપકતા અને પરિમાણનો સંક્ષેપમાં આલેખ આપવો યોગ્ય છે, એવો હું અનુભવું છું.

૫૭. આ અદાલતે . ને અતિરસ્ત કરી અને કોંકણ રેલવે કોર્પન. લિ. અને અન્ય વિ. રાણી કન્સ્ટ્રક્શન પ્રા. લિ. ના મામલે એવું ઠરાવ્યું કે હેઠળ મધ્યસ્થની

નિમણૂક કરવાની સત્તા ન્યાયિક સત્તા છે અને માત્ર વહીવટી કાર્ય નથી. બહુમતી તરફથી બોલતા બાલસુબ્રમણ્યન, ન્યાયાધીશે સંક્ષેપમાં દર્શાવેલ નિષ્કર્ષ નીચે મુજબ છે:

“૪૭. તેથી, અમે અમારા નિષ્કર્ષોનું સંક્ષેપમાં નીચે મુજબ સારાંશ આપીએ છીએ:

(૧) અધિનિયમની હેઠળ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અને ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તા વહીવટી સત્તા નથી. તે ન્યાયિક સત્તા છે.

(૨) અધિનિયમ હેઠળની સત્તા, તેની સંપૂર્ણતામાં, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા માત્ર તે અદાલતના અન્ય ન્યાયાધીશને અને ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલતના અન્ય ન્યાયાધીશને જ પ્રત્યાયોજિત કરી શકાતી હતી.

(૩) વડી અદાલતના અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશની નિયુક્તિના પ્રસંગે, નિયુક્ત ન્યાયાધીશ દ્વારા જે સત્તાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તે કાયદા દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની સત્તા હશે.

(૪) મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા નિયુક્ત ન્યાયાધીશને આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં દર્શાવ્યા મુજબના પ્રારંભિક પાસાઓ નક્કી કરવાનો અધિકાર રહેશે. તેમાં વિનંતી સ્વીકારવાની તેમની પોતાની અધિકારક્ષેત્રતા, માન્ય મધ્યસ્થી

કરારનું અસ્તિત્વ, જીવંત દાવાનું અસ્તિત્વ કે અનુપસ્થિતિ, તેમની સત્તાના પ્રયોગ માટેની શરતનું અસ્તિત્વ તથા મધ્યસ્થી અથવા મધ્યસ્થીઓની લાયકાત અંગેના મુદ્દાઓનો સમાવેશ થશે. જરૂરિયાત ઊભી થાય તો મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા નિયુક્ત ન્યાયાધીશને અધિનિયમ મુજબ લાયક મધ્યસ્થીના નામનિર્દેશનના પ્રશ્નમાં કોઈ સંસ્થાનું અભિપ્રાય મેળવવાનો હક રહેશે, પરંતુ મધ્યસ્થીની નિમણૂક કરતો હુકમ માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા નિયુક્ત ન્યાયાધીશનો જ હોઈ શકે.

(૫) અધિનિયમની યોજનાના આધારે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા જિલ્લા ન્યાયાધીશને અધિનિયમ હેઠળના પ્રાધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવું યોગ્ય ઠરતું નથી.

(૬) એકવાર મામલો મધ્યસ્થ પંચ અથવા એકમાત્ર મધ્યસ્થ સમક્ષ પહોંચે, ત્યારબાદ મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી દરમિયાન મધ્યસ્થ અથવા મધ્યસ્થ પંચ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા આદેશોમાં વડી અદાલત હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં અને પક્ષકારો માત્ર અધિનિયમની શરતો મુજબ અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓના અનુસંધાનમાં જ અદાલતનો આશરો લેશે.

(૭) કારણ કે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા અથવા તે અદાલતના નિયુક્ત ન્યાયાધીશ દ્વારા પસાર કરાયેલ હુકમ ન્યાયિક હુકમ છે, તેથી તે હુકમ વિરુદ્ધ અપીલ માત્ર સંવિધાન હેઠળ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જ દાખલ થશે.

(૮) ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અથવા તેમની દ્વારા નિયુક્ત સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશના અધિનિયમ હેઠળની અરજી જાળવી રાખવાના હુકમ વિરુદ્ધ કોઈ અપીલ થઈ શકતી નથી.

(૯) એવા કેસમાં, જેમાં અધિનિયમની જોગવાઈઓનો આશરો લીધા વગર મધ્યસ્થ મંડળની રચના કરવામાં આવી હોય, તેમાં મધ્યસ્થ મંડળને અધિનિયમ દ્વારા અવલોકિત તમામ મુદ્દાઓનો નિર્ણય કરવાનો અધિકારક્ષેત્ર રહેશે.

(૧૦) કારણ કે બધા જ આ અદાલત દ્વારા કોંકણ રેલ્વે . મામલે માર્ગદર્શિત થયા હતા અને અધિનિયમની હેઠળના આદેશો તે નિર્ણયમાં સ્વીકારવામાં આવેલી સ્થિતિના આધારે કરવામાં આવ્યા હતા, તેથી અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે હજી સુધી કરવામાં આવેલી લવાદોની અથવા લવાદ મંડળોની નિમણૂકો માન્ય ગણવામાં આવશે, અને અધિનિયમની હેઠળ જે કશું નક્કી કરવાનું બાકી હોય તે બધું તે જ હેઠળ નક્કી કરવામાં આવશે. આજની તારીખથી અને ત્યારબાદ, આ ચુકાદામાં સ્વીકારવામાં આવેલી સ્થિતિ અધિનિયમની હેઠળ બાકી અરજીઓ પર પણ શાસન કરશે.

(૧૧) જ્યાં અધિનિયમ હેઠળ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા જિલ્લા ન્યાયાધીશોને નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા, ત્યાં સુધી તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલા નિમણૂકના આદેશોને માન્ય ગણવામાં આવશે; પરંતુ, જો કોઈ અરજીઓ આ તારીખે તેમની સમક્ષ બાકી હોય, તો તે સંબંધિત વડી અદાલતના

મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા નિયુક્ત કરાયેલા તે અદાલતના ન્યાયાધીશ સમક્ષ વિચારણા માટે હસ્તાંતરિત થયેલ ગણાશે.

(૧૨) કોકણ રેલ્વેના મામલામાં આપેલ નિર્ણયનો અપ્રભાવ કરવામાં આવે છે.”

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે) એક્સ એક્સ એક્સ

૫૯. ૧૯૯૬ના અધિનિયમની ઉપકલમ (૬) હેઠળની સત્તાનો વ્યાપ, એસ.બી.પી. એન્ડ કો. (ઉપરોક્ત) અને બોધરા પોલીફેબ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયો દષ્ટિએ, નોંધપાત્ર રીતે વિશાળ હતો. આ સ્થિતિ ૨૦૧૫માં લાવવામાં આવેલા સુધારા સુધી યથાવત્ રહી. સુધારા પછી, અદાલતોને માત્ર એટલું જ જોવાનું રહે છે કે શું મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં છે કે નહિ — તેનાથી વધુ નહિ, તેનાથી ઓછું નહિ. વિધાનની નીતિ અને હેતુ મૂળભૂત રીતે મધ્યસ્થની નિમણૂકના તબક્કે અદાલતના હસ્તક્ષેપને લઘુત્તમ રાખવાનો છે અને ઉપકલમ (૬એ) માં સમાવવામાં આવેલ આ આશયનો માન રાખવો જોઈએ.” ૭) સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. લોર્ડ નોર્થબ્રૂક, અહેવાલિત ૨૦૧૯ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી.સી. ૧૧૧૭, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

“૬૦. ભારતના બંધારણ હેઠળ, વડી અદાલતને કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે અંગે વિવેકાધિકાર છે. પરંતુ હાઈકોર્ટે પોતાના પર કેટલીક મર્યાદાઓ લાદી છે; જેમાંથી એક એ છે કે અસરકારક અને કારગર ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવો. જ્યારે કારગર વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, ત્યારે વડી અદાલત સામાન્ય રીતે પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો

ઉપયોગ કરતી નથી. તેમ છતાં, ઓછામાં ઓછી ત્રણ પરિસ્થિતિઓમાં વૈકલ્પિક ઉપાય અવરોધરૂપ બનશે નહીં:

(૧) જ્યાં કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારોના અમલીકરણ માટે રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવે છે;

(૨) જ્યાં મૂળભૂત અધિકાર અથવા પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન થયેલું હોય; અને

(૩) જ્યાં આદેશો અથવા કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અધિકારક્ષેત્ર વિના પડકારવામાં આવ્યા હોય; [જુઓ (૨૦૦૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૭].

૬૧. વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવા છતાં, કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં, વડી અદાલતને રિટ અરજી સ્વીકારવી કે ન સ્વીકારવી તે અંગે વિવેકાધિકાર છે. પરંતુ હાલના કેસમાં, સન ૧૯૮૭માં ઘણાં પહેલાં જારી કરાયેલા સંદેશાઓ/આદેશોની યોગ્યતા પર વિચાર કરતી વખતે, હાઈકોર્ટે અનુવર્તી ઘટનાઓ, અર્થાત્ ટેસ્ટામેન્ટરી કેસમાં દિલ્હી હાઈકોર્ટે આપેલો ચુકાદો અને અધિનિયમ હેઠળ જિલ્લા કલેક્ટરે આપેલો હુકમ તથા વડી અદાલત અને બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ બાકી રહેલી અપીલોને ધ્યાનમાં લેવી જોઈતી હતી. રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળની કાર્યવાહીની શરૂઆતને પડકારવાનો મુદ્દો પહેલેથી જ બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. વસીયતના આધારે, ટ્રસ્ટને શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતોનો દાવો કરવાનો અધિકાર છે કે કેમ, તે મુદ્દો પણ

દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ અપીલનો વિષય છે. આવી સ્થિતિમાં, ભારતના બંધારણ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં, હાઈકોર્ટે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ના રોજ જારી કરાયેલી ત્રણ નોટિસોની યોગ્યતામાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ નહોતો, કારણ કે તે પોતે જ વિવિધ અંતિમ આદેશોમાં પરિણમી હતી. પડકારાયેલ હુકમ જિલ્લા કલેક્ટરે આપેલા તે હુકમનો મૂળ આધાર જ દૂર કરે છે, જે બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ સમક્ષ બાકી રહેલી અપીલનો વિષય છે. તથ્યો સંબંધિત ગંભીર વિવાદિત પ્રશ્નો છે, ખાસ કરીને પ્રોવિઝોનું ઉદ્ધંધન થયું હતું કે કેમ, અને કેસની આવી પરિસ્થિતિમાં, હાઈકોર્ટે ૦૩.૦૭.૧૯૮૭, ૨૨.૦૭.૧૯૮૭ અને ૦૩.૦૮.૧૯૮૭ તારીખના ત્રણ સંદેશાઓ/આદેશોની યોગ્યતા તપાસવી જોઈએ નહોતી. મારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ, હાઈકોર્ટે પક્ષકારોને સક્ષમ અદાલત/સત્તાધિકારી સમક્ષ ઉપાય મેળવવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવો જોઈએ હતો. એક્સ એક્સ એક્સ ૧૩૪. જ્યાં કોઈ સત્તાધિકારીનું અધિકારક્ષેત્ર તથ્ય અંગેના પ્રાથમિક નિષ્કર્ષ પર નિર્ભર હોય છે, ત્યાં આ અદાલતે એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૧૧૮૬માં અહેવાલિત અને એ.આઈ.આર. ૧૯૬૨ એસ.સી. ૧૬૨૧માં અહેવાલિત ઉજ્જમબાઈ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. કેસમાં જે રીતે ઠરાવ્યું છે તે મુજબ, હેઠળની અરજીમાં, તે તથ્ય અસ્તિત્વમાં છે કે નથી તે અંગે પોતાની સ્વતંત્ર વિચારશક્તિના આધારે નિર્ણય કરવા અદાલત હકદાર છે.

૧૩૫. મારા આદરણીય બહેનશ્રી સાથે હું આ બાબતમાં સહમત થવા માટે પોતાને પ્રેરિત કરી શકતો નથી કે સ્વર્ગસ્થ રાજા બહાદુર દ્વારા છોડી દેવાયેલી મિલ્કતોમાં રસ ધરાવતા વ્યક્તિઓને એવી નોટિસો જારી કરવામાં આવી કે જો તેઓ હાજર નહીં રહે અને દસ્તાવેજો રજૂ નહીં કરે, તો તે મિલ્કતો લાવારિસ હોવાનું માનવામાં આવશે, તો એટલું માત્ર એસ્કીટ્સ અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટેની પૂર્વશરતો પૂર્ણ કરે છે.

૧૩૬. પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં તેમણે પોતાના વાંધાઓ પાછા ખેંચી લીધા હતા તે આધાર પર અગ્રેટ્સના દાવાઓ નકારી કાઢવામાં જિલ્લા કલેક્ટરે સ્પષ્ટ ભૂલ કરી હતી. પ્રોબેટ કાર્યવાહીમાં વાંધાઓ પાછા ખેંચવાથી પ્રોબેટ અરજી નિષ્ફળ જવા પર અગ્રેટ્સ અને/અથવા કોંગ્રેટ્સને મિલકત પર દાવો કરવાથી અટકાવી શકાય નહીં.

૧૩૭. મારા માનનીય બહેન ન્યાયાધીશે નિરીક્ષણ કર્યું છે તે મુજબ, ભારતના બંધારણ હેઠળ, વડી અદાલતને કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને, રિટ અરજીનો સ્વીકાર કરવો કે ન કરવો તે અંગે વિવેકાધિકાર છે.

૧૩૮. વડી અદાલતને પ્રોગેટિવ રિટો જારી કરવાની સત્તા વિશાળ છે. બંધારણે આવી સત્તા પર કોઈ મર્યાદા મૂકી નથી. તેમ છતાં, અદાલતોએ ન્યાયિક ઉચ્ચારણો દ્વારા રિટ અદાલત દ્વારા સત્તાના ઉપયોગ અંગે સ્વ-લાદેલી મર્યાદાઓ વિકસાવી છે. જ્યારે અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, ત્યારે વડી અદાલત સામાન્ય રીતે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી નથી. તેમ છતાં,

જ્યારે કોઈ રિટ અરજીએ સ્વીકારી લેવામાં આવી હોય અને વર્ષો સુધી લંબિત રાખવામાં આવી હોય, ત્યારે માત્ર વૈકલ્પિક ઉપાય અસ્તિત્વમાં હોવાના આધારે રિટ અરજીને નકારી કાઢવી યોગ્ય ગણાશે નહીં.

૧૩૯. આ પણ નોંધવું પ્રાસંગિક રહેશે કે ટ્રસ્ટીઓએ જે અપીલનો ઉપાય અપનાવ્યો હતો તે કલેક્ટરે ૨૦૧૬માં આપેલા હુકમ વિરુદ્ધ હતો, જે રિટ અરજી દાખલ થયા પછી લગભગ બે દાયકાઓ બાદ પસાર થયો હતો. કલેક્ટરના હુકમની અનુવર્તી પરિસ્થિતિ અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી અપીલ, મારા મતે, વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવાના આધાર પર રિટ અરજી ફગાવી દેવાનું ન્યાયસંગત ઠરાવતી નથી.

૧૪૦. મારી આદરણીય બહેનશ્રીએ નોંધ્યું છે તેમ, ૧૯૮૭માં દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી વડી અદાલતમાં આશરે ત્રણ દાયકાથી બાકી રહી હતી. એકવાર રિટ અરજી સ્વીકારી લેવામાં આવી અને બાકી રાખવામાં આવી હોય, તો બોર્ડ સમક્ષ અપીલના વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધાર પર તેને નામંજૂર કરવી જોઈએ નહીં

મહેસૂલ.

૧૪૧. વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વને ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજીની ગ્રાહ્યતા અંગેનો પ્રશ્ન નક્કી કરતી વખતે, આ અદાલત ભારતના બંધારણ હેઠળ પ્રેરોગેટિવ રિટો જારી કરવાની સત્તા સ્વભાવથી પૂર્ણ છે તે વાત ભૂલી શકતી

નથી. વડી અદાલત, પ્રકરણના તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને, રિટ અરજી સ્વીકારવી કે સ્વીકારવી નહીં તે બાબતે વિવેકાધીન સત્તા ધરાવે છે. વૈકલ્પિક ઉપાયનું અસ્તિત્વ અથવા તો તેનો આશ્રય લેવાયો હોય તે બાબતનો રિટ અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર સાથે કોઈ સંબંધ નથી. પક્ષકારએ પહેલેથી જ એપ્રિડિક્શનનો આશ્રય લઈને વૈકલ્પિક ઉપાયનો ઉપયોગ કર્યો હોય, તેમજ હેઠળનું અધિકારક્ષેત્ર પણ પ્રયોગમાં લીધું હોય, તોપણ તે જ રાહત માટે હેઠળની કાર્યવાહી આગળ ધપાવવાનું પક્ષકાર પસંદ કરી શકે.

૧૪૨. કેટલાંક સુસ્થાપિત અપવાદો એવા છે જ્યાં વૈકલ્પિક ઉપાયનો અવરોધ લાગુ પડતો નથી. જ્યાં સત્તાધિકારીએ અધિકારક્ષેત્ર વિના કાર્ય કર્યું હોય, ત્યાં બંધારણ હેઠળના પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટે હાઈકોર્ટે વૈકલ્પિક ઉપાયના આધાર પર ઈનકાર કરવો જોઈએ નહીં . (૧૯૮૭) ૪ એસ.સી.સી. પરપ માં અહેવાલિત. સત્તાધિકારી પાસે પડકારાયેલ કાર્યવાહી કરવા માટે અધિકારક્ષેત્રનો સંપૂર્ણ અભાવ, જેમ કે આ કેસમાં છે, હંમેશા રિટ અરજી સ્વીકારવા માટે યોગ્ય આધાર બને છે.

૧૪૩. વધુમાં, આ અદાલતે . અહેવાલિત એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એસ.સી. ૧૩૨૧માં, એમ.જી. એબ્રોલ, અતિરિક્ત કલેક્ટર ઓફ કસ્ટમ્સ, બોમ્બે અને અન્ય વિ. શાંતિલાલ છોટેલાલ એન્ડ કો. અહેવાલિત એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૯૭માં અને અહેવાલિત (૧૯૭૭) ૨ એસ.સી.સી. ૭૨૪માં ઠરાવ્યા મુજબ, પક્ષકારને કોઈ વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે હાઈકોર્ટે રિટ

અરજીનું વિચારણા ન કરવું જોઈએ એવો કાયદાનો કોઈ નિયમ નથી. તે હંમેશાં અદાલતના વિવેકનો વિષય છે અને જો હાઈકોર્ટે તે વિવેકનો ઉપયોગ અયોગ્ય રીતે અથવા તર્કવિરુદ્ધ રીતે કર્યો ન હોય, તો હાઈકોર્ટે વિવેકના ઉપયોગમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે હસ્તક્ષેપ ન કરવાનો આ અદાલતનો સ્થિર વ્યવહાર છે. હાલના કેસમાં હાઈકોર્ટે રિટ અરજીનું વિચારણા કર્યું છે અને તેમાં ઉદ્ભવેલા કાયદાના પ્રશ્નનો નિર્ણય કર્યો છે, અને મારી દૃષ્ટિએ યોગ્ય રીતે કર્યો છે. મારી દૃષ્ટિએ, માત્ર વૈકલ્પિક ઉપાયના અસ્તિત્વના આધાર પર, વડી અદાલતનો હુકમ રદ કરવા માટે અમે બંધારણ હેઠળના અમારા અધિકારક્ષેત્રમાં હસ્તક્ષેપ કરી રહ્યા હોઈએ એવું ગણાશે નહીં. આ અદાલતે, . અહેવાલિત (૨૦૦૩) ૭ એસ.સી.સી. ૬૯૩ (૭૦૧)માં ઠરાવ્યા મુજબ, એકવાર રિટ અરજીનું વિચારણા સ્વીકારવામાં આવે અને મુદ્દાની યોગ્યતાઓ પર વિસ્તૃત દલીલો સાંભળવામાં આવે, ત્યારબાદ એવું કહેવું બહુ મોડું થઈ જાય કે રિટ અરજદારે વૈકલ્પિક ઉપાયનો આશ્રય લેવો જોઈએ.

૧૪૪ હાઈકોર્ટે, મારા મત મુજબ, રિટ અરજી યોગ્ય રીતે મંજૂર કરી છે. મારી દૃષ્ટિએ, આ અપીલ નામંજૂર થવા પાત્ર છે.” ૮) અમીત લાલચંદ શાહ અને અન્ય વિ. ઋષભ

એન્ટરપ્રાઇઝિસ અને અન્ય વિ. એ.આઈ.આર. ૨૦૧૮ એસ.સી. ૩૦૪૧ માં અહેવાલિત, જેમાં નીચે મુજબ ઠેરવેલ છે :

“૧૯. સામાવાળાઓ તરફથી વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી સિબલે રજૂઆત કરી હતી કે હાઈકોર્ટે સુકન્યા હોલિંગ્સ પર યોગ્ય રીતે આધાર મૂક્યો હતો, કારણ કે તે અધિનિયમના ભાગ-૧ સાથે સંબંધિત છે અને તેમાં એવો સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે કે જે પક્ષો લવાઈ કરારના હસ્તાક્ષરી નથી (આ કેસમાં વેચાણ અને ખરીદી કરાર હેઠળ એસ્ટનફિલ્ડ), તેમને લવાઈ માટે સંદર્ભિત કરી શકાય નહીં. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે ક્લોરો કન્ટ્રોલ્સનો નિર્ણય અધિનિયમના ભાગ-૨ હેઠળ ઉત્પન્ન થયો છે અને હાઈકોર્ટે યોગ્ય રીતે તેનો ભેદ દર્શાવ્યો હતો અને ક્લોરો કન્ટ્રોલ્સ દ્વારા સુકન્યા હોલિંગ્સનો નિર્ણય રદ કરવામાં આવ્યો નહોતો; તેથી અપીલકર્તાઓ ક્લોરો કન્ટ્રોલ્સ પર આધાર રાખી શકતા નથી. એવો તર્ક રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો કે વેચાણ અને ખરીદી કરાર (૦૫.૦૩.૨૦૧૨), જેના હેઠળ વિશાળ રકમનું ચુકવણું કરવામાં આવ્યું હતું, એ મુખ્ય કરાર છે અને તેમાં લવાઈ કલમનો અભાવ હોવાથી તેને લવાઈ માટે સંદર્ભિત કરી શકાય નહીં. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે દાવાના વિષયવસ્તુને લવાઈ કરારના પક્ષકારો અને અન્ય લોકો વચ્ચે વિભાજિત કરી શકાય નહીં.

૨૦. ક્લોરો કન્ટ્રોલ્સમાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે અધિનિયમના ભાગ-૨ના વ્યાપ અને અર્થઘટન સાથે સંબંધિત મુદ્દાનો વિચાર કર્યો હતો અને તે સંદર્ભમાં, એવા સંબંધિત સિદ્ધાંતોના વ્યાપ પર ચર્ચા કરી હતી, જેના આધારે કરારપત્ર પર હસ્તાક્ષર ન કરનાર પક્ષકાર પણ મધ્યસ્થતા કરારથી બંધાયેલ ગણાઈ શકે.

અધિનિયમ હેઠળ, વિવાદોને મધ્યસ્થતા માટે મોકલવા માંગતો અરજદાર અથવા તો મધ્યસ્થતા કરારનો પક્ષકાર હોઈ શકે અથવા એવો વ્યક્તિ હોઈ શકે જે એવા પક્ષકાર મારફતે અથવા તેના હેઠળ દાવો કરતો હોય. “....પક્ષકારોમાંથી કોઈ એકની અથવા તેની મારફતે અથવા તેના હેઠળ દાવો કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિની વિનંતિ પર.....” એવો પ્રયોગ કરનાર જોગવાઈમાં એવા બિન-હસ્તાક્ષરી પક્ષકારોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેમને મધ્યસ્થતા માટે મોકલી શકાય, જો તેઓ અધિનિયમની જોગવાઈઓ તથા તેના સાથે વાંચવાને પાત્ર અનુસૂચિ ૧ની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરતા હોય. કલોરો કંટ્રોલ્સના પરિચ્છેદ (૭૩) માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:-

“૭૩. બિન-હસ્તાક્ષરી અથવા ત્રાહિત પક્ષને તેમની પૂર્વસંમતિ વિના મધ્યસ્થીને આધીન કરવામાં આવી શકે, પરંતુ તે માત્ર અપવાદરૂપ મામલાઓમાં જ શક્ય બને. અદાલત આ અપવાદોનું પરીક્ષણ મધ્યસ્થી કરારના હસ્તાક્ષરી પક્ષ સાથેના સીધા સંબંધ, વિષયવસ્તુની સીધી સમાનતા અને પક્ષકારો વચ્ચેનો કરાર સંયુક્ત વ્યવહાર હોવાના માપદંડ પરથી કરશે. વ્યવહાર સંયુક્ત સ્વરૂપનો હોવો જોઈએ, જેમાં સામાન્ય હેતુ સિદ્ધ કરવા અને સામૂહિક રીતે વિવાદ પર અસર પાડવા માટે, મુખ્ય કરારનું પાલન સહાયક અથવા અનુગામી કરારોની મદદ, અમલ અને પાલન વિના શક્ય ન હોય. આ બધાની સાથે, અદાલતે એ પણ તપાસવું પડશે કે આવા પક્ષકારોની સંયુક્ત રીતે નિર્દેશિત રજૂઆત ન્યાયના હિતોને સાધશે કે નહીં. એકવાર આ પ્રક્રિયા પૂર્ણ થાય અને અદાલત તેનો ઉત્તર

હકારાત્મક આપે, ત્યારે બિન-હસ્તાક્ષરી પક્ષકારોની નિર્દેશિત રજૂઆત પણ ઉપર ચર્ચાયેલ અપવાદના ક્ષેત્રમાં આવશે.” (રેખાંકન ઉમેરાયેલ)

૨૧. હાલના કેસ જેવા કેસમાં, યદ્યપિ અનેક પક્ષકારોને સંકળતા અલગ અલગ કરારો છે, તેમ છતાં ઉપર ચર્ચા મુજબ, તે એકમાત્ર વ્યાપારી યોજના છે, એટલે કે ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યના ઝાંસી જિલ્લાના ડોંગરી, રક્સા ખાતે ૨ મેગાવોટપી ફોટોવોલ્ટેઈક સૌર પ્લાન્ટનું સંચાલન. સૌર પ્લાન્ટનું કાર્યાન્વયન પક્ષકારો વચ્ચેની વ્યાપારી સમજણ છે અને તે અનેક કરારો દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યું છે. સૌર પ્લાન્ટના કાર્યાન્વયન માટેનો કરાર – ઉપકરણ ભાડાપટ્ટા કરાર (૧૪.૦૩.૨૦૧૨) મુખ્ય/પ્રધાન કરાર છે. ઋષભ અને જુવી ઇન્ડિયા વચ્ચેના બે કરારો:– (૧) ઉપકરણ અને સામગ્રી પુરવઠા કરાર (૦૧.૦૨.૨૦૧૨); અને (૨) ઇજનેરી, સ્થાપન અને કાર્યાન્વયન કરાર (૦૧.૦૨.૨૦૧૨) તથા એસ્ટનફીલ્ડ સાથેનો ઋષભનો વેચાણ અને ખરીદી કરાર (૦૫.૦૩.૨૦૧૨), આ બધા અનુગામી કરારો છે, જેણે દાંતે એનર્જી (ભાડે લેનાર) દ્વારા ઉત્તર પ્રદેશના ઝાંસી જિલ્લાના ડોંગરી, રક્સા ખાતે ફોટોવોલ્ટેઈક સૌર પ્લાન્ટના કાર્યાન્વયનના મુખ્ય હેતુને આગળ વધાર્યો હતો. ભલે જ ઋષભ અને એસ્ટનફીલ્ડ વચ્ચેના વેચાણ અને ખરીદી કરાર (૦૫.૦૩.૧૭૦૯૨) માં લવાદની કલમ નથી, છતાં તે દાંતે એનર્જી દ્વારા ઉત્તર પ્રદેશના ઝાંસી જિલ્લાના ડોંગરી, રક્સા ખાતે સૌર પ્લાન્ટના કાર્યાન્વયન સાથે અભિન્ન રીતે જોડાયેલો છે. જુવી ઇન્ડિયા, ભલે તે દાવામાં પક્ષકાર ન હોય અને ભલે એસ્ટનફીલ્ડ તથા

અપીલકર્તા નં. ૧ – અમીત લાલચંદ શાહ મુખ્ય કરાર એટલે કે ઉપકરણ ભાડાપટ્ટા કરાર (૧૪.૦૩.૨૦૧૨) ના હસ્તાક્ષરકર્તાઓ ન હોય, તો પણ તે ઉત્તર પ્રદેશના ધાંસી જિલ્લાના ડોંગરી, રક્સા ખાતે ફોટોવોલ્ટેઈક સૌર પ્લાન્ટના કાર્યાન્વયન સાથે અભિન્ન રીતે જોડાયેલો એક વ્યાપારી વ્યવહાર છે. નોંધવા યોગ્ય છે કે, કલમ(૫) મુજબ, પક્ષકારોએ સહમતિ દર્શાવી છે કે વિતરણ અને સ્થાપનનો સમગ્ર જોખમ તથા ખર્ચ ઋષભ (ભાડાપટ્ટે આપનાર) ના ખર્ચે રહેશે. અહીં ફરીથી અમે પુનરોચ્ચાર કરી શકીએ કે ઇજનેરી અને સ્થાપનનું કાર્ય જુવી ઇન્ડિયા દ્વારા થવાનું છે. હકીકતો અને પક્ષકારોના ઇરાદાથી જે સ્પષ્ટ થાય છે તે એ છે કે ઉપકરણોની પ્રાપ્તિ, ઉપકરણોની વેચાણ અને ખરીદી, સ્થાપન અને દાંતે એનર્જીને ઉપકરણો ભાડાપટ્ટે આપવાનું સુલભ કરવું. વિવિધ કરારોના પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ માત્ર ત્યારે જ ઉકેલી શકાય જ્યારે ચારેય કરારો અને તેનાં પક્ષકારોને લવાદને સંદર્ભિત કરવામાં આવે.

૨૨. કરારોના પક્ષકારો, અર્થાત્ ઋષભ અને જુવી ઇન્ડિયા: (૧) ઉપકરણ અને સામગ્રી પુરવઠો

કરાર; અને (૨) એન્જિનિયરિંગ, ઇન્સ્ટોલેશન અને કમિશનિંગ કરાર, અને ઋષભ તથા એસ્ટનફિલ્ડ વચ્ચેના વેચાણ અને ખરીદી કરારના પક્ષકારો તે જ છે જે મુખ્ય કરાર, એટલે કે ઉપકરણ ભાડે આપવાના કરાર (૧૪.૦૩.૨૦૧૨), ના પક્ષકારો છે. તમામ ચારેય કરારો પરસ્પર સંકળાયેલા છે. આ એવો કેસ છે જેમાં એક જ વાણિજ્યિક પ્રકલ્પ (ડોંગરી ખાતેનો સોલર પ્લાન્ટ) માં અનેક

કરારો/કરારપત્રો દ્વારા અમલમાં મુકાયેલા વ્યવહારમાં અનેક પક્ષકારો સંકળાયેલા છે. આવા કેસમાં, મુખ્ય કરારમાં રહેલી મધ્યસ્થતા કલમ, અર્થાત્ ઉપકરણ ભાડે આપવાનો કરાર (૧૪.૦૩.૨૦૧૨), હેઠળ તમામ પક્ષકારો આવરી શકાય છે.

૨૩. ઋષભ દ્વારા જૂવી ઇન્ડિયા અને એસ્ટનફિલ્ડ સાથે કરવામાં આવેલા ત્રણેય કરારોનો હેતુ ઉત્તર પ્રદેશના ઝાંસી જિલ્લાની ડોંગરી, રક્ષા ખાતે ફોટોવોલ્ટેઈક સોલર પ્લાન્ટ પ્રકલ્પનું કમિશનિંગ કરાવવાનો હોવાથી, વેચાણ અને ખરીદી કરાર (૦૫.૦૩.૨૦૧૨) મુખ્ય કરાર છે એવું કહેવામાં વડી અદાલત યોગ્ય નહોતી. અમારી દૃષ્ટિએ, ત્રણેય કરારોમાં આવેલી વિવિધ કલમો, જે તેમને મુખ્ય કરાર એટલે કે સાધનસામગ્રી ભાડે આપવાનો કરાર (૧૪.૦૩.૨૦૧૨) નો અભિન્ન ભાગ બનાવે છે, તેને ધ્યાનમાં ન લેતાં હાઈકોર્ટે ભૂલ કરી હતી અને વડી અદાલતનો વિવાદિત હુકમ ટકી શકતો નથી. મધ્યસ્થતા અને , ૧૯૯૬ માં સુધારો

૨૪. આર્બિટ્રેશન એન્ડ કન્સિલિએશન (એમેન્ડમેન્ટ), ૨૦૧૫ દ્વારા અધિનિયમ સાથે સુસંગત બનાવવા માટે સુધારો લાવવામાં આવ્યો છે. સુકન્યા હોલિંડ્ગ્સમાં કરવામાં આવેલી નોંધને ધ્યાનમાં રાખીને, કાયદા આયોગે અધિનિયમમાં સુધારા માટે ભલામણ કરી હતી. પરિણામે, ૨૦૧૫ પછી, તેમાં નીચે મુજબ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે:

“૮. જ્યાં મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં હોય ત્યાં પક્ષકારોને મધ્યસ્થતા માટે મોકલવાની સત્તા. (૧) જે મુદ્દો મધ્યસ્થતા કરારનો વિષય હોય તેવા મુદ્દામાં જ્યાં કોઈ કાર્યવાહી કોઈ ન્યાયિક સત્તા સમક્ષ લાવવામાં આવે, ત્યાં મધ્યસ્થતા કરારનો કોઈ પક્ષકાર અથવા તેના મારફતે કે તેના હેઠળ હક દાવો કરનાર કોઈ વ્યક્તિ, વિવાદના મૂળ વિષય અંગે પોતાનું પ્રથમ નિવેદન રજૂ કરવાની તારીખ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં એવી અરજી કરે, તો સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા કોઈપણ અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા, હુકમનામા અથવા હુકમને અવગણીને, તે ન્યાયિક સત્તા પક્ષકારોને મધ્યસ્થતા માટે મોકલશે, જો કે તેને પ્રથમદર્શી દ્રષ્ટિએ કોઈ માન્ય મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં નથી એવું જણાય તો તે અલગ છે. (૨) ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત અરજી, મૂળ મધ્યસ્થતા કરાર અથવા તેની યોગ્ય રીતે પ્રમાણિત નકલ સાથે સંલગ્ન ન હોય તો સ્વીકારવામાં આવશે નહીં; પરંતુ શરત એવી કે જ્યાં ઉપકલમ (૧) હેઠળ મધ્યસ્થતા માટે મોકલવાની અરજી કરનાર પક્ષકાર પાસે મૂળ મધ્યસ્થતા કરાર અથવા તેની પ્રમાણિત નકલ ઉપલબ્ધ ન હોય અને ઉક્ત કરાર અથવા તેની પ્રમાણિત નકલ તે કરારના અન્ય પક્ષકાર પાસે જ રાખવામાં આવી હોય, ત્યાં એવી અરજી કરનાર પક્ષકાર મધ્યસ્થતા કરારની નકલ અને અન્ય પક્ષકારને તે અદાલત સમક્ષ મૂળ મધ્યસ્થતા કરાર અથવા તેની યોગ્ય રીતે પ્રમાણિત નકલ રજૂ કરવા કહેવા બાબતની અદાલતને અરજ કરતું અરજપત્ર સાથે એવી અરજી દાખલ કરશે.

(૩) ઉપકલમ (૧) હેઠળ અરજી કરવામાં આવી હોય અને તે મુદ્દો ન્યાયિક સત્તાધિકારી સમક્ષ બાકી હોય, તેમ છતાં લવાદી કાર્યવાહી શરૂ કરી શકાય અથવા ચાલુ રાખી શકાય અને લવાદી નિર્ણય આપવામાં આવી શકે.

૨૫. “મુખ્યત્વે ૨૦૧૫ના સુધારાઓ દ્વારા ચાર સુધારા રજૂ કરવામાં આવ્યા છે – (૧) લવાદને સંદર્ભિત કરવાની માંગ સાથે અરજી કરવાની હકદાર સંબંધિત “પક્ષ” ની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ/વિસ્તૃત કરવામાં આવી છે જેથી તેમાં લવાદી કરાર હેઠળ એવા પક્ષ મારફતે અથવા તેના હેઠળ દાવો કરતા વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય; (૨) ન્યાયિક સત્તાધિકારી દ્વારા તપાસનો વ્યાપ માત્ર “કોઈ માન્ય લવાદી કરાર અસ્તિત્વમાં નથી” એવી નિષ્કર્ષ સુધી મર્યાદિત કરવામાં આવ્યો છે અને ન્યાયિક સત્તાધિકારી દ્વારા તપાસનું સ્વરૂપ “પ્રથમદર્શી” ધોરણે હોવાનું સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે; અરજી કઈ અંતિમ તારીખ સુધીમાં રજૂ કરવી તે અંગેની તારીખની વ્યાખ્યા “વિવાદના તત્ત્વ અંગેનું પ્રથમ નિવેદન રજૂ કરવાની તારીખ” તરીકે નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે; અને (૪) સુધારાઓ કોઈપણ પૂર્વ ન્યાયિક નજીર હોવા છતાં લાગુ પડશે તે રીતે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યા છે. તેની પરંતુક કલમ ઉમેરવામાં આવી છે જેથી એવો પક્ષ કે જેના પાસે લવાદી કરારની મૂળ નકલ અથવા પ્રમાણિત નકલ નથી, કારણ કે તે બીજી પક્ષે પોતાના પાસે રાખેલી છે, તે છતાં સંદર્ભ માટે અરજી કરી શકે અને બીજી પક્ષને તે રજૂ કરવા અપીલ કરી શકે.” (સંદર્ભ: જસ્ટિસ આર.એસ. બચાવતનું લૉ ઓફ આબિટ્રિશન

એન્ડ કન્સિલિએશન, છઠ્ઠી આવૃત્તિ, ખંડ ૧ (થી) પાનું ૬૯૫, લેક્સિસનેક્સિસ દ્વારા પ્રકાશિત).

૨૬. ૨૦૧૫ના અધિનિયમ દ્વારા કરવામાં આવેલ સુધારાઓને રજૂમા વિધિ આયોગના અહેવાલમાં નિર્ધારિત ભલામણોની પૃષ્ઠભૂમિમાં જોવાના છે. પોતાના રજૂમા અહેવાલમાં, વિધિ આયોગે તેમાં સુધારો કરવાની ભલામણ કરતાં નીચે મુજબનું અવલોકન/ટિપ્પણી કરી હતી:

“એલ.સી. ટિપ્પણી: “સચ ઓફ ધ પાર્ટીઝ.... ટુ ધ આબિટ્રેશન એગ્રીમેન્ટ” એવા શબ્દો અને સુધારાના ઉપબંધ (૧) નો પ્રસ્તાવ સર્વોચ્ચ અદાલતના ના નિર્ણયના સંદર્ભમાં કરવામાં આવ્યો છે.

(૨૦૦૩) ૫ એસ.સી.સી. ૫૩૧,

જ્યાં વિવાદના તમામ પક્ષકારો મધ્યસ્થતા કરારના પક્ષકારો ન હોય તેવી પરિસ્થિતિઓમાં, સંદર્ભ માત્ર ત્યારે જ નકારવો જોઈએ જ્યારે આવા પક્ષકારો કાર્યવાહી માટે આવશ્યક પક્ષકારો હોય – અને જો તેઓ માત્ર યોગ્ય પક્ષકારો હોય, અથવા અન્યથા કાર્યવાહી માટે કાનૂની રીતે પરાયાં હોય અને તેમને માત્ર મધ્યસ્થતા કરારને પરિહરવા માટે જ જોડવામાં આવ્યા હોય, ત્યારે નહીં. સુધારાની જોગવાઈની ઉપજોગવાઈ (૨) એવી બે-પગથિયાવાળી પ્રક્રિયાનું અવલોકન કરે છે, જે બાકી કાર્યવાહીનો મધ્યસ્થતામાં સંદર્ભ કરવા માંગતી અરજી પર વિચાર કરતી વખતે ન્યાયિક સત્તાધિકારીએ અપનાવવાની હોય છે. સુધારો એવો અભિપ્રાયિત કરે છે કે ન્યાયિક સત્તાધિકારી પક્ષકારોને મધ્યસ્થતા

માટે માત્ર ત્યારે જ સંદર્ભિત નહીં કરે જો તે એવું નિષ્કર્ષ કરે કે મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં નથી અથવા તે રદબાતલ છે. જો ન્યાયિક સત્તાધિકારી એવો અભિપ્રાય ધરાવે કે પ્રથમ દ્રષ્ટિએ મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં છે, તો તે વિવાદને મધ્યસ્થતામાં સંદર્ભિત કરશે, અને મધ્યસ્થતા કરારના અસ્તિત્વનો પ્રશ્ન અંતિમ રીતે નક્કી કરવા મધ્યસ્થ પંચને મુકી દેશે. તેમ છતાં, જો ન્યાયિક સત્તાધિકારી એવું નિષ્કર્ષ કરે કે કરાર અસ્તિત્વમાં નથી, તો તે નિષ્કર્ષ અંતિમ રહેશે અને માત્ર પ્રથમ દ્રષ્ટિનો નહીં ગણાય. સુધારો એ પણ અભિપ્રાયિત કરે છે કે મધ્યસ્થતા કરાર રદબાતલ છે કે નહીં તે અંગે નિશ્ચિત અને અંતિમ નિર્ધારણ કરવામાં આવશે.

(૨) ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત અરજી, મૂળ લવાદી કરાર અથવા તેની વિધિવત્ પ્રમાણિત નકલ સાથે સંલગ્ન ન હોય તો સ્વીકારવામાં આવશે નહીં; અથવા એવી પરિસ્થિતિમાં, જ્યાં મૂળ લવાદી કરાર અથવા તેની વિધિવત્ પ્રમાણિત નકલ માત્ર બીજી પક્ષકાર પાસે જ રહેલી હોય, ત્યારે બીજી પક્ષકારને મૂળ લવાદી કરાર અથવા તેની વિધિવત્ પ્રમાણિત નકલ રજૂ કરવા આહ્વાન કરતું સોગંદનામું સાથે સંલગ્ન નકલ હોય તો જ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે. એલ.સી. ટિપ્પણી: સરકારની સંસ્થાઓ અને બજારના નાના ભાગીદારોને આવરી લેતા ઘણા વ્યવહારોમાં, લવાદી કરારની મૂળ/વિધિવત્ પ્રમાણિત નકલ માત્ર પૂર્વોક્ત પક્ષકાર પાસે જ રહેલી હોય છે. આ સુધારો એ સુનિશ્ચિત કરશે કે

ઉત્તરોક્ત વર્ગને તે કારણસર કોઈ પણ રીતે હાનિ ન થાય.” (સંદર્ભ: ભારત સરકાર, રજકમો કાયદા પંચ અહેવાલ)

૨૭. અધિનિયમમાં કરવામાં આવેલ સુધારાની ભાષા સ્પષ્ટ છે કે અધિનિયમના સુધારિત પ્રાવધાનો સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા અન્ય કોઈપણ અદાલતની કોઈપણ અરજ, ચુકાદા, હુકમનામા અથવા હુકમ હોવા છતાં લાગુ પડશે. હાઈકોર્ટે “.....જો સુધી તે એવું ન માને કે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ કોઈ માન્ય કરાર અસ્તિત્વમાં નથી” શબ્દસમૂહ પર ભાર મૂક્યો. હાઈકોર્ટે નોંધ્યું કે એસ્ટનફિલ્ડ અને ઋષભ વચ્ચે કોઈ મધ્યસ્થતા કરાર નથી. સુકન્યા હોલિંગ્સ તથા અધિનિયમના સુધારિત પ્રાવધાનોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, હાઈકોર્ટે અધિનિયમના પ્રાવધાનોની ભાષામાં રહેલો તફાવત દર્શાવ્યો. હાઈકોર્ટે સુકન્યા હોલિંગ્સ અને કલોરો કંટ્રોલ્સ વચ્ચે ભેદ દર્શાવી નોંધ્યું કે કલોરો કંટ્રોલ્સ દ્વારા સુકન્યા હોલિંગ્સને નામંજૂર કરવામાં આવ્યું નહોતું. પડકારાયેલ ચુકાદાના પરિણેદ (૨૩) માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

૨૩.કલમ ૮ માં થયેલો ફેરફાર એવો છે કે અદાલતે, જ્યાં લવાઈ કરાર પર આધાર રાખવામાં આવે છે તેવા કેસોમાં, દાવામાં ઉદ્ભવેલા વિવાદોને લવાદને સોંપવાના રહે છે, “સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા કોઈપણ અદાલતના કોઈપણ ચુકાદા, ડિક્રી અથવા હુકમ હોવા છતાં, અદાલત પક્ષકારોને લવાદને સોંપશે, સિવાય કે તે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ એવો નિષ્કર્ષ કરે કે કોઈ માન્ય લવાઈ કરાર અસ્તિત્વમાં નથી.” અદાલતનું માનવું છે કે સુકન્યા નો સિદ્ધાંત સ્વયંસ્ફૂર્ત રીતે

૨૬ થયો છે એવું નથી, કારણ કે દાવાના વિષયવસ્તુરૂપ વિવાદોના સંદર્ભમાં પક્ષકારો વચ્ચે લવાદી કરાર અસ્તિત્વમાં છે કે નહીં તેની તપાસ કરવી આવશ્યક છે. જો એવા દાવાકારણો હોય કે જેઓને લવાદ માટે સોંપી શકાય એવા ન હોય, અથવા દાવામાં એવા પક્ષકારોની ભૂમિકાના નિર્ધારણનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય કે જેઓ લવાદી કરારના હસ્તાક્ષરી નથી, તો એવો દાવો ચાલુ રાખવો પડે, કારણ કે આવા અપક્ષકારો અને અન્ય, જે પક્ષકારો છે, તેમના વચ્ચે “પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ કોઈ માન્ય લવાદી કરાર અસ્તિત્વમાં નથી.”

૨૮. પુનઃ દલીલ: છેતરપિંડીના આક્ષેપો લવાદ પ્રક્રિયાને અશક્ય બનાવે છે: વધુ એક આધાર, જેના આધારે હાઈકોર્ટે પક્ષકારોને લવાદ માટે સંદર્ભિત કરવા ઇનકાર કર્યો, તે પ્રતિસાદીઓ/મૂળવાદીઓએ તેમના મૂળવાદપત્રમાં એસ્ટનફીલ્ડ અને અપીલકર્તા નં. ૧ વિરુદ્ધ લગાવેલા છેતરપિંડીના આક્ષેપો છે. હાઈકોર્ટે એવું ઠરાવ્યું કે પ્રતિસાદીઓએ અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ છેતરપિંડીના આક્ષેપો લગાવ્યા છે, જે છેતરપિંડી સંબંધિત ગંભીર અને વિચારણાપાત્ર પ્રશ્નો ઊભા કરે છે, અને તેથી આ બાબત લવાદને સોંપી શકાય તેમ નથી.

૨૯. સામાવાળાઓના જણાવ્યા મુજબ, આ એવો કેસ નથી જેમાં “માત્ર મધ્યસ્થીને અસમર્થ બનાવવા માટે છેતરપિંડીનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હોય”. સામાવાળાઓ તરફથી હાજર સિનિયર એડવોકેટ શ્રી સિબલે દલીલ કરી હતી કે દાવો અરજીએ કરેલા તેવા નિવેદનો પર આધારિત છે કે શરૂઆતથી જ અપીલકર્તાઓ/સામાવાળાઓનો હેતુ સામાવાળાઓને છેતરવાનો હતો અને

અપીલકર્તાઓ દ્વારા કરાયેલા ખોટા પ્રતિનિધિત્વના આધારે સામાવાળાઓને મોટી રકમોથી અલગ થવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવ્યા હતા. એવો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે દાવા અરજીએ કરેલી વૈકલ્પિક અરજ માત્ર વૈકલ્પિક અરજ હોવાના કારણે છેતરપિંડી આધારિત દાવાને નિયામક દાવામાં પરિવર્તિત નહીં કરે, કારણ કે વૈકલ્પિક અરજ – ‘લીઝ ભાડું’ – માત્ર વૈકલ્પિક ઉપચાર તરીકે જ રજૂ કરવામાં આવી છે. અરુન્ધતી મિશ્રા (સુશ્રી) વિ. શ્રી રામ ચરિત્ર પાંડે (૧૯૯૪) ૨ એસ.સી.સી. ૨૯ પર આધાર મૂકીને એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે આ સ્થિર કાનૂન છે કે પક્ષકારોને પરસ્પર અસંગત દલીલો ઉપસ્થિત કરવાની છૂટ છે અને તે મુજબ ઉઠાવેલી વૈકલ્પિક દલીલના આધાર પર રાહત આપી શકાય છે.

૩૦. ઉપરોક્ત દલીલોનું ખંડન કરતાં, અપીલકર્તાઓ તરફથી વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી શાંતિ ભૂષણે આચ્યાસામી કેસ પર આધાર મૂકીને દલીલ કરી કે મામલાને મધ્યસ્થતા માટે મોકલવાનો ઈનકાર કરવા માટે વાદપત્રમાં કોઈ ગંભીર આક્ષેપો નથી. એ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે છેતરપિંડીના માત્ર આક્ષેપો, કરારની શરતો મુજબ પક્ષકારોની ફરજના પાલનથી વિમુખ થવા અને મામલાને મધ્યસ્થતા માટે મોકલવા માટે પૂરતા નથી.

૩૧. મધ્યસ્થતા કરારનો અર્થ એવો કરાર થાય છે, જે કાયદેસર અમલયોગ્ય હોય અને મધ્યસ્થનો અધિકારક્ષેત્ર મધ્યસ્થતા કરારમાં સમાવિષ્ટ મધ્યસ્થતા કલમના આધારે નિર્ધારિત થતો હોય છે. જોકે, એવા કેસમાં જ્યાં પક્ષકારો આક્ષેપ કરે કે

મધ્યસ્થતા કરાર છેતરપિંડીના કારણે દૂષિત થયો છે, ત્યાં અદાલત પક્ષકારોને મધ્યસ્થતા સમક્ષ મોકલવાનો ઇનકાર કરી શકે છે. અચ્યાસામી કેસમાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે માત્ર છેતરપિંડીનો આક્ષેપ જ પક્ષકારો વચ્ચેના મધ્યસ્થતા કરારના પ્રભાવને રદબાતલ કરવા માટે આધાર બની શકતો નથી અને મધ્યસ્થતા કલમને ટાળી દેવાની આવશ્યકતા નથી; અને જ્યાં માત્ર પક્ષકારોના આંતરિક કારભારને સ્પર્શતા સરળ પ્રકારના છેતરપિંડીના આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોય, ત્યાં પક્ષકારોને મધ્યસ્થતા સમક્ષ મોકલી શકાય. ન્યાયમૂર્તિ એ.કે. સિકરીએ નોંધ્યું હતું કે ફક્ત એવા કેસોમાં, જ્યાં અદાલત નિષ્કર્ષે આવે કે છેતરપિંડીના ગંભીર આક્ષેપો છે, જે ફોજદારી ગુનાનો વાસ્તવિક કેસ ઊભો કરે છે, અને જ્યાં છેતરપિંડી સંબંધિત જટિલ આક્ષેપો હોય, ત્યારે આવા જટિલ પ્રશ્નોનો નિર્ણય માત્ર દીવાની અદાલત જ રજૂ થનારા પુરાવાની મૂળવણીના આધારે કરી શકે છે. અચ્યાસામી કેસના પરિણેદ (૨૫) માં, ન્યાયમૂર્તિ સિકરીએ નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

“૨૫.....તેથી, અધિનિયમની કલમ ૮ હેઠળની અરજીનો નિવેડો કરતી વખતે અદાલતે ઉપરોક્ત પાસાં, એટલે કે પક્ષકારો વચ્ચે મધ્યસ્થતા કરાર હાજર હોવા છતાં વિવાદનું સ્વરૂપ એવું છે કે નહીં કે તેને મધ્યસ્થતામાં મોકલી શકાય નહીં, તેની તપાસ કરવી જોઈએ. જ્યારે કોઈ એક પક્ષકાર છેતરપિંડીનો કેસ રજૂ કરે છે અને તે આધાર પર તે પક્ષકાર તે મધ્યસ્થતા કરારમાંથી છટકી જવા માંગે છે, ત્યારે છેતરપિંડીના આક્ષેપોની કડક અને સુક્ષ્મ તપાસ આવશ્યક બને છે; અને

માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે અદાલત આ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે આક્ષેપો ગંભીર અને જટિલ સ્વરૂપના છે અને પક્ષકારોને મધ્યસ્થતા તરફ દોરી જવાને બદલે વિષયવસ્તુનો નિર્ણય અદાલતે કરવો વધુ યોગ્ય રહેશે, ત્યારે જ કલમ ૮ હેઠળની આવી અરજી નામંજૂર કરવી જોઈએ.” ૯) રાધે શ્યામ અને અન્ય વિ. શહાબી નાથા અને અન્ય, જેનો ઉલ્લેખ (૨૦૧૫) ૫ એસ.સી.સી. ૪૨૩ માં થયેલો છે, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

૯. અમે બંને પક્ષોની પરસ્પર વિરુદ્ધ રજૂઆતો પર ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કર્યો છે. વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્યમાં રિટ અધિકારક્ષેત્રની વ્યાપ્તિ અંગે આ અદાલતના કેટલાક અગ્રણી ચુકાદાઓનો, જેમાં સુર્યા દેવ રાય અને સંદર્ભ હુકમમાં ઉલ્લેખિત ચુકાદાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે.

૧૦. ટી.સી. બસપ્પા વિ. ટી. નાગપ્પા માં, આ અદાલત સમક્ષનો પ્રશ્ન ચૂંટણી ટ્રિબ્યુનલના હુકમ વિરુદ્ધ સર્ટિઓરારીના રિટ સાથે સંબંધિત કાર્યવાહી કરતી વખતે અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રની વ્યાપ્તિ વિષે હતો. આ અદાલતે આ પ્રશ્નનો વિચાર ઇંગ્લેન્ડની ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા અનુસરાતા સિદ્ધાંતોની પૃષ્ઠભૂમિમાં કર્યો હતો, જે સામાન્ય રીતે ભારતીય અદાલતોના નિર્ણયોના આધારરૂપ બન્યા હતા. આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે, રિટ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગને નિયમિત કરતા વ્યાપક અને મૂળભૂત ધોરણોને ધ્યાનમાં રાખવાના હોવા છતાં, સ્પષ્ટ બંધારણીય જોગવાઈઓને જોતા ભારતીય અદાલતો માટે ઇંગ્લેન્ડમાં રહેલા રિટ અધિકારક્ષેત્રના પ્રારંભિક ઇતિહાસ અથવા પ્રક્રિયાત્મક

તકનીકી બાબતો તરફ પાછું જોવું આવશ્યક નહોતું. સર્ટિઓરારીનો હેતુ “ન્યાયિક કૃત્યો” ઉપર દેખરેખ રાખવાનો હતો, જેમાં વહીવટી સત્તાધિકારીઓના અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યોનો પણ સમાવેશ થતો હતો. આવા રિટ જારી કરતી અદાલતે સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યો અને અધિકારક્ષેત્ર વિના આપેલો હુકમ રદ કર્યો હતો, પરંતુ અદાલતે અપીલી અદાલત તરીકે પુરાવાની પુનઃમૂલવણી કરી નહોતી અને નીચલા ટ્રિબ્યુનલના તારણના સ્થાને પોતાનું તારણ મૂક્યું નહોતું. કારણ કે ઉપરોક્ત ચુકાદાનું અનુસરણ તમામ અગ્રણી ચુકાદાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે, તેમાંની સંબંધિત નોંધો અહીં ઉદ્ઘૃત કરી શકાય: (ટી.સી. બસપ્પા કેસ, એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૪૪૩-૪૪, પરિચ્છેદ ૫-૧૧)

“૫. ઇંગ્લેન્ડની ઉચ્ચ અદાલતો ‘સર્ટિઓરારી’નો રિટ જારી કરીને જે સિદ્ધાંતોના આધારે હસ્તક્ષેપ કરે છે, તે પૂરતા પ્રમાણમાં જાણીતા છે અને સામાન્ય રીતે તેઓએ આપણી ભારતીય અદાલતોના નિર્ણયોના આધારરૂપ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. એ સાચું છે કે કયા આધારો પર રિટ, અથવા જેમ હવે કહેવામાં આવે છે તેમ, ‘સર્ટિઓરારી’નો હુકમ જારી થઈ શકે, તે અંગે અંગ્રેજ ન્યાયાધીશોના ઉચ્ચારણોમાં પણ એકરૂપતાનો અભાવ છે, પરંતુ વર્ષોની દીર્ઘ પરંપરામાં વિકસેલી ન્યાયાધીશ-નિર્મિત કાનૂનમાં આવા મતભેદો અનિવાર્ય છે. સર્વવિદિત છે તેમ, ‘સર્ટિઓરારી’નો સમાવેશ થતો વિશેષાધિકારી રિટોનો ઉદ્ભવ ઇંગ્લેન્ડમાં રાજાના પોતાના અધિકારીઓ અને ન્યાયાધિકરણો દ્વારા કાયદાના યોગ્ય પાલન ઉપરની તેના સર્વેક્ષણની વિશેષાધિકારી સત્તામાંથી થયો

હતો. ‘સર્ટિયોરારી’ રિટને એવું નામ આપવામાં આવ્યું કારણ કે તેની મૂળ સ્વરૂપમાં તેમાં એવું આવશ્યક હતું કે જે કાર્યવાહીનો તપાસ કરવો હોય તેની જાણ રાજાને કરવામાં આવે અને તેનો હેતુ એ હતો કે ઉચ્ચ અદાલતની સત્તા દ્વારા નીચલા ન્યાયાધિકરણની અધિકારક્ષેત્રની સત્તાનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ થાય, જુઓ રાયટ્સ ઓફ ગારાબંધો વિ. જર્મીદાર ઓફ પાર્લાકિમેડી ૧૦. આ સિદ્ધાંતો રાજાના પ્રભુત્વવાળા અન્ય પ્રદેશોમાં પણ સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યા હતા. ભારતમાં, બ્રિટિશ કાળ દરમિયાન, માત્ર કલકત્તા, બોમ્બે અને મદ્રાસની ત્રણ ચાર્ટર્ડ વડી અદાલતોને જ, તે પણ નિર્ધારિત મર્યાદાઓમાં, રિટો જારી કરવાની સત્તા હતી અને અન્ય વડી અદાલતો દ્વારા આ સત્તાનો ઉપયોગ થતો જ નહોતો. ‘તે પરિસ્થિતિમાં’, જેમ આ અદાલતે ઇલેક્શન કમિશન વિ. સાકા વેંકટ સુબ્બા રાવમાં નોંધ્યું હતું: (એ.આઈ.આર. પૃ.

૨૧૨, ફકરો ૬)

૬. ... સંવિધાનના રચયિતાઓએ નવી વ્યવસ્થામાં પ્રજાને કેટલીક મૂળભૂત સુરક્ષાઓ આપવાનો નિર્ણય કર્યો હતો, જેને તેમણે મૂળભૂત અધિકારો તરીકે ઓળખાવ્યાં, તેથી એવો હેતુ સ્પષ્ટ હતો કે આવા અધિકારોના અમલ માટે ઝડપી અને ઓછા ખર્ચાળ ઉપાયની વ્યવસ્થા પણ કરવી આવશ્યક હતી અને, ઇંગ્લેન્ડમાં અદાલતોએ જ્યારે તાત્કાલિક આવશ્યકતા ત્વરિત અને નિશ્ચિત હસ્તક્ષેપની માંગ કરતી ત્યારે વિકસાવેલા અને ઉપયોગમાં લીધેલા વિશેષાધિકારી રિટો આ હેતુ માટે વિશેષ રીતે અનુરૂપ હોવાનું ધ્યાનમાં લઈને,

તેમણે રાજ્યોના ક્ષેત્રમાં વડી અદાલતોને મુખ્યત્વે મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે દિશાનિર્દેશો, આદેશો અથવા રિટો જારી કરવાની નવી અને વિશાળ સત્તાઓ સોંપી; તેમજ, ‘કોઈ અન્ય હેતુ માટે’ આવા દિશાનિર્દેશો વગેરે જારી કરવાની સત્તા પણ એ દેખીતા હેતુથી સામેલ કરવામાં આવી કે આ દેશમાં તમામ વડી અદાલતોને કંઈક અંશે ઇંગ્લેન્ડની કોર્ટ ઓફ કિંગ્સ બેન્ચ જેવી જ સ્થિતિમાં મૂકવામાં આવે.

૬. આપણા બંધારણની કલમ ૩૨ અને ૨૨૬ માં વપરાયેલી ભાષા અત્યંત વ્યાપક છે અને સર્વોચ્ચ અદાલત તેમજ ભારતમાં આવેલી તમામ વડી અદાલતોની સત્તાઓ, મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે જરૂરી ગણાય તેવા આદેશો, રિટો અથવા દિશાનિર્દેશો જારી કરવા સુધી વિસ્તરે છે, જેમાં ‘હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડેમસ, ક્વો વોરન્ટો, પ્રોહિબિશન અને સર્ટિયોરારી’ સ્વરૂપની રિટોનો પણ સમાવેશ થાય છે અને વડી અદાલતોના મામલે અન્ય હેતુઓ માટે પણ તે સત્તાઓ ઉપલબ્ધ છે. આપણા બંધારણમાં સ્પષ્ટ જોગવાઈઓ રહેલી હોવાથી હવે અમને અંગ્રેજી કાનૂનમાં આ રિટોની પ્રારંભિક ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ અથવા પ્રક્રિયાત્મક તકનીકી બાબતો તરફ પાછું જોવાની જરૂર નથી, તેમજ અંગ્રેજી ન્યાયાધીશો દ્વારા વિશિષ્ટ કેસોમાં વ્યક્ત કરાયેલા મતભેદ અથવા અભિપ્રાય-પરિવર્તનથી દબાણ અનુભવવાની પણ આવશ્યકતા નથી. અંગ્રેજી કાનૂનમાં આવી રિટો મંજૂર કરવાની અધિકારક્ષેત્રની કસરતને નિયંત્રિત કરતા વ્યાપક અને મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું પાલન કરીએ ત્યાં સુધી, અમે તમામ યોગ્ય કેસોમાં અને

યોગ્ય રીતથી ‘સર્ટિઓરારી’ સ્વરૂપનો હુકમ આપી શકીએ અથવા તે સ્વરૂપની રિટ જારી કરી શકીએ.

૭. ‘સર્ટિઓરારી’નો રિટ જારી કરવા અંગેના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોમાંનો એક એવો છે કે આ રિટનો આશ્રય માત્ર ન્યાયિક કૃત્યોને દૂર કરવા અથવા તેમની માન્યતા અંગે નિર્ણય કરવા માટે જ લેવાઈ શકે છે. ‘ન્યાયિક કૃત્યો’ શબ્દપ્રયોગમાં વહીવટી સંસ્થાઓ અથવા અન્ય સત્તાધિકારીઓ અથવા એવા વ્યક્તિઓ, જેઓને આવી ફરજો બજાવવાની બાધ્યતા હોય, દ્વારા અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યોના પ્રયોગનો સમાવેશ થાય છે, અને તેનો ઉપયોગ તે કૃત્યોના વિરોધમાં થાય છે જે સંપૂર્ણપણે મંત્રાલયીન સ્વરૂપના હોય. એટકિન, એલ.જે.એ આ મુદ્દે કાયદાનું સંક્ષેપમાં આ રીતે નિવેદન કર્યું હતું: આર. વિ. ઇલેક્ટ્રિસિટી કમિશનર્સ: (કેબી પૂ. ૨૦૫) ‘... જ્યારે કાયદેસરની સત્તા ધરાવતા કોઈપણ વ્યક્તિઓ, પ્રજાના હકોને અસર કરતી બાબતોનો નિર્ણય કરવાની સત્તા ધરાવતા હોય અને ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ ધરાવતા હોય, અને તેઓ પોતાની કાયદેસરની સત્તાની મર્યાદા વટાવીને કાર્ય કરે, ત્યારે તેઓ આ રિટો દ્વારા અમલમાં મુકાતી કિંગ્સ બેન્ચ ડિવિઝનની નિયંત્રક અધિકારિતાના આધીન બને છે.’ ‘સર્ટિઓરારી’ના રિટનું બીજું આવશ્યક લક્ષણ એ છે કે તેના દ્વારા ન્યાયિક અથવા અર્ધ-ન્યાયિક અધિકરણો અથવા સંસ્થાઓ ઉપર જે નિયંત્રણ અમલમાં મૂકવામાં આવે છે તે અપિલીય નહીં પરંતુ દેખરેખાત્મક સત્તામાં હોય છે. ‘સર્ટિઓરારી’નો રિટ મંજૂર કરતી વખતે ઉચ્ચ અદાલત અપિલીય અધિકરણની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી

નથી. નીચલા અધિકરણનો જે નિર્ણય પુરાવા પર આધારિત હોવાનું દર્શાવવામાં આવે છે તે પુરાવાનો તે પુનર્વિચાર અથવા પુનઃમૂલવણી કરતી નથી. જે હુકમને તે અધિકારક્ષેત્ર વિના આપેલો અથવા સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યો માને છે તેવો હુકમ તે રદ કરે છે, પરંતુ નીચલા અધિકરણના અભિપ્રાયોના સ્થાને પોતાના અભિપ્રાયો મૂકતી નથી. આમ કહીએ તો, એવો દૂષિત હુકમ અથવા કાર્યવાહી માર્ગમાંથી દૂર કરી દેવામાં આવે છે, કારણ કે તેનો કોઈપણ વ્યક્તિના અહિત માટે ઉપયોગ થવો જોઈએ નહીં; જુઓ, લોર્ડ કેન્સના વૉલસલ ઓવરસિયર્સ વિ. લંડન એન્ડ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલવે કો., એસી પૃ. ૩૯ના અવલોકન.

૮. ‘સર્ટિઓરારી’ ના રિટો દ્વારા અમલમાં આવતું ઉચ્ચ અદાલતનું પર્યવક્ષણ બે મુદ્દાઓ પર આધારિત હોય છે, જેમ લોર્ડ સમરે આર. વિ. નેટ બેલ લિકર્સ લિમિટેડ, એ.સી. ના પૃષ્ઠ ૧૫૬ પર દર્શાવ્યું છે. એક મુદ્દો નીચલા અધિકારક્ષેત્રની હદ અને તેના પ્રયોગ માટેની લાયકાતો તથા શરતોનો છે; બીજો મુદ્દો તેના પ્રયોગની પ્રક્રિયામાં કાયદાનું પાલન થયાનું છે. આ બંને મથાળા સામાન્ય રીતે તે તમામ આધાર આવરી લે છે જેના આધારે ‘સર્ટિઓરારી’ નો રિટ માગી શકાય. હકીકતમાં, સિદ્ધાંતોના ઉદ્દેશમાં બહુ મુશ્કેલી નથી; સાચી મુશ્કેલી તો કોઈ વિશિષ્ટ કેસના તથ્યો પર તે સિદ્ધાંતોનો અમલ કરતાં ઊભી થાય છે.

૯. ‘સર્ટિઓરારી’ ત્યારે લાગુ પડી શકે છે અને સામાન્ય રીતે ત્યારે મંજૂર કરવામાં આવે છે જ્યારે કોઈ અદાલતે પોતાની અધિકારિતા વિના અથવા પોતાની અધિકારિતાની મર્યાદા કરતાં વધુ રીતે કાર્ય કર્યું હોય. અધિકારિતાનો અભાવ

કાર્યવાહી વિષયવસ્તુના સ્વરૂપમાંથી અથવા કોઈ પ્રારંભિક કાર્યવાહીની ગેરહાજરીમાંથી ઊભો થઈ શકે છે, અથવા અદાલત પોતે જ કાનૂની રીતે રચાયેલ ન હોય, અથવા બાહ્ય પરિસ્થિતિઓના કારણે કોઈ ચોક્કસ અસમર્થતા ધરાવતી હોય, જુઓ હેલ્સબરી, ૨ આવૃત્તિ, ખંડ ૯, પૃષ્ઠ ૮૮૦. જ્યારે અદાલતની અધિકારિતા કોઈ સહગામી તથ્યના અસ્તિત્વ પર નિર્ભર હોય છે, ત્યારે એ સારી રીતે સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે અદાલત તે તથ્ય અંગેના ખોટા નિર્ણય દ્વારા એવી અધિકારિતા પોતાના માટે ઊભી કરી શકતી નથી, જે તેને અન્યથા પ્રાપ્ત ન હોત, જુઓ બનબરી વિ. કુલર; આર. વિ. ઇન્કમ ટેક્સ સ્પેશિયલ પર્પઝીસ કમિશનર્સ.

૧૦. કોઈ અધિકરણ તપાસ શરૂ કરવા સક્ષમ હોઈ શકે, પરંતુ તપાસ કરતાં વખતે તે પ્રક્રિયાના નિયમોની સ્પષ્ટ અવગણના કરીને કાર્ય કરી શકે છે અથવા જ્યાં કોઈ નિશ્ચિત પ્રક્રિયા નિર્ધારિત ન હોય ત્યાં તે પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉદ્ધંધન કરી શકે છે. આવા કિસ્સાઓમાં ‘સર્ટિયોરારી’નો રિટ ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. નિર્ણય અથવા નિર્ધારણમાં રહેલી ભૂલ પોતે પણ ‘સર્ટિયોરારી’ના રિટ દ્વારા પડકારપાત્ર હોઈ શકે, પરંતુ તે કાર્યવાહીનું મુખપૃષ્ઠ જોતા જ સ્પષ્ટ દેખાતી પ્રગટ ભૂલ હોવી જોઈએ; ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે તે કાનૂની જોગવાઈઓ પ્રત્યેની સ્પષ્ટ અજ્ઞાનતા અથવા અવગણના પર આધારિત હોય. અન્ય શબ્દોમાં, તે એવી પ્રત્યક્ષ ભૂલ છે જે ‘સર્ટિયોરારી’ દ્વારા સુધારી શકાય, માત્ર ખોટો નિર્ણય નહીં. ‘સર્ટિયોરારી’ના ઉપાયના આવશ્યક લક્ષણો તાજેતરના આર. વિ. નોર્થમ્બરલેન્ડ કમ્પન્સેશન અપીલ ટ્રિબ્યુનલ, એક્સ પી શૉ કેસમાં મોરિસ, એલ.જે. દ્વારા

અત્યંત સંક્ષિપ્તતા અને સ્પષ્ટતા સાથે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. લોર્ડ જસ્ટિસ કહે છે: (કેબી પૃ.

૩૫૭)

આ સ્પષ્ટ છે કે સર્ટિયોરારી ભેસ બદલેલી અપીલના આવરણરૂપે જારી કરવામાં આવશે નહીં. કાર્યવાહી દરમિયાન ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નની ફરીથી સુનાવણી માટે કોઈ હુકમ અથવા નિર્ણયને ઉપર લાવવા હેતુથી તે જારી થતી નથી. જ્યારે કોઈ હુકમ અથવા નિર્ણયના મુખપૃષ્ઠ પરથી કાનૂની ભૂલ પ્રગટ થતી હોય, અથવા પ્રક્રિયાત્મક અનિયમિતતા દર્શાતી હોય, અથવા અધિકારક્ષેત્રનો અભાવ દર્શાતો હોય, અથવા અધિકારક્ષેત્રનો અતિરેક દર્શાતો હોય, ત્યારે તે આવી ભૂલને સુધારવા માટે અસ્તિત્વમાં છે.

૧૧. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતની સત્તાઓ અંગે વિચાર કરતી વખતે, આ અદાલતે લગભગ સમાન શબ્દોમાં પોતાનું મંતવ્ય વ્યક્ત કર્યું છે, જી. વીરપ્પા પિલ્લૈ વિ. રમણ એન્ડ રમણ લિ.માં, અને એમ જણાવ્યું છે: (એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૧૮૫૮૬, પરિચ્છેદ ૨૦)

૨૦. કલમ ૨૨૬ માં જે રિટોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે સ્પષ્ટપણે એવા ગંભીર કેસોમાં વડી અદાલતને તે બહાર પાડવા સક્ષમ બનાવવા માટે નિર્ધારિત છે, જેમાં આધીન અધિકરણો અથવા સત્તામંડળો અથવા અધિકારીઓ સંપૂર્ણપણે અધિકારક્ષેત્ર વિના કાર્ય કરે છે, અથવા પોતાના અધિકારક્ષેત્રની

મર્યાદા વટાવી કાર્ય કરે છે, અથવા કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો ભંગ કરે છે, અથવા તેમની અંદર નિહિત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા ઇનકાર કરે છે, અથવા અભિલેખના મુખપૃષ્ઠ પર સ્પષ્ટ દેખાતી ભૂલ હોય છે, અને આવા કૃત્ય, ચૂક, ભૂલ અથવા અતિરેકના પરિણામે સ્પષ્ટ અન્યાય થયો હોય છે. અધિકારક્ષેત્ર જેટલું પછા વિશાળ હોય, અમને એવું જણાય છે કે તે એટલું વ્યાપક અથવા વિસ્તૃત નથી કે વડી અદાલત પોતાને અપીલની અદાલતમાં પરિવર્તિત કરી શકે અને પોતે જ પડકારવામાં આવેલા નિર્ણયોનો યોગ્યપણો તપાસે અને કયો અભિપ્રાય સ્વીકારવો જોઈએ અથવા કયો હુકમ કરવો જોઈએ તે નક્કી કરે.’ આ અવતરણો સંવિધાનની કલમ ૨૨૬ હેઠળ ‘સર્ટિયોરારી’ની રિટ મંજૂર કરવાની બાબતમાં અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગને શાસન કરતા સામાન્ય સિદ્ધાંતોને પૂરતી વિસ્તૃતતાથી દર્શાવે છે.

૧૧. આ બાબત સ્પષ્ટ કરવી આવશ્યક છે કે “ન્યાયિક કૃત્યો” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ સિવિલ અદાલતોના ન્યાયિક આદેશો એવો કરવો નથી, કારણ કે આ અદાલત સમક્ષનો વિવાદ ચૂંટણી ટ્રિબ્યુનલના હુકમમાંથી ઉદ્ભવ્યો હતો અને ન્યાયિક અદાલતના કોઈ હુકમ વિરુદ્ધ સર્ટિયોરારીની રિટ જારી કરવામાં આવી હોય એવો, સુર્ય દેવ રાયર સિવાય, આ અદાલતનો કોઈ સીધો નિર્ણય અમારી નોંધ પર લાવવામાં આવ્યો નથી. હકીકતમાં, જ્યારે અનુવર્તી નિર્ણયોમાં અધિકારક્ષેત્રની વ્યાપ્તિ અંગેનો પ્રશ્ન ઊભો થયો, ત્યારે એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું

હતું કે ન્યાયિક અદાલતોના આદેશો, સત્તાધિકારીઓ અથવા ટ્રિબ્યુનલોના અર્ધ-ન્યાયિક આદેશોથી ભિન્ન આધાર પર સ્થિત હતા.

૧૨. ઉજ્જમ બાઈ વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. ૧૯ માં, વેચાણ કર કાયદાની જોગવાઈઓ હેઠળ કરવામાં આવેલા મૂલ્યાંકનના હુકમ, જે મૂળભૂત અધિકારના ભંગમાં પસાર કરવામાં આવ્યો હોય, તેના વિરુદ્ધ સર્ટિયોરારીના રિટના વ્યાપ અંગેનો મુદ્દો સાત ન્યાયાધીશોવાળી બેંચને મોકલવામાં આવ્યો હતો. છ ન્યાયાધીશોના બહુમતે એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે, શૂન્ય કાયદા હેઠળનો હુકમ અથવા “અલ્ટ્રા વાયર્સ” અથવા “અધિકારક્ષેત્ર વિના” હુકમ સિવાય, અર્ધ-ન્યાયિક હુકમ અથવા કાયદેસર સત્તાધિકારીના હુકમથી મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થઈ શકતો નથી અને એવો હુકમ અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ પડકારવામાં આવી શકતો નથી. જોકે, અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સ્પષ્ટપણે ભૂલભરેલા હુકમ વિરુદ્ધ સર્ટિયોરારીનો રિટ જારી થઈ શકતો હતો. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે અદાલતોના ન્યાયિક આદેશો ભિન્ન પાયે સ્થિત હોય છે. અચ્યંગાર, ન્યાયાધીશે આ મુજબ અવલોકન કર્યું: (એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૧૬૭૯-૮૦, પરિચ્છેદ ૧૫૫)

૧૫૫. સમાપન કરતાં પહેલાં, એક એવા મુદ્દાનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે જેને દલીલો દરમિયાન માત્ર સ્પર્શ કરવામાં આવ્યો હતો અને જે વાસ્તવમાં ઉપસ્થિત થાય ત્યારે વિચારણા માટે અનામત રાખી શકાય એવો ગણાયો હતો; અને આ મુદ્દો એ પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત હતો કે ખાસ અધિનિયમો હેઠળ રચાયેલ અથવા સ્થાપિત ટ્રિબ્યુનલ અથવા અર્ધ-ન્યાયિક પ્રાધિકરણથી ભિન્ન, નિયમિત

સામાન્ય કાયદેસરની અદાલતના નિર્ણય અથવા હુકમ અંગે, મૂળભૂત અધિકારનું ઉદ્ધંધન થતું હોવાનું કહી ફરિયાદ કરી શકાય કે નહીં. એ એક હિતકારી સિદ્ધાંત છે કે આ અદાલતે તેની સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નોમાં સામેલ ન હોય એવા મુદ્દાઓ પર અભિપ્રાય આપવો ન જોઈએ, અને એ જ કારણ છે કે હું આ મુદ્દા સાથે અહીં સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહાર કરતો નથી અને નિશ્ચિતપણે તેના વિષે કોઈ નિર્ધારિત અભિપ્રાય પણ વ્યક્ત કરતો નથી. તેમ છતાં, આ બેમાંથી કોઈ કાર્ય કર્યા વગર, હું આ અવલોકનો કરવું યોગ્ય માનું છું. પોતાની સમક્ષ રહેલા વિવાદમાં પક્ષકારોના હકોનું ન્યાયનિર્ધારણ કરતી કાયદેસરની અદાલત, અને જેમ વડી અદાલતો તથા આ સર્વોચ્ચ અદાલતને અન્ય બાબતો ઉપરાંત એ તપાસવા માટે રચવામાં આવી છે કે કોઈ મૂળભૂત અધિકારોનું ઉદ્ધંધન થયું છે કે નહીં અને તેમને સંરક્ષિત કરવાની સત્તા અપાયેલ છે, એવી અદાલતો, તથા ખાસ અધિનિયમો હેઠળ તેમની જોગવાઈઓને અમલમાં મૂકવા અને વહીવટ કરવા માટે રચાયેલ અર્ધ-ન્યાયિક પ્રાધિકરણો — આ બંને વચ્ચે કોઈ નોંધપાત્ર તાદાત્મ્ય નથી. હું આ વિષયને અત્યારે આટલાથી જ છોડવામાં સંતોષ માનું છું.

૧૩. મિરજકર૩માં, નવ-ન્યાયાધીશોની પીઠના ચુકાદામાં, વડી અદાલતના ન્યાયિક હુકમને મૂળભૂત અધિકારનું ઉદ્ધંધન કરતો હોવાનું કહી પડકારવામાં આવ્યો હતો. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે બહુમતીથી ઠરાવ્યું હતું કે સક્ષમ અદાલતનો ન્યાયિક હુકમ મૂળભૂત અધિકારનું ઉદ્ધંધન કરી શકતો નથી. ભલે તેમાથી આકસ્મિક ઉદ્ધંધન થતું હોય, તો પણ તેને મૂળભૂત અધિકારનું ઉદ્ધંધન ગણાવી

શકાતું નથી. ગજેન્દ્રગઢકર, સી.જે., એ નિરીક્ષણ કર્યું હતું: (એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૧૧-૧૨, અનુચ્છેદ ૩૮-૩૯ અને ૪૨)

“૩૮. વિવાદિત હુકમ અરજદારોના અનુચ્છેદ ૧૯(૧) હેઠળના મૂળભૂત અધિકારોને અસર કરે છે, એવી દલીલ ન્યાયિક પ્રક્રિયા અને ન્યાયિક નિર્ણયોનું સાચું સ્વરૂપ અને લક્ષણ વિશેની સંપૂર્ણ ગેરસમજ પર આધારિત છે. જ્યારે કોઈ ન્યાયાધીશ તેની સમક્ષ નિર્ણયાર્થે લાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓનો વિચાર કરે છે, ત્યારે તે પહેલાં તેવા તથ્યપ્રશ્નોનું નિર્ધારણ કરે છે જેના વિષે પક્ષકારો વચ્ચે વિવાદ હોય છે, અને ત્યારબાદ તે તથ્યો પર સંબંધિત કાયદો લાગુ કરે છે. ન્યાયાધીશે નોંધેલા તથ્યનિષ્કર્ષો યોગ્ય છે કે અયોગ્ય, અને તેણે કાઢેલો કાનૂની નિષ્કર્ષ કોઈ ખામીથી પીડિત છે કે નહીં, તે અંગે તે પક્ષકાર, જેને ન્યાયાધીશના નિર્ણયથી ક્ષતિ પહોંચી હોય, મામલો અપીલી અદાલત સમક્ષ લઈ જાય ત્યારે વિચારણા કરી અને નિર્ણય આપી શકાય છે. પરંતુ, યોગ્ય અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતા ન્યાયાધીશે પોતાની સમક્ષ નિર્ણયાર્થે લાવવામાં આવેલા અથવા તે સંબંધિત કોઈ મુદ્દામાં આપેલો ન્યાયિક નિર્ણય નાગરિકોના અનુચ્છેદ ૧૯(૧) હેઠળના મૂળભૂત અધિકારોને અસર કરી શકે છે એમ માનવું અત્યંત અયોગ્ય છે. ન્યાયિક નિર્ણયનો આશય તો માત્ર અદાલત સમક્ષ લાવવામાં આવેલા પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદનો નિર્ણય કરવાનો છે અને તેનાથી વધુ કંઈ નહીં. જો ન્યાયિક પ્રક્રિયાનો આ મૂળભૂત અને આવશ્યક પાસો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે, તો સ્પષ્ટ થાય કે અદાલત સમક્ષ તેના નિર્ણય માટે લાવવામાં આવેલા અથવા તે સંબંધિત કોઈ

મુદ્દામાં અદાલત દ્વારા ઉચ્ચારાયેલ ન્યાયિક નિર્ધારણ નાગરિકોના અનુચ્છેદ ૧૯(૧) હેઠળના મૂળભૂત અધિકારોને અસર કરે છે એવું કહી શકાય નહીં.

૩૯. ... જેમ અદાલતે પોતાની સમક્ષ રહેલા વિવાદના ગુણદોષના આધારે આપેલો હુકમ માત્ર અપીલમાં જ પડકારી શકાય છે અને એવું કહી શકાય નહીં કે તે અદાલત સમક્ષના મુકદ્દમાકારોના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉદ્ધંધન કરે છે, તેમ પડકારાયેલ હુકમને પણ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ અપીલમાં પડકારી શકાય, પરંતુ એવું કહી શકાય નહીં કે તે અરજદારોના મૂળભૂત અધિકારોને અસર કરે છે. ન્યાયિક હુકમનું સ્વરૂપ એકસરખું જ રહે છે, ભલે તે પક્ષકારો વચ્ચે સીધા વિવાદરૂપ પ્રશ્નમાં આપવામાં આવ્યો હોય કે પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદનું ન્યાયનિર્ધારણ ન્યાયસંગત અને અસરકારક બને તે માટે અનુસંગિક રીતે આપવામાં આવ્યો હોય. આ દૃષ્ટિકોણથી જોતા, અમને એવું જણાય છે કે અનુચ્છેદ ૧૯(૧) હેઠળ અરજદારોના મૂળભૂત અધિકારોનું ભંગ કરે છે એવી ધારણા પર આધારિત પડકારાયેલ હુકમ વિરુદ્ધનો સમગ્ર આક્ષેપ નિષ્ફળ જ થવો જોઈએ.

* * *

૪૨. એ સાચું છે કે એ.કે. ગોપાલન મામલામાં કાનિયા, સી.જે., દ્વારા આ રીતે વ્યક્ત કરાયેલ અભિપ્રાયને, તે ઉક્ત મામલો સાંભળનાર અન્ય વિદ્વાન ન્યાયાધીશોનું સમર્થન પ્રાપ્ત થયું નહોતું. ત્યારબાદ, તેમ છતાં, રામ સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ દિલ્હી, એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૨૭૨ પર, ઉક્ત અવલોકનોને પૂર્ણ

અદાલતે મંજૂરી સાથે ઉદ્ઘૃત કર્યા હતા. એ જ સિદ્ધાંતને આ અદાલતે એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર (પી) લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૬૧૮ પર તેમજ આતિઆબારી ટી કો. લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ આસામ, એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠો ૨૫૫-૫૬ પરના બહુમતી ચુકાદા દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.”

૧૪. બુધાન ચૌધરી વિ. બિહાર રાજ્ય અને પરભણી ટ્રાન્સપોર્ટ કોઓપ. સોસાયટી લિ. વિ. આર.ટી.એ. ના અગાઉના ચુકાદાઓમાં થયેલ આ અવલોકનોને સમજાવતા કે ન્યાયિક હુકમ અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરનાર હોઈ શકે, એમ અવલોકિત કરવામાં આવ્યું હતું: (મિરજકર કેસ, એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૧૩-૧૪, પરિચ્છેદ ૪૬-૪૮)

“૪૬. સ્વાભાવિક રીતે, તેમની તરફથી આ અદાલત સમક્ષ જે મુખ્ય દલીલ ઉઠાવવામાં આવી હતી તે એવી હતી કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦, અનુચ્છેદ ૧૪ દ્વારા બાંધધરવામાં આવેલ મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને તેથી તે અમાન્ય હતી. આ દલીલને આ અદાલતે નકારી કાઢી હતી. ત્યારબાદ, વૈકલ્પિક રીતે, અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી કે કલમ પોતે ભેદભાવપૂર્ણ ન પણ હોય, તો પણ તેવો દુરુપયોગ શક્ય બને કે જેના પરિણામે સમાન પ્રકારના ગુનાઓમાં આરોપિત વ્યક્તિઓ વચ્ચે ભેદભાવ સર્જાઈ શકે; કારણ કે પોલીસ કલમ ૩૬૬ હેઠળના ગુનામાં આરોપિત એક વ્યક્તિને મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મોકલી શકે અને એ જ કલમ હેઠળના ગુનામાં આરોપિત બીજી વ્યક્તિને એવા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મોકલી શકે જે આરોપીને સેશન્સ કોર્ટમાં મોકલી શકે. આ

વૈકલ્પિક દલીલનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું અને તે પણ નકારી કાઢવામાં આવી હતી. તે પ્રસંગોપાત એવો પ્રશ્ન ઊભો થયો કે શું ન્યાયિક નિર્ણય પોતે અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરતો હોવાનું કહી શકાય. તે સમયે જે સર્વોચ્ચ અદાલત તરફથી બોલ્યા હતા એવા ન્યાયમૂર્તિ એસ. આર. દાસે આ દલીલ પર વિચાર કર્યો, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સર્વોચ્ચ અદાલતના સ્નોડન વિ. હ્યુઝમાં ન્યાયમૂર્તિ ફ્રેન્કફર્ટર અને મુખ્ય ન્યાયાધીશ સ્ટોન દ્વારા કરાયેલ અવલોકનોનો અનુમોદનપૂર્વક ઉલ્લેખ કર્યો, અને નોંધ્યું કે ન્યાયિક નિર્ણય અનિવાર્ય રીતે દરેક વિશિષ્ટ કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત હોવો જોઈએ અને કાયદાનો જે અમલ ઉપરથી અસમાન જણાતો હોય તે આવશ્યક રીતે કાયદાના સમાન સંરક્ષણના ઇનકાર સમાન ગણાય નહીં, જો સુધી તેમાં જાણીને અને હેતુપૂર્વક કરવામાં આવેલા ભેદભાવનો તત્વ હાજર હોવાનું દર્શાવવામાં ન આવે. આ અવલોકન કર્યા પછી, જે અત્યંત થાય તો એટલું જ માન્ય ગણી શકાય કે ન્યાયિક નિર્ણય કદાચ અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરી શકે, વિદ્વાન ન્યાયાધીશે સાવચેતીરૂપે વધુમાં ઉમેર્યું કે ન્યાયિક અધિકારીઓનો વિવેકાધિકાર મનમાનો નથી અને નીચલી અદાલતો દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશોની ઉપરલી અદાલતો દ્વારા પુનરીક્ષણની જોગવાઈ કાયદામાં છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, ન્યાયિક અધિકરણો દ્વારા ચંચળ મનસ્વી ભેદભાવ થવાની આશંકા રાખવા માટે મુશ્કેલથી કોઈ આધાર રહે છે.

૪૭. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ફેન્કર્ટર, ન્યાયમૂર્તિ અને સ્ટોન, સી.જે. દ્વારા સ્નોડન વિ. હ્યુઝેસમાં કરાયેલા અવલોકનોને સ્વીકૃતિપૂર્વક ઉલ્લેખવામાં આવ્યા હતા, તેમ છતાં કલમ ૩૨(૧) અને (૨) હેઠળ આ સર્વોચ્ચ અદાલતની અધિકારિતાને કોઈ ન્યાયિક હુકમ આકર્ષી શકે કે કેમ, તે પ્રશ્ન અંગે દલીલ કરવામાં આવી નહોતી અને તે પ્રશ્ન પર કોઈપણ રીતે વિચારણા થવાની આવી નહોતી. તે પ્રશ્ન માત્ર અનુસંગિક રીતે એટલો જ સંબંધિત બન્યો હતો કે બુધન ચૌધરીમાં અપીલકર્તાઓએ જે દોષારોપણની માન્યતાને પડકારેલી હતી, તે ક્રિ.પ્ર.સં.ની કલમ ૩૦ હેઠળનો ન્યાયિક નિર્ણય અપીલકર્તાઓ વિરુદ્ધ મનમાની રીતે આપવામાં આવ્યો હતો, એવા આધારે સફળતાપૂર્વક પડકારી શકાય કે કેમ તે નક્કી કરતી વખતે. વડી અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલા આદેશોના સંદર્ભમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલત તેની રિટ અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતી વખતે તેની અધિકારિતાની વ્યાપ્તિ અંગે ન તો પરીક્ષણ થઈ શક્યું હતું અને ન થઈ શકત, કારણ કે વિષય કલમ ૧૩૨(૧) હેઠળ અપીલમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ આવ્યો હતો; અને તેથી, કોઈ ન્યાયિક નિર્ણય માત્ર એટલા કારણો કે તે અનુસંગિક અને પરોક્ષ રીતે આવા અધિકાર પર અતિક્રમણ કરતો હોઈ શકે, કોઈ મૂળભૂત અધિકારને અસર કરે છે એમ કહી શકાય કે નહીં, તે બાબત તે કેસમાં વિચારણા અથવા નિર્ણય માટે ઉદ્ભવી નહોતી. વાસ્તવમાં, ચુકાદામાં અંતે કરાયેલા અવલોકનો પોતે જ દર્શાવે છે કે આ સર્વોચ્ચ અદાલતનો અભિપ્રાય એવો હતો કે જો કોઈ ન્યાયિક હુકમને કલમ ૧૪ સાથે અસંગત હોવાના આધારે પડકારવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે, તો આવા હુકમને પડકારવા માટેનો યોગ્ય

ઉપાય કાયદા મુજબ ઉપલબ્ધ હોય તેવી અપીલ અથવા પુનરીક્ષણ જ હશે. તેથી, શ્રી સેતલવાડની આ માન્યતા સ્વીકારવા માટે અમે તૈયાર નથી કે જે અવલોકન પર તેઓ પોતાનો આધાર મૂકે છે, તે આ પ્રસ્તાવને સમર્થન આપે છે કે આ સર્વોચ્ચ અદાલતના મતાનુસાર, સક્ષમ અધિકારિતાવાળી અદાલતો દ્વારા તેમની સમક્ષ લાવવામાં આવેલા વિષયો અંગે અથવા તેના સંબંધમાં આપવામાં આવેલા ન્યાયિક નિર્ણયો કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એવા આધારે પડકારવામાં આવી શકે છે. અનુસંગિક રીતે એટલું દર્શાવવું યોગ્ય રહેશે કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સર્વોચ્ચ અદાલતનો સ્નોડન વિ. હ્યુઝેસનો નિર્ણય પોતે કોઈ ન્યાયિક નિર્ણયની માન્યતા સાથે કતઈ સંબંધિત નહોતો.

૪૮. બીજી તરફ, પરભણી ટ્રાન્સપોર્ટ કૂપ. સોસાયટી લિ. વિ. આર.ટી.એ. માં, અદાલત તરફથી બોલતાં સરકાર, ન્યાયમૂર્તિ એ નોંધ્યું હતું કે પ્રાદેશિક પરિવહન સત્તાધિકારીનો જે નિર્ણય અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવ્યો હતો તે યોગ્ય પણ હોઈ શકે અને અયોગ્ય પણ હોઈ શકે, પરંતુ તે નિર્ણય અરજદારના અનુચ્છેદ ૧૪ અથવા અન્ય કોઈ મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ કેવી રીતે કરે છે તે તેઓ સમજી શકતા ન હતા. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે આગળ નોંધ્યું હતું કે પ્રાદેશિક પરિવહન સત્તાધિકારી અર્ધ-ન્યાયિક સંસ્થા તરીકે કાર્ય કરી રહી હતી અને જો તેણે પોતાના નિર્ણયમાં કોઈ ભૂલ કરી હોય, તો રાહત મેળવવા માટે અરજદારને યોગ્ય ઉપાયો ઉપલબ્ધ છે. તે અનુચ્છેદ ૧૪ ના ભંગની ફરિયાદ કરી શકતો નથી. એ સાચું છે કે આ કેસમાં પણ અર્ધ-ન્યાયિક અધિકરણો દ્વારા પસાર

કરાયેલા આદેશો અનુચ્છેદ ૧૪ ને અસર કરે છે એવું કહી શકાય કે નહીં તેવો વિશાળ પ્રશ્ન સંપૂર્ણ રીતે દલીલિત થયેલો જણાતો નથી. સ્પષ્ટ છે કે આ કેસમાં આ અદાલતે કરેલા અવલોકનો નિર્વિવાદ રીતે સૂચવે છે કે ન્યાયિક અધિકરણ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્ણયને અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરનાર તરીકે વર્ણવવું અનુચિત રહેશે. તે યોગ્ય કે અયોગ્ય નિર્ણય હોઈ શકે, અને જો તે અયોગ્ય નિર્ણય હોય તો કાયદા મુજબ મંજૂર હોય તે પ્રમાણે અપીલ અથવા પુનર્વિચારણા દ્વારા તેમાં સુધારો કરી શકાય, પરંતુ માત્ર તે કારણે તેને અનુચ્છેદ ૧૪ નો સ્વયં ભંગ કરતો કહી શકાય નહીં. વિશેષ નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે આ અવલોકનો અરજદાર પરભણી ટ્રાન્સપોર્ટ કો-ઓપરેટિવ સોસાયટી લિ. દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલ રિટ અરજીનો વિચાર કરતી વખતે કરવામાં આવ્યા હતા; અને જ્યાં સુધી આ મુદ્દાનો વિચાર કરીને નિર્ણય લેવામાં આવ્યો છે ત્યાં સુધી આ નિર્ણય શ્રી સેતલવાડની દલીલના વિરોધમાં જાય છે.”

૧૫. પ્રેમ ચંદ ગર્ગ વિ. એક્સાઈઝ કમિશનર ૨૭ માં આ અદાલતનો નિર્ણય, જેમાં રિટ અરજી દાખલ કરવા માટે સુરક્ષા જમા કરાવવાની આ અદાલતની નિયમાવલીને રદ કરવામાં આવી હતી, તે પણ આ રીતે સમજાવવામાં આવ્યો હતો કે તેમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું નહોતું કે ન્યાયિક હુકમના પરિણામે મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો હતો: (મિરજકર કેસ ૩, એ.આઈ.આર. પૃ. ૧૫, ફકરા ૫૦-૫૧)

“૫૦. આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રેમ ચંદ ગર્ગ મામલામાં મુખ્ય વિવાદનો કેન્દ્રબિંદુ એ પ્રશ્ન હતો કે શું અનુચ્છેદ ૧૪૫ દ્વારા આ અદાલતને એવા નિયમો બનાવવાની સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવી હતી, ભલે તે ભાગ ૩ દ્વારા નિર્ધારિત બંધારણીય જોગવાઈઓ સાથે અસંગત હોય. એકવાર એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળની સત્તાઓને માત્ર મૂળભૂત અધિકારોના જ નહીં, પરંતુ અન્ય બંધનકારક વૈધાનિક જોગવાઈઓના પણ અધિન રહીને વાંચવાની રહે છે, ત્યારે તે સ્પષ્ટ બની ગયું કે વિવાદિત હુકમ કરવા માટે અધિકૃત કરતો નિયમ અમાન્ય હતો. તે જ પરિસ્થિતિમાં હુકમની માન્યતાની આડકતરી રીતે તપાસ કરવાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ હતી. અરજી હુકમને સ્વતંત્ર રીતે પડકારવા માટે કરવામાં આવી નહોતી, પરંતુ જે નિયમ હેઠળ હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો તે નિયમની માન્યતાને પડકારવા માટે કરવામાં આવી હતી. એકવાર તે નિયમને અમાન્ય ઠેરવીને રદ કરવામાં આવ્યો, ત્યારબાદ તે નિયમ હેઠળ કરવામાં આવેલ હુકમને દૂર કરવો આવશ્યક હતો. શ્રી સેતલવાડ દ્વારા આ દલીલના સમર્થનમાં કે આ અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલ ન્યાયિક હુકમને આ જ અદાલતના લેખ અધિકારક્ષેત્રના અધિન માનવામાં આવ્યો હતો, આ નિર્ણયને કેવી રીતે આધારરૂપ બનાવવામાં આવી શકે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. આ અદાલતે જે ઠરાવ્યું હતું તે એટલું જ હતું કે અનુચ્છેદ ૧૪૫ દ્વારા તેને પ્રદાન કરાયેલ અને વિધાનાત્મક સ્વરૂપ ધરાવતી સત્તાઓ હેઠળ તેના દ્વારા બનાવવામાં આવેલ નિયમ અમાન્ય હતો; પરંતુ તે એક સર્વથા ભિન્ન બાબત છે.

૫૧. એ સ્પષ્ટ છે કે જો કોઈ પક્ષકાર આ અદાલતે અનુચ્છેદ ૧૪૫ હેઠળ પોતાની સત્તાઓના પ્રયોગમાં ઘડેલા કોઈ નિયમોને આ આધાર પર પડકારવા ઇચ્છે કે તે અમાન્ય છે, કારણ કે તેઓ ગેરકાયદેસર રીતે તેના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉદ્ધંધન કરે છે, તો તે પક્ષકાર માટે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ અદાલતનો આશ્રય લેવો ખુલ્લો રહેશે. એવો પડકાર આ અદાલતના કોઈ નિર્ણય વિરુદ્ધ નહીં, પરંતુ તેની નિયમ-ઘડવાની સત્તાના અનુસરણમાં તેના દ્વારા બનાવવામાં આવેલા નિયમ વિરુદ્ધ છે. જો નિયમને રદ કરવામાં આવે, જેમ કે પ્રેમ ચંદ ગર્ગના મામલે કરવામાં આવ્યો હતો, તો આ અદાલત તે જણાવેલ નિયમ હેઠળ પસાર કરેલા પોતાના હુકમની પુનર્વિચારણા કરી શકે અથવા તેને પરત બોલાવી શકે. અદાલતે સુરક્ષા અંગેના પ્રારંભિક આદેશો આપ્યા હોય અને બાદમાં તેમની પુનર્વિચારણા કરીને પ્રારંભમાં નિર્દેશિત સુરક્ષાની રકમ ઘટાડવામાં આવે એવા કેસો આ અદાલતમાં વારંવાર ઊભા થાય છે, પરંતુ તે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ નહીં, અનુચ્છેદ ૧૩૭ હેઠળ આ અદાલતની સત્તાઓના પ્રયોગને દર્શાવે છે. તેથી, વડી અદાલત દ્વારા તેના નિર્ધારણ માટે તેની સમક્ષ લાવવામાં આવેલી કાર્યવાહી દરમિયાન અથવા તેના સંબંધમાં પસાર કરાયેલ ન્યાયિક હુકમ સર્વોચ્ચ અદાલતની અનુચ્છેદ ૩૨(૨) હેઠળની રિટ અધિકારક્ષેત્રનો વિષય બની શકે છે એવી દલીલ ઉઠાવવામાં શ્રી સેતલવાડને આ અદાલતના કોઈ ન્યાયિક નિર્ણયથી આધાર મળ્યો છે એવું માનવામાં અમને સંતોષ થતો નથી. હકીકતમાં, અમારી સમક્ષ એવો કોઈ પૂર્વનિર્ણય દર્શાવવામાં આવ્યો નથી જે શ્રી સેતલવાડના આ દાવાને સમર્થન આપે કે હાલની કાર્યવાહી સાથે સંબંધિત જે પ્રકારના ન્યાયિક

હુકમ અંગે અમે વિચારણા કરી રહ્યા છીએ, તેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ ક્યારેય પડકારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોય અથવા તેને રદ કરવામાં આવ્યો હોય.”

૧૬. ત્યારબાદ આ અદાલતે ન્યાયિક હુકમ સામે સર્ટિયોરારીના રિટના કાર્યક્ષેત્રના પ્રશ્ન અંગે ઇંગ્લેન્ડમાં રહેલી કાનૂની સ્થિતિ પર વિચાર કર્યો. સર્ટિયોરારીનો રિટ ન્યાયિક હુકમ સામે જારી થઈ શકતો નહોતો, તે નોંધતા આમ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું: (મિરજકર કેસ ૩, એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૧૮-૧૯, પરિષ્કેદ ૬૩-૬૪)

“૬૩. જ્યારે અમે મુદ્દાના આ પાસાની ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ, ત્યારે આ સંદર્ભે હલ્સબરીએ કરેલ સંબંધિત નોંધોનો ઉપપ્રસંગે ઉલ્લેખ કરી શકીએ. ‘દીવાની અધિકારિતા ધરાવતી અધિનસ્ત અદાલતોના ચુકાદાઓના મામલે’, હલ્સબરી પાદટીપમાં કહે છે— ‘એવું સૂચવવામાં આવ્યું છે કે અધિકારિતાના અભાવને કારણે તેમને રદ કરવા માટે સર્ટિયોરારી મંજૂર થઈ શકે (કેમ્પ વિ. બાલ્ને, ડૉ એન્ડ એલ, પૃષ્ઠ ૮૮૭), કારણ કે તે આધાર પર ભૂલનો ઉપાય ઉપલબ્ધ ન હતો. પરંતુ એવો કોઈ અહેવાલિત મામલો દેખાતો નથી જેમાં દીવાની અધિકારિતા ધરાવતી અધિનસ્ત અદાલતનો ચુકાદો સર્ટિયોરારી દ્વારા, અધિકારિતાના અભાવના આધારે કે અન્ય કોઈપણ આધારે, રદ કરવામાં આવ્યો હોય (હલ્સબરી લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ૩મી આવૃત્તિ, ખંડ ૧૧, પૃષ્ઠ ૧૨૯)’. અંતિમ પ્રતિપાદન આ શબ્દોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે: ‘દીવાની અધિકારિતા

ધરાવતી અધિનસ્ત અદાલતોના ચુકાદાઓને રદ કરવા માટે સર્ટિયોરારી પ્રાપ્ય નથી’. આ નોંધો સૂચવે છે કે ઇંગ્લેન્ડમાં, દીવાની અદાલતો દ્વારા તેમની સમક્ષ રજૂ થયેલા મુદ્દાઓમાં અથવા તે સંબંધે પસાર કરાયેલા સંપૂર્ણ અધિકારિતા ધરાવતા ન્યાયિક આદેશો સર્ટિયોરારીના રિટ જારી કરવાની અધિકારિતાના આધીન ગણાતા નથી.

૬૪. આર. વિ. સેન્ટ એડમન્ડ્સબરી એન્ડ ઇપ્સવિચ ડાયોસીસના ચાન્સેલર, એક્સ પી વ્હાઈટ કેસમાં, જે પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો તે એવો હતો કે કિંગ્સ બેન્ચની અદાલતમાંથી કોઈ ધર્માધિકારી અદાલત વિરુદ્ધ સર્ટિયોરારી નીકળી શકે કે નહીં; અને અદાલતે આપેલો જવાબ એવો હતો કે ધર્માધિકારી અદાલતના નિર્ણય વિરુદ્ધ સર્ટિયોરારી નીકળી શકતી નથી. આ પ્રશ્નનો વ્યવહાર કરતાં, પ્રોટ્સલી, એલ.જે.એ રિટ અધિકારક્ષેત્રના ઇતિહાસનું વિસ્તૃતપણે વિચારણા કર્યું છે અને ઇંગ્લેન્ડની કાનૂની અદાલતો માટે વપરાયેલા ‘ઇન્ફિરિયર’ શબ્દના અર્થ સંબંધિત પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો છે, જ્યારે કેટલીક અદાલતોના નિર્ણયોના સંબંધમાં રિટ જારી કરવાની સમસ્યાની ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. પ્રોટ્સલી, એલ.જે. કહે છે: (કેબી પૃષ્ઠો ૨૦૫-૦૬) ‘... આ બાબતની જેટલી વધુ તપાસ કરવામાં આવી, તેટલું વધુ સ્પષ્ટ બન્યું કે ઇંગ્લેન્ડની કાનૂની અદાલતો માટે વપરાયેલો ‘ઇન્ફિરિયર’ શબ્દ ઓછામાં ઓછા બે અત્યંત ભિન્ન અર્થોમાં વપરાયો હતો. જો, કેટલાક જણના દાવા મુજબ, ઇન્ફિરિયર હોવાનો પ્રશ્ન આ નિર્ધારિત કરીને નક્કી કરવામાં આવે કે સંબંધિત અદાલતને કિંગ્સ બેન્ચમાંથી જારી થતી

પ્રોહિબિશનની રિટ દ્વારા તેની અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદા ઓળંગતાં અટકાવી શકાય છે કે નહીં, તો માત્ર ધર્માધિકારી અદાલતો જ નહીં, પરંતુ પેલેટાઇન અદાલતો અને એડમિરલ્ટી અદાલતો પણ ઇન્ફિરિયર અદાલતો છે. પરંતુ વકીલો દ્વારા સુસ્થાપિત રીતે માન્ય બીજી કસોટી પણ છે, જેના આધારે ઉચ્ચ અદાલત અને ઇન્ફિરિયર અદાલત વચ્ચે ભેદ કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ તેની કાર્યવાહીમાં, અને ખાસ કરીને તેના ચુકાદાઓમાં, એવું પ્રગટ થવું જોઈએ કે અદાલત પોતાની અધિકારક્ષેત્રની અંદર કાર્ય કરી રહી હતી કે નહીં. આ ઇન્ફિરિયર અદાલતનું લક્ષણ છે, જ્યારે ઉચ્ચ અદાલતની કાર્યવાહીમાં એવું અનુમાન કરવામાં આવશે કે તે પોતાની અધિકારક્ષેત્રની અંદર કાર્ય કરતી હતી, જો સુધી કાર્યવાહી પરથી જ અથવા અન્યત્રથી વિપરીત બાબત પ્રગટ ન થાય.’ શ્રી સેનએ આ નિર્ણય પર આધાર રાખીને એવું દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે વિવાદિત હુકમના સંબંધમાં, જે બોમ્બે હાઇકોર્ટે પસાર કર્યો હતો, તેના વિરુદ્ધ અનુરુદ્ધ ૩૨(૨) હેઠળ આ અદાલત સર્ટિયોરારીની રિટ જારી કરવાની અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરે તે હેતુસર બોમ્બે વડી અદાલતને પણ ઇન્ફિરિયર અદાલત કહી શકાય. અમને સમજાતું નથી કે આ નિર્ણય શ્રી સેનની દલીલોને કેવી રીતે આધાર આપી શકે.”

૧૭. રૂપા અશોક હુર્ડા માં એવું ઠેરવવામાં ઠેરવેલ હતું કે આ અદાલતનો અંતિમ હુકમ અનુરુદ્ધ ૩૨ હેઠળ મૂળભૂત અધિકારના ભંગરૂપ હોવાનું કહી પડકારવામાં આવી શકતો નથી. આ અદાલતનો ત્રિવેણીબેન વિ. ગુજરાત રાજ્ય બાબતેનો ચુકાદો આ અર્થમાં મંજૂરી સાથે ઉલ્લેખવામાં આવ્યો હતો કે ન્યાયિક હુકમ

મૂળભૂત અધિકારનું ઉદ્ધંધન કરી શકતો નથી. આમ નોંધવામાં આવ્યું હતું: (રૂપા અશોક હુર્ડા કેસ જ, એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૪૦૨-૦૩, પરિચ્છેદ ૧૧-૧૫)

“૧૧. ત્રિવેણીબેન વિ. ગુજરાત રાજ્ય મામલે, પોતાના તથા બંધારણીય પીઠના અન્ય ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશો તરફથી બોલતા, ઓઝા, ન્યાયાધીશે, એ જ સિદ્ધાંતનું પુનરોચ્ચાર કરતાં, નોંધ્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૬૯૭, ફકરો ૨૨)

‘૨૨. ... હવે આ બાબત સપ્રમાણ રીતે સ્થાપિત છે કે અદાલતના ચુકાદાને ક્યારેય કલમો ૧૪ અથવા ૨૧ હેઠળ પડકારી શકાય નહિ અને તેથી મૃત્યુદંડ આપતો અદાલતનો ચુકાદો, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નરેશ શ્રીધર મિરાજકર વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર તથા એ.આર. અંતુલાય વિ. આર.એસ. નાયક માં જે રીતે નિર્ધારિત કર્યું છે તે મુજબ, કલમ ૧૪ અથવા કલમ ૨૧ નો ભંગ કરે છે એવી દલીલના આધારે પડકાર માટે ખુલ્લો નથી; કેદી પોતાના અધિકારોના ભંગ બાબતે જે એકમાત્ર અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગની માંગ કરી શકે તે અંતિમ ન્યાયિક નિર્ણય ઉચ્ચાર્યા પછી બનેલી અનુગામી ઘટનાઓને પડકારવાનો હોઈ શકે છે, અને આ જ કારણસર દીર્ઘ અથવા અતિશય વિલંબના આધારે મૃત્યુદંડિત કેદી આ સર્વોચ્ચ અદાલતનો દરવાજો ખટખટાવી શકતો હતો, અને આ જ બાબત આ સર્વોચ્ચ અદાલતે સતત રીતે ઠરાવી છે. પરંતુ કલમ ૩૨ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતાં આ સર્વોચ્ચ અદાલત માટે, મૃત્યુદંડિત કેદીને દોષિત ઠેરવીને સજા ફરમાવનાર સક્ષમ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા અંતિમ નિર્ણયની પાછળ જવું અથવા તેની તપાસ કરવી ખુલ્લી નથી; અને અતિશય વિલંબ સાથે

જોડાયેલી અનુગામી પરિસ્થિતિઓ મૃત્યુદંડની સજાના અમલને ન્યાયસંગત અને યોગ્ય ગણવામાં ન આવે એવા નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવા માટે પૂરતી ગણાવી શકાય કે નહીં તે અંગે નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરતી વખતે પણ આપું કરી શકાય નહિ.’ જગન્નાથ શેટ્ટી, ન્યાયાધીશે આ પાસા અંગે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો નહોતો.

૧૨. સમાન દષ્ટિકોણ અપનાવનાર અન્ય કેસોના નિર્ણયોની ચર્ચા કરીને આ ચુકાદાને ભારૂપ બનાવવું અમે અનુચિત માનીએ છીએ. એટલું જણાવવું પૂરતું છે કે આ અદાલતની વિવિધ પીઠોએ નીચેના કેસોમાં એ જ સિદ્ધાંતનું પુનરોચ્ચાર કર્યું હતું: એ.આર. અંતુલાય વિ. આર.એસ. નાયક, કૃષ્ણ સ્વામી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, મોહમ્મદ આસલમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ખોડે ડિસ્ટિલરીઝ લિમિટેડ વિ. સર્વોચ્ચ અદાલત ઓફ ઇન્ડિયા, ગુરબચન સિંહ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, બાબુ સિંહ બેન્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને પી. અશોકન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા.

૧૩. તથાપિ, એ સાચું છે કે સુપ્રીમ કોર્ટ બાર એસ્ન. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા માં સંવિધાન પીઠે અને એમ.એસ. અહલાવત વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા માં ત્રણ-ન્યાયાધીશોવાળી પીઠે, તેમજ અન્ય કેસોમાં વિવિધ પીઠોએ, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી અરજીઓમાં આ અદાલતના અગાઉના ચુકાદાઓ/આદેશોને રદ કર્યા હતા. પરંતુ, તે કેસોમાં સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની રિટ અરજીઓની જાળવણીક્ષમતા અંગે કોઈએ વિવાદ

ઉઠાવ્યો નહોતો. તેથી, તે કેસોને એ પ્રસ્તાવના અધિકારરૂપ માનવામાં આવી શકશે નહીં કે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ સર્ટિયોરારીની રિટ આ અદાલતના પૂર્વવર્તી અંતિમ ચુકાદાને પડકારવા માટે ચલાવી શકાય.

૧૪. ઉપરોક્ત કેસોમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવેલા અનુપાતના વિશ્લેષણના આધારે, અમે અમારા વિચારપૂર્વકના દૃષ્ટિકોણને પુનઃપુષ્ટિ કરીએ છીએ કે આ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ અંતિમ ચુકાદો/હુકમને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજમાં કોઈ પીડિત વ્યક્તિ દ્વારા, તે કેસમાં તે પક્ષકાર હતો કે નહોતો, પડકારવામાં આવી શકતો નથી.

૧૫. પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલો પ્રત્યે ન્યાયની દૃષ્ટિએ, અમે નોંધીએ છીએ કે આ કેસોની સુનાવણીના અંતે તેઓ બધાએ સ્વીકાર્યું હતું કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ અદાલતના અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય, બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૩૭ સાથે સર્વોચ્ચ અદાલત નિયમો, ૧૯૬૬ ના ઓર્ડર ૪૦ નિયમ ૧ મુજબની પુનર્વિચારની ઉપચારપ્રક્રિયા પૂર્ણ કર્યા પછી, આ અદાલત દ્વારા આપેલ અંતિમ ચુકાદા/હુકમની માન્યતાને પડકારવા માટે લેવાઈ શકતો નથી.”

૧૮. ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં ન્યાયિક હુકમથી કોઈ મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન થઈ શકે કે કેમ તે પ્રશ્નનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો, તેમ છતાં સ્પષ્ટપણે એવું ઠેરવવામાં આવેલ હતું કે ન્યાયિક આદેશોને પડકાર અપીલ અથવા પુનરીક્ષણ દ્વારા અથવા અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ કરી શકાય અને અનુચ્છેદ ૨૨૬ તથા ૩૨ હેઠળની રિટ દ્વારા નહિ.

૧૯. સાધના લોધ વિ. નેશનલ ઇન્સ્યોરન્સ કો. લિ. માં ત્રણ ન્યાયાધીશોની બીજી ખંડપીઠે આ પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો હતો કે જ્યારે અપીલનો ઉપાય મર્યાદિત આધારોથી ઉપલબ્ધ હતો ત્યારે રિટનો ઉપાય ઉપલબ્ધ રહેશે કે નહીં.

આ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૫૨૭, પરા ૬)

૬. અપીલનો અધિકાર કાયદેસર અધિકાર છે અને જ્યાં કાયદો મર્યાદિત આધાર પર અપીલ દાખલ કરીને ઉપચાર પૂરો પાડે છે, ત્યાં એ આધારે કે વીમાકર્તાને ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા આપવામાં આવેલા પુરસ્કારને પડકારવા માટે મર્યાદિત આધાર ઉપલબ્ધ છે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬/૨૨૭ હેઠળ અરજી દાખલ કરીને પડકારના આધારોનો વ્યાપ વધારી શકાય નહીં. અધિનિયમની કલમ ૧૪૯(૨) વીમાકર્તાને તેમાં સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવેલા એ જ આધારો પર અપીલ દાખલ કરવા મર્યાદિત કરે છે અને અપીલ કાયદાની જ ઉત્પત્તિ હોવાથી, વીમાકર્તા માટે અધિનિયમની કલમ ૧૪૯(૨) હેઠળ જોગવાયેલ આધારો સિવાય અન્ય કોઈ રજૂઆત કરવી ખુદી નથી (જુઓ નેશનલ ઇન્સ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. નિકોલેટ્ટા રોહટાગી). આ કાનૂની સ્થિતિ હોવાથી, વીમાકર્તા દ્વારા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ દાખલ કરાયેલ અરજી સંપૂર્ણપણે ભ્રમિત અને ગેરસમજ પર આધારિત હતી. જ્યાં અપીલ દાખલ કરવાનો કાયદેસર અધિકાર જોગવવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં વડી અદાલત માટે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની અરજી સ્વીકારવી ખુદી નથી. અત્રે સુધી કે જ્યાં જિલ્લા ન્યાયાધીશના હુકમ અને ચુકાદા વિરુદ્ધ અપીલના માર્ગે ઉપચાર જોગવવામાં આવ્યો ન હોય, ત્યાં પીડિત

વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ ઉપચાર દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૧૫ હેઠળ વડી અદાલત સમક્ષ રિવિઝન એપિલકેશન દાખલ કરવાનો છે. જ્યાં દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૧૫ હેઠળ વડી અદાલત સમક્ષ પુનરીક્ષણ દાખલ કરવાનો ઉપચાર કોઈ રાજ્ય કાયદા દ્વારા સ્પષ્ટ રીતે અવરોધિત કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે જ એવા પ્રસંગે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ અરજી ચલણી થશે અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ નહીં. ઉદાહરણરૂપ, જ્યાં કોઈ નાગરિક દાવામાં નીચલી અદાલતે અસ્થાયી મનાઈહુકમ આપવાનો ઇનકાર કર્યો હોય અને મનાઈહુકમ ન આપવાના ઇનકાર વિરુદ્ધની અપીલ નામંજૂર કરવામાં આવી હોય, અને કોઈ રાજ્ય કાયદાએ દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૧૫ હેઠળ પુનરીક્ષણ દાખલ કરવાનો ઉપચાર અવરોધિત કર્યો હોય, તેવી પરિસ્થિતિમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ રિટ અરજી ચલણી થશે અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ નહીં. આમ, જ્યાં રાજ્ય વિધાનસભાએ દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૧૫ હેઠળ વડી અદાલત સમક્ષ રિવિઝન એપિલકેશન દાખલ કરવાનો ઉપચાર અવરોધિત કર્યો હોય, ત્યાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ કોઈ અરજી ચલણી નહીં થાય, કારણ કે માત્ર ખોટો નિર્ણય, તેના કરતાં વધુ કંઈ ન હોય તો, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતનો અધિકારક્ષેત્ર આકર્ષવા માટે પૂરતો નથી.

૨૦. આ અદાલતે, કામરુદ્દીન વિ. રસૂલ બક્ષ માં તા. ૬૨૧૯૮૯ના ચુકાદામાં, જેને ગંગા સરણ વિ. સિવિલ જજ, હાપુર માં અલ્હાબાદ વડી અદાલતના

ચુકાદામાં ઉલ્લેખિત કરવામાં આવ્યો છે, સિવિલ અદાલતના વચગાળાના હુકમ વિરુદ્ધ સર્ટિયોરારી અને મેન્ડેમસના રિટના પ્રશ્નનો વિચાર કરીને આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું: (કામરુદ્દીન કેસ, એ.ડબલ્યુ.સી. પૃ. ૩૦૯, પરિચ્છેદ ૪)

૪. ... જો મનાઈહુકમનો હુકમ વિષયમાં અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી સક્ષમ અદાલતે કર્યો હોય, તો બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલત માટે પ્રમાણપત્રી લેખ જારી કરીને તે ૪ હુકમને રદ કરવું માન્ય નથી. હાલના કેસમાં વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે વધુમાં આ વાત સમજવામાં પણ ચૂક કરી કે આ કેસમાં પરમાદેશનો લેખ જારી થઈ શકતો ન હતો. કોઈ ખાનગી વ્યક્તિ વિરુદ્ધ પરમાદેશનો લેખ જારી થઈ શકતો નથી, જ્યાં સુધી તેના પર જાહેર ફરજ બજાવવાની કોઈ કાયદેસરની ફરજ ન હોય. હાલના કેસમાં સંકળાયેલો વિવાદ સંપૂર્ણપણે બે ખાનગી પક્ષકારો વચ્ચેનો હતો, જે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ પરમાદેશના લેખનો વિષય બની શકતો ન હતો. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતને અપાયેલી લેખ અધિકારિતાના આ મૂળભૂત સિદ્ધાંતની અવગણના કરી. પ્રમાણપત્રી લેખ અથવા પરમાદેશનો લેખ જારી કરવા માટે કોઈ પ્રસંગ કે ઔચિત્ય નહોતું. જિલ્લા ન્યાયાધીશના હુકમમાં હસ્તક્ષેપ કરીને હાઈકોર્ટે અધિકારક્ષેત્ર અંગેની ગંભીર ભૂલ કરી.

૨૧. આ રીતે, આ અદાલતે સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કર્યું છે કે નાગરિક અદાલતના હુકમને અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ પડકારી શકાય અને અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ નહીં.

૨૨. હવે આપણે સૂર્ય દેવ રાયર ના ચુકાદા તરફ આવી શકીએ. તેમાં, અપીલકર્તા બાકી રહેલી દાવામાં કામચલાઉ મનાઈહુકમ નકારવામાં આવતાં વ્યથિત હતો અને વડી અદાલતમાં રિટ અરજી કરી હતી, જેમાં જણાવાયું હતું કે ૧૯૯૯ ના અધિનિયમ ૪૬ દ્વારા સી.પી.સી.માં ૧-૭-૨૦૦૨ થી અમલમાં આવેલા સુધારા પછી, કલમ ૧૧૫ હેઠળ પુનર્વિચારણાનો ઉપાય હવે ઉપલબ્ધ રહ્યો ન હતો. હાઈકોર્ટે ગંગા સરણ મામલામાં તેના પૂર્ણ ખંડપીઠના ચુકાદાને અનુસરી અરજી ફગાવી દીધી હતી, એ અર્થમાં કે ખાનગી વ્યક્તિ સામે મંડેમસ જારી થઈ શકે નહીં હોવાથી રિટ ચલાવી શકાય તેવી ન હતી. ખંડપીઠે એ પ્રશ્ન પર વિચાર કર્યો કે સી.પી.સી.ના સુધારાનો, અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સર્ટિયોરારીની રિટ સ્વીકારવાની અથવા અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ દેખરેખની સત્તાને આવરી લેતી અરજી સ્વીકારવાની વડી અદાલતની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર પર શું અસર પડે છે. ખંડપીઠે આ કાનૂની સ્થિતિ નોંધેલી કે સી.પી.સી.ના સુધારા પછી વચગાળાના હુકમ સામે વડી અદાલતનું પુનર્વિચારણાત્મક અધિકારક્ષેત્ર સીમિત કરવામાં આવ્યું હતું.

૨૩. ત્યારબાદ ખંડપીઠે સર્ટિયોરારીના રિટનો ઇતિહાસ અને તેના કાર્યક્ષેત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો અને આ રીતે નિષ્કર્ષ આપ્યો: (સૂર્ય દેવ રાય કેસર, એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૬૮૭૯૦, પરિચ્છેદ ૧૮૧૯ અને ૨૪૨૫)

“૧૮. નરેશ શ્રીધર મિરજકર મામલો૩નો ઉલ્લેખ રૂપા અશોક હુર્મ મામલો૪માં બંધારણીય ખંડપીઠ સમક્ષ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો વિચાર કરવામાં

આવ્યો હતો. તેમાં સ્પષ્ટપણે ઠરાવવામાં આવ્યું છે: (૧) કે અંગ્રેજી કાયદામાં વિશેષાધિકારી રિટો સાથે સંકળાયેલી તકનીકી બાબતોને અમારી બંધારણીય યોજનામાં કોઈ સ્થાન નથી, એ સુસ્થિર સિદ્ધાંત છે; (૨) કે દાખલા-દસ્તાવેજો મંગાવી તેમને તપાસી યોગ્ય આદેશો પારિત કરવા માટેની સર્ટિયોરારી રિટ ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા નીચલી અદાલતને જારી કરવામાં આવે છે, અને નીચલી અદાલત તપાસ માટે તેના દાખલા-દસ્તાવેજો પ્રમાણિત કરી મોકલે છે; અને (૩) કે એક વડી અદાલત બીજી વડી અદાલત સામે રિટ જારી કરી શકતી નથી, તેમજ વડી અદાલતની એક ખંડપીઠ વડી અદાલતની બીજી ખંડપીઠ સામે પણ રિટ જારી કરી શકતી નથી; અને તેથી પણ ઓછી રીતે, સર્વોચ્ચ અદાલત સામે સર્ટિયોરારી રિટ જારી કરવાની માંગ માટે વડી અદાલતની રિટ અધિકારિતાને આહ્વાન કરી શકાતી નથી. અમારી બંધારણીય યોજનામાં વડી અદાલતોને નીચલી અદાલતો તરીકે રચવામાં આવી નથી.

૧૯. આ રીતે, તેમાં કોઈપણ પ્રકારનો સંદેહ નથી કે વડી અદાલતને અધિનસ્ત ન્યાયિક અદાલતના આદેશો અને કાર્યવાહી બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતના રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે. * * *

૨૪. બંધારણની કલમ ૨૨૬ અને ૨૨૭ વચ્ચેનો ફરક ઉમાજી કેશાઓ મેશ્રામ વિ. રાધિકાબાઈજી માં સુસ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. કલમ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી વડી અદાલતની મૂળ અધિકારક્ષેત્રના પ્રયોગરૂપ છે, જ્યારે બંધારણની કલમ ૨૨૭ હેઠળની કાર્યવાહી મૂળ નથી, પરંતુ માત્ર દેખરેખાત્મક

છે. કલમ ૨૨૭, મૂળભૂત રીતે, ભારત સરકાર અધિનિયમ, ૧૯૧૫ ની કલમ ૧૦૭ની જોગવાઈઓનું પુનરુત્પાદન કરે છે, ફક્ત એટલા અપવાદ સાથે કે આ કલમ દ્વારા દેખરેખની સત્તા ટ્રિબ્યુનલ્સ સુધી પણ વિસ્તૃત કરવામાં આવી છે. આ સત્તા સામાન્ય અપીલી અદાલતની સત્તા સમાન સ્વરૂપની હોવા છતાં, કલમ ૨૨૭ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ સંયમપૂર્વક અને માત્ર યોગ્ય કેસોમાં જ થવો જોઈએ, જેથી આધીન અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલ્સને તેમની સત્તાની મર્યાદાઓમાં રાખી શકાય, માત્ર ભૂલો સુધારવા માટે નહીં. આ સત્તાનો ઉપયોગ ગંભીર અન્યાય અથવા ન્યાયના ભંગની પરિસ્થિતિઓમાં થઈ શકે છે, જેમ કે જ્યારે (૧) અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ્સે એવું અધિકારક્ષેત્ર સ્વીકારી લીધું હોય જે તેને પ્રાપ્ત નથી, (૨) તેને પ્રાપ્ત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ હોય અને એવી નિષ્ફળતા ન્યાયના ભંગને જન્મ આપતી હોય, અને (૩) અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ એવી રીતે કરવામાં આવી રહ્યો હોય કે જે અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદાઓને લાંઘવા સમાન થાય.

૨૫. નિર્ધારિત થયેલા કેસોના પુનર્વિચાર અને એવી પરિસ્થિતિઓના સર્વેક્ષણ પરથી, જેમાં વડી અદાલતોએ વિવિધ કેસોમાં આપવામાં આવેલા તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં સર્ટિયોરારીનો રિટ જારી કરવાની અધિકારિતા અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ પર્યવેક્ષી અધિકારિતાનો ઉપયોગ કર્યો છે, એવું જણાય છે કે આ બંને અધિકારિતાઓ વચ્ચેનો ભેદ વ્યવહારમાં લગભગ લુપ્ત થઈ ગયો છે. સંભાવિત છે કે આ જ કારણસર વડીલો પોતાની અરજીઓને

બંધારણના અનુચ્છેદો ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની સંયુક્ત અરજી તરીકે શીર્ષાકિત કરવાની પરંપરા અપનાવી બેઠા છે, જો કે આવી પ્રથાને કેટલાક ન્યાયિક ઉચ્ચારણોમાં નિરોત્સાહિત કરવામાં આવી છે. વિષયની સૂક્ષ્મતાઓ અને તાંત્રિક પાસાઓમાં પ્રવેશ કર્યા વિના, અમે આ બંને અધિકારિતાઓ વચ્ચેનો વ્યાપક અને સામાન્ય ભેદ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ. પ્રથમ, સર્ટિયોરારીનો રિટ વડી અદાલત દ્વારા તેની મૂળ અધિકારિતાના પ્રયોગરૂપ છે; જ્યારે પર્યવેક્ષી અધિકારિતાનો ઉપયોગ મૂળ અધિકારિતા નથી અને આ અર્થમાં તે અપીલીય, પુનરીક્ષણાત્મક અથવા સુધારાત્મક અધિકારિતાને સદૃશ છે. બીજું, સર્ટિયોરારીના રિટમાં, નીચલી અદાલત અથવા અધિકરણ દ્વારા કાર્યવાહીનો અભિલેખ પ્રમાણિત કરીને વડી અદાલતને મોકલવામાં આવ્યા પછી, જો વડી અદાલત પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરવા ઈચ્છે, તો તે માત્ર કાર્યવાહી રદ કરી શકે અને તે પછી વધુ કંઈ ન પણ કરે. પર્યવેક્ષી અધિકારિતાના ઉપયોગમાં, વડી અદાલત માત્ર પડકારવામાં આવેલી કાર્યવાહી, ચુકાદો અથવા હુકમ રદ કરી શકે એટલું જ નહીં, પરંતુ કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ અનુરૂપ જે દિશાનિર્દેશ જરૂરી હોય તે પણ આપી શકે છે; શક્ય છે કે તે નીચલી અદાલત અથવા અધિકરણને હવે આગળ કેવી રીતે અથવા ફરીથી કાર્યવાહી કરવી તે બાબતે, વડી અદાલત દ્વારા સૂચિત અથવા માર્ગદર્શિત રીતે, માર્ગદર્શન આપવા સ્વરૂપે હોય. યોગ્ય કેસોમાં, વડી અદાલત પર્યવેક્ષી અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતાં, પડકારાયેલા નિર્ણયના સ્થાને એવો પોતાનો નિર્ણય પણ મૂકી શકે છે, જે નીચલી અદાલત અથવા અધિકરણએ કરવો જોઈએ હતો. અંતમાં, બંધારણના

અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અધિકારિતા પીડિત પક્ષ દ્વારા અથવા તેની તરફથી કરવામાં આવેલી અરજ પર ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે; જ્યારે પર્યવેક્ષી અધિકારિતાનો ઉપયોગ સ્વપ્રેરણાથી પણ થઈ શકે છે.”

૨૪. ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત સંદર્ભ હુકમમાં જેની યોગ્યતા અંગે શંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી, તે ઉપરોક્ત નિર્ધારણ છે.

૨૫. એ સત્ય છે કે આ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું છે કે ઇંગ્લેન્ડમાં વિશેષાધિકાર સંબંધિત રિટો સાથે સંકળાયેલી તકનીકી બાબતોને અમારી સંવિધાનિક યોજનામાં કોઈ સ્થાન નથી. ભારતમાં કિંગ્સ અદાલત જેવી કોઈ સમાનાંતર પ્રણાલી નથી અને મર્યાદિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી તથા કિંગ્સ અદાલતની દેખરેખ હેઠળ આવેલી અન્ય તમામ અદાલતોની તેવી કોઈ વ્યવસ્થા પણ નથી. અદાલતોની સ્થાપના સંવિધાન અથવા કાયદાઓ હેઠળ થાય છે. વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર હેઠળ આવેલી તમામ અદાલતો તેની અધિનસ્ત છે અને અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ તેના નિયંત્રણ તથા દેખરેખને આધીન છે. રિટ અધિકારક્ષેત્ર તમામ વડી અદાલતોને સંવિધાનપ્રદાન છે. ઇંગ્લેન્ડમાં અનુસરાતા રિટ અધિકારક્ષેત્રના વ્યાપક સિદ્ધાંતો ભારતને લાગુ પડે છે અને ટ્રિબ્યુનલ, સત્તાધિકારી અથવા ન્યાયિક અદાલતો સિવાયની અન્ય અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા સ્પષ્ટપણે ભૂલસભર અથવા અધિકારક્ષેત્ર વિના પસાર કરાયેલા આદેશો સામે સર્ટિયોરારીની રિટ જારી થઈ શકે છે. ભારતમાં વડી અદાલતો દ્વારા અધિનસ્ત અદાલતોને રિટો જારી કરવાની કોઈ નજિરો નથી.

અધિનસ્ત અદાલતોના ન્યાયિક આદેશોની બાબતમાં તેમના કાર્ય પરનો નિયંત્રણ અપીલીય અથવા પુનર્વિચારાધિકાર દ્વારા અથવા અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની અધિપરીક્ષણ સત્તા દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે. નાગરિક અદાલતના આદેશો, સત્તાધિકારીઓ અથવા ટ્રિબ્યુનલોના અથવા ન્યાયિક/નાગરિક અદાલતો સિવાયની અદાલતોના આદેશોથી ભિન્ન સ્થાને છે. જ્યાં અપીલીય અથવા પુનર્વિચારાધિકાર કાયદાઓ દ્વારા નિયમિત થાય છે, ત્યાં અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની અધિપરીક્ષણ સત્તા સંવિધાનિક છે. “નિમ્ન અદાલત” એવો પ્રયોગ ન્યાયિક અદાલતોને સંબોધતો નથી, જેમ કે ઉપર ઉદ્ધૃત પરિચ્છેદ ૨૬ અને ૨૭ માં સંદર્ભ હુકમ ૧ માં યોગ્ય રીતે અવલોકિત કરવામાં આવ્યું છે.

૨૬. સુર્ય દેવ રાયના મામલામાં પીઠે પણ તેના ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૨૫માં નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ વચ્ચેનો ભેદ લગભગ લુપ્ત થઈ ગયો હતો. ઉક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૨૪માં આ બે અનુચ્છેદો વચ્ચેનો ભેદ નોંધવામાં આવ્યો છે. તેથી, ઉપર અવતરણ કરાયેલા પરિચ્છેદ ૩૨માં સંદર્ભકર્તા પીઠે યોગ્ય રીતે નોંધ્યું છે તેમ, અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭નો વ્યાપ લુપ્ત થઈ ગયો હતો એવી ટિપ્પણી યોગ્ય નહોતી. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે નાગરિક કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૧૫ હેઠળની પુનરીક્ષણ અધિકારિતામાં અધિનિયમ ૪૬ ઓફ ૧૯૯૯ દ્વારા કરાયેલા સંકોચન છતાં, અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ વડી અદાલતની અધિકારિતા અસંવેદિત રહે છે, તેમ છતાં કેટલીક જગ્યાએ ભૂલથી એવું માનવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત અધિકારિતાનો વ્યાપ વધારવામાં આવ્યો છે.

અનુચ્છેદ ૨૨૭નો વ્યાપ અનેક ચુકાદાઓમાં સમજાવવામાં આવ્યો છે, જેમાં વારિયમ સિંહ વિ. અમરનાથ, ઓઉસેફ મથાઈ વિ. એમ. અબ્દુલ ખાદિર, શાલિની શ્યામ શેટ્ટી વિ. રાજેન્દ્ર શંકર પાટીલ અને સમીર સુરેશ ગુપ્તા વિ. રાહુલ કુમાર અગરવાલનો સમાવેશ થાય છે. શાલિની શ્યામ શેટ્ટીમાં આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૩૫૨, પરિચ્છેદો ૬૪-૬૭)

“૬૪. તેમ છતાં, દુર્ભાગ્યવશ આ અદાલતને જણાય છે કે છેલ્લા સમયમાં અનેક વડી અદાલતોમાં નિર્વિવાદપણે મિલ્કત સંબંધિત વિવાદોના મામલાઓમાં રિટ અરજીઓ સ્વીકારવાની વધતી જતી પ્રવૃત્તિ દેખાઈ આવે છે. વહેંચણીના દાવાઓ સંબંધિત વિવાદો, હુકમનામાના અમલીકરણ સંબંધિત બાબતો, મકાનમાલિક અને ભાડૂત વચ્ચેના વિવાદના કેસોમાં, તેમજ નાણાંકીય હુકમનામા સંબંધિત કેસોમાં અને અન્ય વિવિધ એવા કેસોમાં જ્યાં મિલ્કત સંબંધિત વિવાદિત પ્રશ્નો સંકળાયેલા હોય, ત્યાં રિટ અદાલતો આવા વિવાદો સ્વીકારી રહી છે. કેટલાક કેસોમાં વડી અદાલતો નિયમિત રીતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ આવી વિવાદાસ્પદ બાબતો પર અરજીઓ સ્વીકારે છે અને આવી અરજીઓનો રિટ અરજીઓ તરીકે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

૬૫. અમે આ સ્પષ્ટ કરવા માંગીએ છીએ કે ઉપર ઉલ્લેખિત કાનૂનની દૃષ્ટિએ સંપત્તિના અધિકારો સંબંધિત મામલાઓમાં અને ખાનગી વ્યક્તિઓ વચ્ચેના વિવાદોમાં, જ્યાં સુધી કોઈ વિધિનો ભંગ થયો હોય તેવું ન હોય અથવા એવો દર્શાવી શકાય નહીં કે કોઈ ખાનગી વ્યક્તિ કોઈ વૈધાનિક સત્તાધિકારી સાથે

મિલીભગતમાં કાર્ય કરી રહી છે, ત્યાં સુધી રિટ અદાલતે હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં.

૬૬. અમે એ પણ નિરીક્ષણ કરી શકીએ છીએ કે કેટલીક વડી અદાલતોમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની અરજીઓને રિટ અરજીઓ તરીકે ઓળખાવીને સ્વીકારવાની વૃત્તિ જોવા મળે છે. આ બાબતને સૂર્ય દેવર માંના અનુપાતના ખોટા મૂલવણીના આધારે તથા દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૧૫ માં દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતા (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૯૯ દ્વારા કરવામાં આવેલા તાજેતરના સુધારાને ધ્યાનમાં રાખીને ન્યાયસંગત ઠેરવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે આ સુધારાના પરિણામે સી.પી.સી.ની કલમ ૧૧૫ નો વ્યાપ સંકુચિત કરવામાં આવ્યો છે. અમારી દૃષ્ટિએ, ભલે સી.પી.સી.ની કલમ ૧૧૫ નો વ્યાપ સંકુચિત કરવામાં આવ્યો હોય, તેનાથી વડી અદાલતની અધિક્ષણ સત્તાનો વ્યાપ વિસ્તર્યો હોવાનું માનવું શક્ય નથી. આ વાત એટલી સુપ્રસિદ્ધ છે કે તેને ફરીથી દોહરાવવાની જરૂર નથી કે પોતાની અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતી વખતે હાઈકોર્ટે કાયદાની વ્યવસ્થાનું પાલન કરવું જ પડે.

૬૭. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ માનનીય વડી અદાલત દ્વારા બાકી રહેલા દીવાની અને ક્યારેક ફોજદારી કેસોમાં વારંવાર હસ્તક્ષેપ થવાના પરિણામે, દીવાની અને ફોજદારી અદાલતો દ્વારા કેસોના નિકાલમાં વધુ અવરોધ ઊભો થાય છે અને તેથી ન્યાયના વહીવટમાં ગંભીર સમસ્યાઓ ઊભી

થાય છે. આ અદાલત આશા અને વિશ્વાસ વ્યક્ત કરે છે કે માનનીય વડી અદાલત અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે ઉપર ચર્ચાયેલ સમયસિદ્ધ સિદ્ધાંતોનું અનુસરણ કરશે. આ સિદ્ધાંતો આ અદાલતે ન્યાયના હિતાર્થે ઘડ્યા છે અને વડી અદાલતો તેમની અધિકારક્ષેત્રની અંદર ન્યાયની સર્વોચ્ચ અદાલતો તરીકે તેમનું કડક પાલન કરશે.”

૨૭. તેથી, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે દીવાની અદાલતોના ન્યાયિક આદેશો અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સર્ટિયોરારીના રિટ માટે પાત્ર નથી. સંદર્ભિત ખંડપીઠના અભિપ્રાય ૧ સાથે અમે એ બાબતમાં પણ સહમત છીએ કે જે ખાનગી વ્યક્તિ કોઈ જાહેર ફરજ બજાવતી નથી તેના વિરુદ્ધ મેન્ડેમસનો રિટ જારી થઈ શકતો નથી. અનુચ્છેદ ૨૨૭નો વ્યાપ અનુચ્છેદ ૨૨૬થી ભિન્ન છે.

૨૮. અમે સામાવાળા તરફથી કરવામાં આવેલી આ રજૂઆત પર પણ વિચાર કરી શકીએ કે સૂર્ય દેવ રાય માં લેવાયેલ અભિપ્રાયને શૈલ, મહેન્દ્ર સાડી એમ્પોરિયમ (૨) અને સેલેમ એડવોકેટ બાર એસ્ન્. (૨) માં વિશાળ પીઠોએ મંજૂરી આપી છે અને તે આધારે ઉક્ત અભિપ્રાયની યોગ્યતા આ પીઠ દ્વારા તપાસી શકાય નહીં. શૈલ માં, ભલે સૂર્ય દેવ રાય નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હોય, તેમ છતાં તે માત્ર બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની સત્તાની વ્યાપ્તિના હેતુસર જ છે, જેમ કે ઉક્ત ચુકાદાના પરિષ્દ ૩ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની અરજાની ગ્રાહ્યતા અંગેના મુદ્દા પર કોઈ ચર્ચા કરવામાં આવી નથી. મહેન્દ્ર સાડી એમ્પોરિયમ (૨) માં, ચુકાદાના પરિષ્દ ૮ માં સૂર્ય દેવ રાયર નો

ઉલ્લેખ માત્ર આ સિદ્ધાંત માટે કરવામાં આવ્યો છે કે કોઈ પણ અધિનિયમ કાયદેસર રચના બંધારણ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અધિકારક્ષેત્રને કશી રીતે સંકુચિત કરી શકતી નથી. તેવી જ રીતે, સેલેમ એડવોકેટ બાર એસ્ન્. (૨) માં પરિષદ ૪૦ માં સૂર્ય દેવ રાય નો ઉલ્લેખ પણ એ જ હેતુસર છે. તેથી, સામાવાળા પક્ષના વિદ્વાન વકીલની રજૂઆત સ્વીકારવામાં અમને અસમર્થતા છે.

૧૦) એમ/એસ. ઇન્ડિયન ફાર્મર્સ ફર્ટિલાઇઝર્સ કો-ઓપરેટિવ લિમિટેડ વિ. એમ/એસ ભદ્રા પ્રોડક્ટ્સ (સિવિલ અપીલ નં. ૮૨૪/૨૦૧૮ માં તા. ૨૩મી જાન્યુઆરી, ૨૦૧૮નો હુકમ), જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

“૨૦. અહીં ફરીથી, અમારી સમક્ષ રહેલા પ્રશ્ન અંગે અંગ્રેજી મધ્યસ્થતા અધિનિયમ બહુ ઓછો પ્રકાશ પાડતો હતો. અને ઉક્ત અધિનિયમની નીચે મુજબ જોગવાઈ વાંચવામાં આવે છે:

“૩૦ પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય આપવા માટે ટ્રિબ્યુનલની સક્ષમતા. (૧) પક્ષકારોએ અન્યથા સંમતિ ન આપી હોય તો, મધ્યસ્થ ટ્રિબ્યુનલ પોતાના મૂળભૂત અધિકારક્ષેત્ર અંગે, એટલે કે, નીચેના વિષયો બાબતે નિર્ણય આપી શકે છે—

(એ) શું ત્યાં માન્ય મધ્યસ્થતા કરાર છે,

(બી) શું ન્યાયાધિકરણ યોગ્ય રીતે રચાયેલું છે, અને

(સી) કયા મુદ્દાઓ મધ્યસ્થી કરાર અનુસાર મધ્યસ્થીને સુપરત કરવામાં આવ્યા છે. (ર) એવો કોઈપણ નિર્ધાર મધ્યસ્થી અપીલ અથવા પુનરાવલોકનની ઉપલબ્ધ કોઈપણ મધ્યસ્થી પ્રક્રિયા દ્વારા અથવા આ ભાગની જોગવાઈઓ અનુસાર પડકારી શકાય છે.

૩૧ ન્યાયાધિકરણની વિષયવસ્તુસંબંધી અધિકારિતાને લઈને આક્ષેપ. (૧) પંચનિર્ણય ન્યાયાધિકરણને વિષયવસ્તુસંબંધી અધિકારિતા નથી એવો આક્ષેપ, કાર્યવાહી શરૂ થતી વેળાએ, જે કોઈ બાબતના ગુણદોષનો તે વિરોધ કરે છે અને જેના સંબંધમાં તે ન્યાયાધિકરણની અધિકારિતાને પડકારે છે, તે બાબતે કાર્યવાહીમાં પ્રથમ પગલું ભરે તે સમય કરતાં મોડું નહીં થાય તે પહેલાં પક્ષકાર દ્વારા ઉઠાવવો જ જોઈએ. પક્ષકારે પંચની નિમણૂક કરી હોય અથવા તેની નિમણૂકમાં ભાગ લીધો હોય તે હકીકતને કારણે એવો આક્ષેપ ઉઠાવવામાંથી તે અવરોધિત થતો નથી. (૨) પંચનિર્ણય કાર્યવાહીના પ્રવાહ દરમિયાન, પંચનિર્ણય ન્યાયાધિકરણ તેની વિષયવસ્તુસંબંધી અધિકારિતાની મર્યાદા વટાવી રહ્યું છે એવો કોઈપણ આક્ષેપ, તેની અધિકારિતાની બહાર હોવાનું જે મુદ્દા અંગે આક્ષેપ કરવામાં આવે છે તે મુદ્દો ઉઠે ત્યાર બાદ શક્ય તેટલી વહેલી તકે કરવામાં આવવો જોઈએ.

(૩) મધ્યસ્થી પંચ ઉપકલમ (૧) અથવા (૨) માં નિર્ધારિત સમય પછી ઉઠાવાયેલ આક્ષેપ સ્વીકારી શકે છે, જો તે વિલંબને ન્યાયસંગત માને.

(૪) જ્યાં ન્યાયાધિકરણના તત્વગત અધિકારક્ષેત્ર અંગે યોગ્ય રીતે વાંધો ઉઠાવવામાં આવે અને ન્યાયાધિકરણને તેના પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરવાની સત્તા હોય, ત્યાં તે— (એ) અધિકારક્ષેત્ર વિષયક નિર્ણયરૂપે વિવાદનિવારક ચુકાદામાં તે મુદ્દે નિર્ણય કરી શકે, અથવા (બી) ગુણદોષના આધાર પર આપવાના પોતાના વિવાદનિવારક ચુકાદામાં તે વાંધાનો નિવેડો આપી શકે. પક્ષકારો આમાંથી કયો માર્ગ ન્યાયાધિકરણએ અપનાવવો તે બાબતે સહમત હોય, તો ન્યાયાધિકરણ તે મુજબ કાર્યવાહી કરશે. (૫) ન્યાયાધિકરણ કોઈપણ કિસ્સામાં, અને જો પક્ષકારો તે પ્રમાણે સહમત હોય તો અવશ્ય, કાર્યવાહી સ્થગિત રાખી શકે છે જ્યાં સુધી અદાલતમાં (અધિકારક્ષેત્રના પ્રાથમિક મુદ્દાના નિર્ધારણ) હેઠળ અરજી કરવામાં આવે.” આ કલમો સ્પષ્ટ કરે છે કે કોમ્પિટેન્સ સિદ્ધાંત, જેનું અનુસરણ ઇંગ્લિશ આર્બિટ્રેશન અધિનિયમ દ્વારા પણ કરવામાં આવ્યું છે, તેમાં ઉલ્લેખિત “અધિકારક્ષેત્ર”નો સંદર્ભ ત્રણ બાબતો તરફ છે: (૧) માન્ય મધ્યસ્થતા કરારનું અસ્તિત્વ છે કે નહીં; (૨) મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ યોગ્ય રીતે રચાયેલ છે કે નહીં; અને (૩) મધ્યસ્થતા માટે સુપરત કરાયેલા મુદ્દાઓ મધ્યસ્થતા કરાર અનુસાર હોવા જોઈએ.

૨૧. “અધિકારક્ષેત્ર” અનેક રંગોનું એક આવરણ છે, અને ઉક્ત શબ્દ જે સંદર્ભમાં તેનો અર્થ લેવાયો હોય તે મુજબ વિશિષ્ટ રંગ પ્રદર્શિત કરે છે, (૧૯૬૯) ૩ એસ.સી.આર. ૯૨ ના પાના ૯૯ પર “અધિકારક્ષેત્ર” વિશે આ રીતે જણાવાયું છે: “સુખલાલ વિ. તારા ચંદ [(૧૯૦૫) આઈ.એલ.આર. ૩૩ કેલ

૬૮] કેસમાં સંપૂર્ણ ખંડપીઠને કરાયેલા સંદર્ભના હુકમમાં જણાવાયું હતું કે અધિકારક્ષેત્રને એવી સત્તા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય કે જેના આધારે અદાલત કોઈ કારણને સાંભળી અને તેનું નિર્ધારણ કરી શકે, તેની ઉપર નિર્ણય આપી શકે અને તે સંબંધે કોઈપણ ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે; અન્ય શબ્દોમાં, અધિકારક્ષેત્રનો અર્થ એવી સત્તા છે જે અદાલતને તેના સમક્ષ વિવાદરૂપે લાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓનો નિર્ણય કરવાની, અથવા તેના નિર્ણય માટે ઔપચારિક રીતે રજૂ કરાયેલા વિષયોનો સંજ્ઞાન લેવાની હોય છે. ગ્રંથોમાં આવેલા કેસોના પરીક્ષણથી ‘અધિકારક્ષેત્ર’ શબ્દની વ્યાખ્યા કરવાનો અનેક પ્રયાસો પ્રકાશમાં આવે છે, અને તેને ‘કાયદા તથા તથ્યના પ્રશ્નોને સાંભળવાની અને નક્કી કરવાની સત્તા’, એવી સત્તા જેના દ્વારા ન્યાયિક અધિકારી સંજ્ઞાન લે છે અને ‘કારણોનો નિર્ણય કરે છે’; ‘કાનૂની વિવાદને સાંભળવાની અને તેનો નિર્ણય કરવાની સત્તા’, ‘દાવાના પક્ષકારો વચ્ચે વિવાદમાં રહેલા વિષયવસ્તુને સાંભળવાની, નક્કી કરવાની અને તેમના ઉપર કોઈપણ ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા’; ‘અદાલત સમક્ષ રહેલા પ્રશ્નોને સાંભળવાની, નક્કી કરવાની અને તેમના વિષે ચુકાદો ઉચ્ચારવાની સત્તા’; ‘પક્ષકારો વચ્ચેના કારણોને સાંભળવા અને નક્કી કરવા તથા ચુકાદાઓને અમલમાં મૂકવા માટે વિધાનમંડળ દ્વારા અદાલતને પ્રદાન કરાયેલ સત્તા અથવા અધિકાર’; ‘તથ્યોની તપાસ કરવાની, કાયદો લાગુ કરવાની, ચુકાદો ઉચ્ચારવાની અને તેને અમલમાં મૂકવાની સત્તા’ તરીકે પણ જણાવાયું છે.” (મુખર્જી, કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયાધીશ, હિરદય નાથ રોય વિ.

રામચંદ્ર બાર્ના શર્મા આઈ.એલ.આર. ૬૮ કેલ." ૧૧) સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાલ વિ. સરકાર એન્ડ સરકાર, જે ૨૦૧૮ (૧૨) એસ.સી.સી. ૭૩૬ માં અહેવાલિત છે, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :

"૧૦. સામાવાળા તરફના વિદ્વાન વકીલની રજૂઆત એવી હતી કે વર્તમાન વિવાદમાં આર્બિટ્રેશન અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળની કાર્યવાહી આર્બિટ્રેટર દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી શકતી ન હતી, કારણ કે વડી અદાલતના તા. ૨૪-૫-૨૦૦૨ અને ૨૬-૯-૨૦૦૨ ના આદેશો દ્વારા (ઉપર ઉતારેલા મુજબ), આર્બિટ્રેટરની નિયુક્તિ આર્બિટ્રેશન અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ વડી અદાલતમાં નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને કરવામાં આવી હતી. ઉપર દર્શાવેલી હકીકતી સ્થિતિ તેમજ ઉપર ઉલ્લેખિત આદેશો પરથી સંદેહ માટે કોઈ સ્થાન રહેતું નથી કે નિવૃત્ત ન્યાયમૂર્તિ એસ.એસ. ગાંગુલીની વાસ્તવમાં આર્બિટ્રેટર તરીકે નિયુક્તિ વડી અદાલત દ્વારા આર્બિટ્રેશન અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ વડી અદાલતમાં નિહિત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને કરવામાં આવી હતી. આવી સ્થિતિમાં, સામાવાળા તરફના વિદ્વાન વકીલ તેમની આ રજૂઆતમાં સંપૂર્ણપણે ન્યાયસંગત છે કે અપીલકર્તા પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય દ્વારા આર્બિટ્રેશન અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ ઉઠાવવામાં આવેલા દાવા પર વિચાર કરતી વખતે, ઉક્ત હુકમની તપાસ આર્બિટ્રેટર દ્વારા થઈ શકતી ન હતી. આ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો, ઉપર ઉતારેલી કલમ ૧૨ પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદના આર્બિટ્રેટર મારફતે નિરાકરણનો ઉપબંધ કરતી હતી કે નહીં, તે બાબતથી

નિરપેક્ષ રીતે, આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ હવે અપીલકર્તાને આર્બિટ્રેટરની નિયુક્તિ અંગે હાઈકોર્ટે પસાર કરેલા હુકમને પડકારવાનો અવકાશ રહ્યો નથી.

૧૧. અમારી સમક્ષ અપીલકર્તા પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય તરફથી મધ્યસ્થ દ્વારા પસાર કરાયેલ તા. ૧૫-૧-૨૦૦૪ના હુકમ તથા વડી અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલ તા. ૧૬-૫-૨૦૦૬ના હુકમને પડકારવા માટે કરાયેલ અરજ સ્વીકાર ન કરવાની અમારી પાસે બીજી એક કારણ પણ છે; અને તે એ છે કે, વડી અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલ તા. ૨૬-૯-૨૦૦૨નો હુકમ (ઉપર ઉતારેલ) કોઈ શંકાને સ્થાન આપતો નથી કે આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષના અપીલકર્તાએ હકીકતમાં વડી અદાલતને વિનંતી કરી હતી કે તેને મધ્યસ્થ સમક્ષ પ્રતિદાવો રજૂ કરવાની છૂટ આપવામાં આવે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, અપીલકર્તાની વડી અદાલત સમક્ષ (તા. ૨૪-૫-૨૦૦૨ના રોજ) કરાયેલ અરજ એ હતી કે તેને મધ્યસ્થ સમક્ષ પ્રતિદાવો રજૂ કરવાની છૂટ આપીને તેના પોતાના વિવાદને ઉઠાવવાની પરવાનગી આપવામાં આવે. સ્થિતિ એવી હોય ત્યારે, અપીલકર્તા હવે ઉપરોક્ત સ્વૈચ્છિક સ્વીકારથી પીછેહઠ કરી શકતો નથી કે મામલો મધ્યસ્થ સમક્ષ નક્કી કરવામાં આવે. કોઈપણ સ્થિતિમાં, આવી હકીકતી પરિસ્થિતિઓમાં, મધ્યસ્થતા અધિનિયમની કલમ ૭(જ)(સી) પણ એ જ નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય છે. તેથી, આ કેસની હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓમાં, સામાવાળા સરકાર એન્ડ સરકાર દ્વારા મધ્યસ્થ સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવેલ દાવાના પ્રતિસારરૂપે, અપીલકર્તા પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યએ વાસ્તવમાં પ્રતિદાવો

ઉઠાવ્યો હતો તે હકીકત વિષે પણ કોઈ વિવાદ રહેતો નથી. અને એવું કર્યા પછી, એવું માનવામાં આવવું જ જોઈએ કે તેણે મધ્યસ્થ સમક્ષ પોતાના દાવાઓનું પણ નિરાકરણ કરવા વિનંતી રજૂ કરી હતી. જ્યારે બંને પક્ષોએ મધ્યસ્થનો આશરો લીધો હતો અને મધ્યસ્થના અધિકારક્ષેત્રને પોતાને અર્પણ કર્યા હતા, ત્યારે અન્ય તમામ હકીકતી અને કાનૂની પરિબળોથી સ્વતંત્ર રીતે પણ, મધ્યસ્થતા અધિનિયમની કલમ ૭(જ)(સી) હેઠળ વિવાદો મધ્યસ્થપાત્ર છે તે સ્પષ્ટપણે સ્થાપિત થતું હતું.”

૫.૧) ઉપરોક્ત કાયદાકીય સિદ્ધાંત પર નિર્ભર રહીને, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે મધ્યસ્થી કાર્યવાહી દરમિયાન પસાર કરાયેલ કોઈપણ હુકમને સર્ટિઓરારી દ્વારા વડી

બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની અદાલત

ભારત. તે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે કેસના તથ્યોમાં, અરજીકર્તા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રાથમિક આક્ષેપોનું સર્વોચ્ચ અદાલતે એ. અચ્યાસામી વિ. એ. પરમશિવમ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૬ સર્વોચ્ચ અદાલત ૪૬૭૫ માં અહેવાલિત કેસમાં આપેલા નિર્ણયના પ્રકાશમાં વિચારવું આવશ્યક હતું, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આ બાબતનું વિચારણ કર્યું છે કે દાવામાં ઉઠાવવામાં આવેલ વિવાદ લવાદ દ્વારા સમાધાનપાત્ર છે કે નહીં. સર્વોચ્ચ અદાલત એવા દાવામાં, જેમાં છેતરપિંડીના ગંભીર આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા, લવાદનો આશરો લેવા

અંગેના પ્રશ્નના સંદર્ભમાં આ મુદ્દાનો વિચાર કરી રહી હતી. તેથી, અરજદારના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે આ અરજી ગ્રાહ્ય છે અને આ અદાલતે તેની સુનાવણી કરવી પણ આવશ્યક છે. આ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે જો લવાદકર્તા દ્વારા પસાર કરાયેલ વાંધાજનક હુકમને આ તબક્કે કોઈ પડકાર વિના ચથાવત્ રહેવા દેવામાં આવે, તો અરજદારને લવાદી કાર્યવાહીનો કઠોર ત્રાસ સહન કરવો પડશે. તેથી, એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે જ્યારે છેતરપિંડીના ગંભીર આક્ષેપો હોય, ત્યારે તેમને લવાદપાત્ર ન ગણવા જોઈએ અને આવા મુદ્દાઓનો નિર્ણય માત્ર દીવાની અદાલતે જ કરવો જોઈએ.

પ.૨) ત્યારબાદ અરજદાર તરફથી વિદ્વાન વકીલે ગુણદોષના મુદ્દાઓ પર દલીલો કરીને એ ન્યાયસંગત ઠેરવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે અરજદારે દાખલ કરેલ પ્રાથમિક વાંધાઓ ઉઠાવતી અરજીને નામંજૂર કરવા માટે વિદ્વાન મધ્યસ્થકર્તાએ આપેલ કારણદર્શન આ અરજમાં વિચારણા માટે લેવું જરૂરી છે અને તેમણે દર્શાવ્યું કે વિદ્વાન મધ્યસ્થકર્તાએ પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદો, એફ.આઈ.આર., ચાર્જશીટ તેમજ એ. અચ્ચાસામી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલ કાનૂની સિદ્ધાંતનો વિચાર કર્યો નહોતો.

પ.૩) ત્યારબાદ અરજદાર તરફથી વિદ્વાન વકીલે દલીલો રજૂ કરી કે અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૧૬ હેઠળ અરજદારે રજૂ કરેલી અરજી તરીકે માનવામાં મધ્યસ્થતા અધિકરણ ન્યાયસંગત ન હતું અને તેમણે રજૂઆત કરી કે પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ મધ્યસ્થતા દ્વારા સમાધાન પામી શકે કે નહીં તેનો

પ્રશ્ન, અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ ની મર્યાદિત પરિધિથી પરે જાય છે, કારણ કે તે કલમ મધ્યસ્થતા અધિકરણને તેની અધિકારિતાબાબત નિર્ણય આપવાની સત્તા પ્રદાન કરે છે. એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે અમધ્યસ્થપાત્ર મુદ્દાઓ અંગેની રજૂઆત અરજદાર ઉઠાવી શકે છે અને જ્યારે અરજદારે સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયના આધારે પ્રાથમિક વાંધાઓ ઉઠાવતી અરજી રજૂ કરી હતી, અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ હેઠળ નહીં, ત્યારે એવી રજૂઆતને અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ હેઠળ વિચારવામાં આવી શકતી નથી.

૫.૪) એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે એમ/એસ. એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. એમ/એસ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્. (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય એવો સર્વગ્રાહી પ્રતિબંધ તરીકે વાંચી શકાય નહીં કે જે સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદા સાથે અસંગત એવા મધ્યસ્થી પંચના આદેશોને પડકારવાના ઉપાય વિરુદ્ધ લાગુ પડે. તેથી, એવી અરજ કરવામાં આવી કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળ વિવાદિત હુકમને પડકારી શકાય, કારણ કે જ્યારે અરજદાર દ્વારા છેતરપિંડીના ગંભીર આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોય અને જેનાથી ફોજદારી ગુનાઓ સંબંધિત પ્રશ્નોના નિર્ધારણ માટે પુરાવાની જરૂર પડતી હોય, તથા જેના સંબંધે યોગ્ય અદાલત સમક્ષ ફોજદારી કાર્યવાહી બાકી હોય, ત્યારે એવો વિવાદ મધ્યસ્થીયોગ્ય ન હોવાથી મધ્યસ્થી પંચને મધ્યસ્થી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં.

પ.પ) અરજદાર તરફના વિદ્વાન વકીલે અદાલતનું ધ્યાન પેપરબુકના પાનું ૯૭ અને ૯૮ પર રજૂ કરાયેલ ચાર્જશીટ તરફ દોરીને એવી દલીલ કરી કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૦૮, ૪૦૯, ૧૨૦-બી, ૩૪ તેમજ માહિતી અને પ્રૌદ્યોગિકી અધિનિયમ, ૨૦૦૮ ની કલમો ૬૫ અને ૬૬(ડી) હેઠળના ગુના અંગેની ફોજદારી કાર્યવાહી બાકી છે અને તેથી અનિર્ણય મુદ્દા અંગેની પ્રાથમિક આક્ષેપો નામંજૂર કરતો આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલ હુકમનો ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળ આ અદાલત દ્વારા વિચાર કરવામાં આવવો જરૂરી છે.

પ.૬) ઉપરોક્ત રજૂઆતોના પ્રકાશમાં, અરજદાર તરફના વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળની સત્તાઓથી વડી અદાલત વંચિત થતી નથી. તેથી, એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે કેસના વિશિષ્ટ તથ્યોમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની અરજમાં આર્બિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલના આક્ષેપિત હુકમને પ્રમાણપત્ર લેખ દ્વારા પડકારી શકાય છે.

૬. બીજી તરફ, સામાવાળા તરફથી વિદ્યમાન વકીલ શ્રી શિવાંગ શુક્લાએ રજૂ કર્યું કે અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૫ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપની હદ અંગે જોગવાઈ કરે છે. એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૫ મુજબ, હાલમાં અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદામાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, આ ભાગ દ્વારા નિયંત્રિત બાબતોમાં, આ ભાગમાં જેમ જોગવાઈ

કરવામાં આવી હોય તે સિવાય કોઈ ન્યાયિક સત્તા હસ્તક્ષેપ નહીં કરે. ત્યારબાદ સામાવાળા તરફના વિધમાન વકીલે અદાલતનું ધ્યાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ તરફ દોર્યું, જેમાં પંચનિર્ણય અધિકરણને પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરવાની સક્ષમતા અંગે જોગવાઈ છે, તેમજ અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ ની ઉપકલમ (૬) તરફ પણ દોર્યું, જેમાં જોગવાઈ છે કે એવા પંચનિર્ણય એવોર્ડથી પીડિત પક્ષકાર અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૩૪ અનુસાર એવો પંચનિર્ણય એવોર્ડ રદ કરવા અરજી કરી શકે છે. આવી જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતા, એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે અરજદારને અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૩૪ હેઠળ પંચનિર્ણય એવોર્ડ રદ કરાવવાનો ઉપાય ઉપલબ્ધ છે. તેથી એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે અધિકરણ દ્વારા પસાર કરાયેલ આક્ષેપિત હુકમને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની અરજી દ્વારા પડકારી શકાય તેમ નથી.

૬.૧) સામાવાળા તરફના વિદ્વાન વકીલે એમ/એસ. એસ.બી.પી. એન્ડ ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો

કો. વિ. એમ/એસ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્ય (ઉપરોક્ત).

૬.૨) લલિતકુમાર વિ. સાંઘવી (મૃત) તેમના કાનૂની વારસદારો મારફતે ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો હતો.

નીતા લલિત કુમાર સાંઘવી અને અન્ય વિ. ધારમદાસ

વિ. સાંઘવી અને અન્ય, જેનો ઉલ્લેખ (૨૦૧૪) ૭ સર્વોચ્ચ અદાલત કેસિસ રપપ માં નોંધાયેલ છે. જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે :

“૮. તેના અનુસંધાને થોડા જ અઠવાડિયામાં, મૂળ અરજદારનું ૭.૧૦.૨૦૧૨ના રોજ અવસાન થયું. પ્રશ્ન એ છે કે અરજી પોષણપાત્ર નથી એમ કહીને તેને નામંજૂર કરવામાં વડી અદાલત સાચી હતી કે કેમ. અપીલ હેઠળના ચુકાદા દ્વારા, બોમ્બે હાઈકોર્ટ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે અપીલકર્તાને ઉપલબ્ધ ઉપાય બંધારણ હેઠળ વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાં રહેલો છે. અમારી દ્રષ્ટિએ, એવો અભિપ્રાય આ અદાલતના ., (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮ ના નિર્ણય સાથે સુસંગત નથી. ચુકાદાનો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ વાંચાય છે:

૪૫. એવું જોવા મળે છે કે કેટલીક વડી અદાલતોએ આ આધાર પર કાર્યવાહી કરી છે કે અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા આર્બિટ્રેશન દરમિયાન પસાર કરાયેલ કોઈપણ હુકમ ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ પડકારપાત્ર બને છે. આવા અભિગમ માટે અમને કોઈ આધાર દેખાતો નથી. અધિનિયમ અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલના કેટલાક આદેશોને અપીલપાત્ર બનાવે છે. હેઠળ, પીડિત પક્ષને એવોર્ડ સામે પોતાની વ્યથા રજૂ કરવાની વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ છે, જેમાં અધિનિયમની હેઠળ કાર્યરત અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા મધ્યવર્તી આદેશો પણ સમાવેશ પામે છે. અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલના કોઈપણ હુકમથી પીડિત પક્ષે, જો તેને અધિનિયમની હેઠળ અપીલનો અધિકાર ન હોય, તો ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા એવોર્ડ પસાર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડે. આ

અધિનિયમની યોજના હોવાનું જણાય છે. અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ તો અંતે પક્ષકારો વચ્ચેના કરાર, એટલે કે આર્બિટ્રેશન કરાર,નું જ સર્જન છે, ભલે પ્રસંગ ઉપજે તો મુખ્ય ન્યાયાધીશ પક્ષકારો વચ્ચેના કરારના આધારે તેનું ગઠન કરે. પરંતુ તેનાથી અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલની સ્થિતિમાં ફેરફાર થતો નથી. તે હજી પણ પક્ષકારોએ કરાર દ્વારા પસંદ કરેલું મંચ જ રહેશે. તેથી, અમુક વડી અદાલતોએ અપનાવેલો એ દૃષ્ટિકોણ અમે અસ્વીકારીએ છીએ કે અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલ કોઈપણ હુકમ ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ વડી અદાલત દ્વારા સુધારી શકાય છે. વડી અદાલતો દ્વારા એવો હસ્તક્ષેપ માન્ય નથી.” તેમ છતાં, તેનો આવશ્યક અર્થ એવો થતો નથી કે હાલની જેવી અરજી અધિનિયમની હેઠળ ટકાઉ છે.

૬.૩) સામાવાળા તરફથી વિદ્વાન વકીલે પણ એમ/એસ. સ્ટર્લિંગ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વિ. જયપ્રકાશ એસોસિયેટ્સ લિ. અને અન્યના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો હતો (દીવાની અપીલ નં. ૨૦૧૭ ની ૭૧૧૭૭૧૧૮ માં તા. ૧૦મી જુલાઈ, ૨૦૧૮ નો હુકમ), જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે એમ/એસ. એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. એમ/એસ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર રાખીને સ્પષ્ટપણે ઠરાવ્યું છે કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમ ૧૬(૬) ની જોગવાઈઓના દૃષ્ટિએ વડી અદાલત દ્વારા રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવી શકતી નહોતી.

ક.૪) તેથી, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અરબિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા અરજદાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રાથમિક વાંધાઓને નામંજૂર કરતાં આપવામાં આવેલો આક્ષેપિત હુકમ ન્યાયસંગત અને યોગ્ય છે અને એવો હુકમ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવી શકતો નથી. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અરજદારની તરફેણી આધાર લેવાયેલા નિર્ણયો અરબિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા અરબિટ્રેશન પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યા પછી ગુણદોષના આધાર પર કરવામાં આવતી નિર્ધારણા સંબંધિત છે. તેથી, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે સર્વોચ્ચ અદાલતે એમ/એસ. એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. એમ/એસ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સ્પષ્ટપણે ઠરાવ્યું છે કે ન્યૂનતમ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપ માટેના અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ના મૂળ હેતુને તે સ્થિતિમાં નિષ્ફળ કરવામાં આવશે, જો અરબિટ્રેશન કાર્યવાહી દરમિયાન અરબિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશોને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળ સર્ટિયોરારી દ્વારા પડકારવાની મંજૂરી આપવામાં આવે.

ક.૫) સામાવાળા તરફના વિદ્વાન વકીલે વધુમાં અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૩૭ ની જોગવાઈ પર આધાર રાખી રજૂઆત કરી કે જો અરજદાર ટ્રિબ્યુનલના હુકમથી વ્યથિત હોય, તો અરજદારે ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા ચુકાદો પસાર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી જરૂરી છે, જેથી અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૩૪ હેઠળ તે

ચુકાદાને પડકારી શકે. વધુમાં એ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ એ એવું મંચ છે, જે લવાઈ કરારના પક્ષકારોએ પસંદ કર્યું છે, અને તેથી આવા મંચ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની જોગવાઈઓ અનુસાર જ પડકારવો જરૂરી છે અને લવાઈના મૂળ હેતુને નિષ્ફળ બનાવવા માટે પ્રમાણપત્રી રીટ દ્વારા તેને પડકારી શકાય નહીં.

૬.૬) સામાવાળા તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલે ગુણદોષના આધારે રજૂઆત કરી કે ટ્રિબ્યુનલનો સ્પષ્ટ નિષ્કર્ષ છે કે સામાવાળા વિરુદ્ધ ચાર્જશીટ દાખલ થયેલું હોવા છતાં, અરજદારે ફોજદારી અદાલત સમક્ષ પોતાનો કેસ વાજબી શંકાથી પરે સાબિત કરવો પડશે. તેમ છતાં, ટ્રિબ્યુનલએ એવું પણ નોંધ્યું છે કે અરજદારે સામાવાળા વિરુદ્ધ લગાવેલા છેતરપિંડીના આક્ષેપો જરાય જટિલ નથી. ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે છેતરપિંડી ધ્યાનમાં આવ્યા બાદ પણ અરજદારે કરારનો અંત કર્યો નહોતો અને સામાવાળાને નવેમ્બર, ૨૦૧૬ના અંત સુધી કામ કરવાની પરવાનગી આપી હતી. તેથી ટ્રિબ્યુનલનું મંતવ્ય હતું કે પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ માત્ર હિસાબનો મુદ્દો છે, જે સામાવાળા દ્વારા કરવામાં આવેલા કામ અને આપવામાં આવેલી સેવા સંદર્ભે છે, અને એવો કેસ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા નક્કી કરી શકાય, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે અધિનિયમ, ૧૯૯૬ની કલમ ૧૧(૬) હેઠળ વડી અદાલત દ્વારા વિવાદો લવાઈ માટે મોકલવામાં આવ્યા હોય.

૬.૭) અરજદાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી આ દલીલ અંગે કે અરજદાર દ્વારા દાખલ કરાયેલી અરજી અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ હેઠળની નથી, કારણ કે મુદ્દો મધ્યસ્થીયોગ્ય નથી અને આવી અરજીને અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળની અરજી તરીકે ગણવામાં આવી શકતી નથી, સામાવાળા તરફથી વિદ્વાન એડવોકેટેટ રજૂ કર્યું કે આવી દલીલ કાયદામાં ટકાઉ નથી, કારણ કે અરજદારે આક્ષેપિત અમધ્યસ્થીયોગ્ય મુદ્દાઓના આધાર પર મધ્યસ્થી પંચની મધ્યસ્થી કાર્યવાહી આગળ વધારવાની સક્ષમતા પડકારેલી છે અને, પ્રકરણના તથ્યોમાં, જ્યારે આ અદાલતે અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૧(૬) હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને બાબતને મધ્યસ્થીમાં મોકલી છે, ત્યારે મધ્યસ્થી પંચની સક્ષમતા અંગે અરજદાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલો કોઈપણ વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ હેઠળ આવરી લેવાશે. તે અનુસાર, મધ્યસ્થી પંચ દ્વારા પસાર કરાયેલ એવો હુકમ અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૬ હેઠળનો ગણાશે અને એવા હુકમને પડકારવાનો ઉપાય અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૩૪ હેઠળ રહેશે.

૭. સંબંધિત પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા બાદ અને નોંધપાત્ર સામગ્રીનું અવલોકન કર્યા બાદ, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળ સર્ટિયોરારી દ્વારા મધ્યસ્થી કાર્યવાહી દરમિયાન પસાર કરાયેલા કોઈપણ હુકમને પડકારી શકાય કે નહીં તે પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે, ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે:

કલમ“૨(ઈ) “અદાલત” નો અર્થ થાય છે (૧) આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક લવાદ સિવાયના લવાદકર્તાના મામલે, જિલ્લામાં મૂળ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી મુખ્ય દીવાની અદાલત, અને તેમાં તેની સામાન્ય મૂળ દીવાની અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વડી અદાલતનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેને લવાદના વિષયવસ્તુરૂપ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવાનો અધિકારક્ષેત્ર હોય, જો તે જ પ્રશ્નો દાવાના વિષયવસ્તુ હોત; પરંતુ તેમાં આવી મુખ્ય દીવાની અદાલત કરતાં નીચી કક્ષાની કોઈપણ દીવાની અદાલત, અથવા લઘુ દાવા અદાલતનો સમાવેશ થતો નથી

(૨) આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક લવાદના મામલામાં, એવી વડી અદાલત જે તેની સામાન્ય મૂળ દીવાની અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી હોય અને જે, જો તે જ વિષયવસ્તુ દાવો હોત, તો લવાદની વિષયવસ્તુરૂપ પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવાની અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી હોત; અને અન્ય કેસોમાં એવી વડી અદાલત કે જેને તે વડી અદાલતની અધીનસ્ત અદાલતોના હુકમનામાઓ સામેની અપીલો સાંભળવાની અધિકારક્ષેત્ર હોય.”

કલમ ૫. “ન્યાયિક હસ્તક્ષેપની વ્યાપ્તિ — હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદામાં કોઈ બાબત સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, આ ભાગથી શાસિત બાબતોમાં, આ ભાગમાં તેવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, કોઈ ન્યાયિક સત્તાધિકારી હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં.”

કલમ ૭. “ લવાદ કરાર. —

આ ભાગમાં, “લવાદ કરાર” નો અર્થ એવો કરાર થાય છે કે જેમાં પક્ષકારો પરસ્પર વચ્ચે નિર્ધારિત કાનૂની સંબંધના સંદર્ભમાં, તે કરારાત્મક હોય કે ન હોય, ઉદ્ભવેલા અથવા ઉદ્ભવી શકે એવા તમામ અથવા અમુક વિવાદોને લવાદ સમક્ષ રજૂ કરવા સંમત થાય છે.

મધ્યસ્થતા કરાર કરારમાં સમાવાયેલ મધ્યસ્થતા કલમના સ્વરૂપમાં અથવા અલગ કરારના સ્વરૂપમાં હોઈ શકે છે.

લવાદ કરાર લખિત સ્વરૂપમાં હોવો જોઈએ.

મધ્યસ્થતા કરાર લેખિત ગણાશે જો તે નીચે મુજબ સમાયેલો હોય— પક્ષકારો દ્વારા હસ્તાક્ષરિત દસ્તાવેજમાં; પત્રો, ટેલેક્સ, તારસંદેશો અથવા દૂરસંચારના અન્ય સાધનો (ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનો દ્વારા થતા સંચાર સહિત) ના આદાનપ્રદાનમાં, જે કરારનો અભિલેખ પ્રદાન કરે; અથવા દાવાના નિવેદન અને બચાવના નિવેદનના આદાનપ્રદાનમાં, જેમાં કરારના અસ્તિત્વનો આક્ષેપ એક પક્ષકાર દ્વારા કરવામાં આવ્યો હોય અને બીજા પક્ષકાર દ્વારા તેનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો ન હોય.

કોઈ કરારમાં મધ્યસ્થતા કલમ ધરાવતા દસ્તાવેજનો કરાયેલ ઉલ્લેખ, જો કરાર લેખિતમાં હોય અને એવો ઉલ્લેખ એવો હોય કે જેનાથી તે મધ્યસ્થતા કલમ કરારનો ભાગ બની જાય, તો તે મધ્યસ્થતા કરાર બને છે.”

કલમ ૧૧. “ મધ્યસ્થોની નિમણૂક – xxxxx (૬) જ્યાં, પક્ષકારો દ્વારા સ્વીકારેલી નિમણૂક પ્રક્રિયા હેઠળ,— કોઈ પક્ષકાર તે પ્રક્રિયા હેઠળ જરૂરી મુજબ કાર્ય કરવામાં નિષ્ફળ જાય; અથવા પક્ષકારો, અથવા નિયુક્ત કરાયેલા બે મધ્યસ્થો, તે પ્રક્રિયા હેઠળ તેમની પાસેથી અપેક્ષિત કરાર સુધી પહોંચવામાં નિષ્ફળ જાય; અથવા કોઈ વ્યક્તિ, જેમાં કોઈ સંસ્થા પણ સમાવેશ પામે છે, તેને અથવા તેને તે પ્રક્રિયા હેઠળ સોંપાયેલ કોઈ કાર્ય બજાવવામાં નિષ્ફળ જાય, ત્યારે કોઈ પક્ષકાર જરૂરી પગલું લેવા માટે (સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા, જે લાગુ પડે તે મુજબ, વડી અદાલત અથવા આવી અદાલત દ્વારા નિયુક્ત કોઈ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા સમક્ષ) વિનંતી કરી શકે છે, સિવાય કે નિમણૂક પ્રક્રિયા અંગેનો કરાર તે નિમણૂક સુનિશ્ચિત કરવા માટે અન્ય સાધનોની જોગવાઈ કરતો હોય.”

કલમ ૧૬. “ મધ્યસ્થ અધિકરણને પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરવાની સક્ષમતા.— મધ્યસ્થ અધિકરણ પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરી શકશે, જેમાં મધ્યસ્થતા કરારના અસ્તિત્વ અથવા માન્યતા સંબંધિત કોઈપણ વાંધાઓ અંગે નિર્ણય કરવાનો સમાવેશ થાય છે, અને તે હેતુસર,— કરારનો ભાગ બનેલી મધ્યસ્થતા કલમને કરારની અન્ય શરતોથી સ્વતંત્ર કરાર તરીકે ગણવામાં આવશે; અને કરાર રદબાતલ અને શૂન્ય છે એવો મધ્યસ્થ અધિકરણનો નિર્ણય થવાથી માત્ર કાયદાકીય રીતે જ મધ્યસ્થતા કલમની અમાન્યતા અનુસરશે નહીં.

મધ્યસ્થ અધિકરણને અધિકારક્ષેત્ર નથી એવી અરજ, બચાવના નિવેદનના પ્રસ્તુતિ કરતાં મોડું નહીં થાય તે રીતે રજૂ કરવી પડશે; તેમ છતાં, કોઈ પક્ષે

મધ્યસ્થની નિમણૂક કરી હોય અથવા તેની નિમણૂકમાં ભાગ લીધો હોય માત્ર એટલા કારણસર તેને આવી અરજ ઉઠાવવાથી અવરોધિત ગણવામાં આવશે નહીં. મધ્યસ્થ અધિકરણ તેના અધિકારની સીમા કરતાં વધુ જઈ રહ્યું છે એવી અરજ, મધ્યસ્થ કાર્યવાહી દરમિયાન જે બાબત તેના અધિકારની સીમાની બહાર હોવાનું આક્ષેપિત થાય છે તે ઉઠે ત્યારે જલદીથી રજૂ કરવી પડશે. મધ્યસ્થ અધિકરણ, ઉપકલમ (૨) અથવા ઉપકલમ (૩) માં ઉલ્લેખિત બંને પૈકીના કોઈપણ કિસ્સામાં, જો તે વિલંબને વાજબી માને, તો મોડી અરજ સ્વીકારી શકે છે. મધ્યસ્થ અધિકરણ ઉપકલમ (૨) અથવા ઉપકલમ (૩) માં ઉલ્લેખિત અરજ અંગે નિર્ણય કરશે અને જ્યાં મધ્યસ્થ અધિકરણ એવી અરજ નામંજૂર કરવાનો નિર્ણય લે છે, ત્યાં તે મધ્યસ્થ કાર્યવાહી ચાલુ રાખશે અને મધ્યસ્થ ચુકાદો આપશે.

આવા મધ્યસ્થીય પુરસ્કારથી પીડિત પક્ષકાર કલમ ૩૪ અનુસાર આવા મધ્યસ્થીય પુરસ્કારને રદ કરવા માટે અરજી કરી શકે છે.”

કલમ ૩૪ “મધ્યસ્થ ચુકાદાને રદ કરવા માટેની અરજી. — મધ્યસ્થ ચુકાદા વિરુદ્ધ અદાલતમાં ઉપાય માત્ર તેવા ચુકાદાને ઉપકલમ અને ઉપકલમ (૩) અનુસાર રદ કરવા માટેની અરજી દ્વારા જ કરી શકાશે.

મધ્યસ્થ લવાદનો એવોર્ડ અદાલત દ્વારા માત્ર ત્યારે જ રદ કરી શકાય, જો અરજી કરનાર પક્ષ એ બાબતનો પુરાવો આપે કે— કોઈ પક્ષ કોઈ અસમર્થતા હેઠળ હતો, અથવા મધ્યસ્થતા કરાર તે કાયદા હેઠળ માન્ય નથી જેના આધીન

પક્ષકારોએ તેને રાખ્યો છે, અથવા તે અંગે કોઈ સૂચન ન હોય તો તે સમય માટે અમલમાં રહેલા કાયદા હેઠળ માન્ય નથી; અથવા અરજી કરનાર પક્ષને મધ્યસ્થની નિમણૂક અંગે અથવા મધ્યસ્થ કાર્યવાહી અંગે યોગ્ય નોટિસ આપવામાં આવી નહોતી અથવા તે અન્યથા પોતાનો મામલો રજૂ કરવામાં અસમર્થ હતો; અથવા મધ્યસ્થ લવાદનો એવોર્ડ એવા વિવાદ સાથે સંબંધિત છે જે મધ્યસ્થતા માટેના સંદર્ભમાં અવલોકિત નહોતો અથવા તેના પરિધિમાં આવતો નહોતો, અથવા તેમાં મધ્યસ્થતા માટે કરાયેલા સંદર્ભની સીમા બહારના મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો સામેલ છે: શરત એ છે કે, જો મધ્યસ્થતા માટે સંદર્ભિત કરાયેલા મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો અને તેમ ન કરાયેલા મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો અલગ કરી શકાય, તો માત્ર મધ્યસ્થ લવાદના એવોર્ડનો તે ભાગ જ રદ કરી શકાય જેમાં મધ્યસ્થતા માટે સંદર્ભિત ન કરાયેલા મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો સમાયેલ હોય; અથવા મધ્યસ્થ મંડળની રચના અથવા મધ્યસ્થ પ્રક્રિયા પક્ષકારોના કરાર મુજબ નહોતી, સિવાય કે એવો કરાર આ ભાગની એવી જોગવાઈ સાથે અસંગત હોય કે જેમાંથી પક્ષકારો વિમુખ થઈ શકતા નથી, અથવા એવો કરાર ન હોય તો, તે આ ભાગ મુજબ નહોતી; અથવા અદાલત એવું નિષ્કર્ષે છે કે— વિવાદનો વિષયવસ્તુ તે સમય માટે અમલમાં રહેલા કાયદા હેઠળ મધ્યસ્થતા દ્વારા નિવારણ માટે સક્ષમ નથી, અથવા મધ્યસ્થ લવાદનો એવોર્ડ ભારતની જાહેર નીતિ સાથે વિરુદ્ધ છે।

સ્પષ્ટીકરણ ૧ – કોઈપણ શંકાના નિવારણ માટે, આથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે કોઈ પુરસ્કાર ભારતની જાહેર નીતિ સાથે વિરુદ્ધ ગણાશે, ફક્ત ત્યારે જ જો—

(૧) પુરસ્કાર બનાવવાની પ્રક્રિયા છેતરપિંડી અથવા ભ્રષ્ટાચારથી પ્રેરિત થઈ હોય અથવા પ્રભાવિત થઈ હોય અથવા તે કલમ ૭૫ અથવા કલમ ૮૧ના ઉલ્લંઘનમાં કરવામાં આવી હોય; અથવા (૨) તે ભારતીય કાનૂનની મૂળભૂત નીતિના વિરોધમાં હોય; અથવા (૩) તે નૈતિકતા અથવા ન્યાયના અતિમૂળભૂત ધોરણો સાથે વિરુદ્ધ હોય સ્પષ્ટીકરણ ૨ કોઈપણ શંકાના નિવારણ માટે, ભારતીય કાનૂનની મૂળભૂત નીતિનો ભંગ થયો છે કે નહીં તેની કસોટીનો અર્થ વિવાદના ગુણદોષના આધારે પુનર્વિચાર કરવાનો થતો નથી.

(૨અ) આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક લવાદોથી ભિન્ન લવાદોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ લવાદી પુરસ્કારને અદાલત દ્વારા તેવામાં પણ રદ કરવામાં આવી શકે, જો અદાલત એવું નિષ્કર્ષે કે પુરસ્કાર તેના મુખપૃષ્ઠ પર જ પ્રગટ થતી સ્પષ્ટ ગેરકાયદેસરતાથી દૂષિત છે; પરંતુ શરત એવી કે માત્ર કાયદાના ભ્રામક અમલના આધાર પર અથવા કલમ ૮૧ હેઠળ પુરાવાની પુનઃમૂલવણીના આધાર પર પુરસ્કાર રદ કરવામાં આવશે નહીં. રદ કરવાની અરજી તે તારીખથી, જેને દિવસે એવી અરજી કરનાર પક્ષકારને લવાદી પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હોય, અથવા જો કલમ ૩૩ હેઠળ વિનંતી કરવામાં આવી હોય, તો જે તારીખે તે વિનંતીનો લવાદી અધિકરણ દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવ્યો હોય, તે તારીખથી ત્રણ મહિના વીતી ગયા પછી કરવામાં આવી શકશે નહીં: પરંતુ શરત એવી કે જો અદાલત સંતુષ્ટ

થાય કે અરજદારને ઉલ્લેખિત ત્રણ મહિનાની અવધિમાં અરજી કરવામાં પૂરતા કારણસર અટકાવાયો હતો, તો તે વધુ ત્રીસ દિવસની અવધિમાં અરજી સ્વીકારી શકે, પરંતુ તે પછી નહીં. ઉપકલમ (૧) હેઠળની અરજી પ્રાપ્ત થતાં, અદાલત, જ્યાં તે યોગ્ય હોય અને કોઈ પક્ષકાર દ્વારા એવી વિનંતી કરવામાં આવી હોય, ત્યાં લવાઈ અધિકરણને લવાઈ કાર્યવાહી ફરી શરૂ કરવાની અથવા લવાઈ અધિકરણના મતે લવાઈ પુરસ્કાર રદ કરવાની આધારભૂત કારણોને દૂર કરે તેવી અન્ય કાર્યવાહી કરવાની તક આપવા માટે, તે નિર્ધારિત કરે એવી અવધિ માટે કાર્યવાહી મુલતવી રાખી શકે છે.

(૫) આ કલમ હેઠળની અરજી, એક પક્ષકાર દ્વારા, માત્ર બીજા પક્ષકારને પૂર્વ નોટિસ આપ્યા બાદ જ દાખલ કરવામાં આવશે અને આવી અરજી સાથે અરજદાર દ્વારા ઉક્ત આવશ્યકતાનું પાલન થયાનું સમર્થન કરતું સોગંદનામું સંલગ્ન હશે. (૬) આ કલમ હેઠળની અરજીનો શક્ય તેટલો ત્વરિત નિકાલ કરવામાં આવશે અને કોઈપણ સ્થિતિમાં, ઉપકલમ(૫) માં ઉલ્લેખિત નોટિસ બીજા પક્ષકારને બજાવવામાં આવી તેની તારીખથી એક વર્ષની અવધિની અંદર તેનો નિકાલ કરવામાં આવશે.”

કલમ ૩૭. “અપીલપાત્ર આદેશો.— નીચે જણાવેલ આદેશો સામે (અને અન્ય કોઈ હુકમ સામે નહીં) તે હુકમ પસાર કરનાર અદાલતના મૂળ હુકમનામાઓ સામેની અપીલો સાંભળવા માટે કાયદા દ્વારા અધિકૃત અદાલતમાં અપીલ થશે, તે આ મુજબ છે:— કલમ ૮ હેઠળ પક્ષકારોને પંચાયત માટે મોકલવાનો ઇનકાર

કરવો (બી) કલમ ૯ હેઠળ કોઈ ઉપાય મંજૂર કરવો અથવા મંજૂર કરવાનો ઇનકાર કરવો; કલમ ૩૪ હેઠળ પંચ નિણયને રદ કરવો અથવા રદ કરવાનો ઇનકાર કરવો.

અપીલ અદાલતમાં આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલના આવા હુકમ સામે પણ રહેશે.— કલમ ૧૬ની ઉપકલમ (૨) અથવા ઉપકલમ (૩) માં ઉલ્લેખિત દલીલ સ્વીકારતો; અથવા કલમ ૧૭ હેઠળ અંતરિમ ઉપાય મંજૂર કરતો અથવા મંજૂર કરવા ઇનકાર કરતો.

આ કલમ હેઠળ અપીલમાં કરવામાં આવેલા હુકમ સામે કોઈ દ્વિતીય અપીલ ચલાવાની નહીં, પરંતુ આ કલમમાં આવેલું કશું પણ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં અપીલ કરવાનો કોઈ હક અસરગ્રસ્ત કરશે નહીં અથવા છીનવી લેશે નહીં.”

૮. અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ, નાગરિક કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૦૮ ની જોગવાઈઓ હેઠળ નાગરિક અદાલત સમક્ષ વિવાદોના નિર્ધારણ માટેની સામાન્ય પ્રક્રિયાના વિકલ્પરૂપે સંપૂર્ણ પ્રક્રિયા માટે જોગવાઈ કરે છે.

૯. સર્વોચ્ચ અદાલતે એમ/એસ. એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. એમ/એસ.

પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્ય (સુપ્રા) એ ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓનું વિશ્લેષણ કર્યા બાદ નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે :

“જી. એવું જણાય છે કે કેટલીક વડી અદાલતોએ આ આધારે કાર્યવાહી કરી છે કે આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા આર્બિટ્રેશન દરમિયાન પસાર કરાયેલ કોઈપણ હુકમ બંધારણના અથવા ૨૨૭ હેઠળ પડકારપાત્ર બની શકે. અમને આવા અભિગમ માટે કોઈ અધિકાર આધાર દેખાતો નથી. અધિનિયમ આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલના કેટલાક આદેશોને અપીલપાત્ર બનાવે છે. ના હેઠળ, પીડિત પક્ષકારને એવોર્ડ સામેની પોતાની ફરિયાદો, જેમાં અધિનિયમની ના હેઠળ કાર્યરત આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા મધ્યવર્તી આદેશોનો પણ સમાવેશ થાય છે, રજૂ કરવાની રાહ ઉપલબ્ધ છે. આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલના કોઈપણ હુકમથી પીડિત પક્ષકારે, જો તેને અધિનિયમની ના હેઠળ અપીલનો હક ન હોય, તો ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા એવોર્ડ પસાર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડે. આ અધિનિયમની યોજના હોવાનું જણાય છે. અંતે તો આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ પક્ષકારો વચ્ચેના કરાર, એટલે કે મધ્યસ્થતા કરાર,નું જ સર્જન છે, ભલે પ્રસંગોપાત મુખ્ય ન્યાયાધીશ પક્ષકારો વચ્ચેના કરારના આધારે તેની રચના કરે. પરંતુ તેથી આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલની સ્થિતિ બદલાતી નથી. તે છતાં પણ સંમતિથી પક્ષકારોએ પસંદ કરેલું મંચ જ રહેશે. તેથી, અમે કેટલીક વડી અદાલતો દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા આ અભિગમને અસ્વીકારીએ છીએ કે આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલ કોઈપણ હુકમ ભારતના બંધારણના અથવા ૨૨૭ હેઠળ વડી અદાલત દ્વારા સુધારી શકાય એવો છે. વડી અદાલતો દ્વારા આપો હસ્તક્ષેપ માન્ય નથી.

૪૫. જ્યારે મામલો મધ્યસ્થતા પ્રક્રિયામાં વિચારાધીન હોય ત્યારે ન્યાયિક હસ્તક્ષેપને લઘુત્તમ રાખવાનો ઉદ્દેશ્ય, નિશ્ચિત રીતે નિષ્ફળ જશે જો મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા કરવામાં આવેલા દરેક હુકમ વિરુદ્ધ ભારતના બંધારણની હેઠળ અથવા ભારતના બંધારણની હેઠળ વડી અદાલતનો આશરો લેવામાં આવી શકે. તેથી, આ સૂચિત કરવું આવશ્યક છે કે એકવાર મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ મધ્યસ્થતા શરૂ થઈ જાય પછી, પક્ષકારોએ નિર્ણયપત્ર જાહેર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે, સિવાય કે, નિશ્ચિતપણે, તેમને અધિનિયમની હેઠળ પહેલાંના તબક્કે પણ અપીલનો અધિકાર ઉપલબ્ધ હોય.

૪૬. તેથી, અમે અમારા નિષ્કર્ષોનો સાર નીચે મુજબ રજૂ કરીએ છીએ:

૧) અધિનિયમ હેઠળ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અથવા ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા વપરાતી સત્તા વહીવટી સત્તા નથી. તે ન્યાયિક સત્તા છે. ૨) અધિનિયમ હેઠળની સત્તા, તેની સમગ્રતા સાથે, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા માત્ર તે અદાલતના અન્ય ન્યાયાધીશને અને ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલતના અન્ય ન્યાયાધીશને જ સોંપી શકાય.

(૩) વડી અદાલતના અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતના કોઈ ન્યાયાધીશને નિયુક્ત કરવાના કિસ્સામાં, તેવી નિયુક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર ન્યાયાધીશ દ્વારા જે સત્તાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તે કાયદા દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ મુખ્ય ન્યાયાધીશની સત્તા ગણાશે.

(૪) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અથવા નિયુક્ત ન્યાયાધીશને આ ચુકાદાના પૂર્વ ભાગમાં દર્શાવ્યા મુજબના પ્રાથમિક પાસાઓનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર રહેશે. તેમાં, વિનંતી સ્વીકારવા માટેની પોતાની અધિકારિતા, માન્ય મધ્યસ્થતા કરારનું અસ્તિત્વ, જીવંત દાવાનું અસ્તિત્વ કે અનસ્તિત્વ, પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટેની શરતનું અસ્તિત્વ અને મધ્યસ્થ અથવા મધ્યસ્થોના લાયકાત સંબંધિત બાબતોનો સમાવેશ થશે. જરૂર પડે તો, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અથવા નિયુક્ત ન્યાયાધીશને અધિનિયમની જોગવાઈઓ મુજબ લાયક મધ્યસ્થને નામિત કરવા બાબતે કોઈ સંસ્થા નો અભિપ્રાય મેળવવાનો અધિકાર રહેશે, પરંતુ મધ્યસ્થની નિયુક્તિ કરતો હુકમ માત્ર મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અથવા નિયુક્ત ન્યાયાધીશનો જ હોઈ શકે.

(૫) અધિનિયમની યોજનાના આધારે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા જિલ્લાની અદાલતના ન્યાયાધીશને અધિનિયમ હેઠળ સત્તાધિકારી તરીકે નિયુક્ત કરવું સમર્થનીય નથી.

(૬) એક વખત બાબત મધ્યસ્થ અધિકરણ અથવા એકમાત્ર મધ્યસ્થ સમક્ષ પહોંચી જાય પછી, મધ્યસ્થ દ્વારા અથવા મધ્યસ્થ અધિકરણ દ્વારા મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી દરમિયાન પસાર કરવામાં આવેલા આદેશોમાં વડી અદાલત હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં અને પક્ષકારો માત્ર અધિનિયમની જોગવાઈઓ મુજબ અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓ મુજબ જ અદાલતનો આશરો લઈ શકશે.

(૭) કારણ કે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા અથવા તે અદાલતના નિયુક્ત ન્યાયાધીશ દ્વારા પસાર કરાયેલ હુકમ ન્યાયિક છે, તેથી તે હુકમ વિરુદ્ધ અપીલ ફક્ત ભારતના બંધારણ હેઠળ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જ થશે.

(૮) અધિનિયમ હેઠળની અરજીનો વિચાર કરતાં ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અથવા તેમના દ્વારા નિયુક્ત સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશના હુકમ વિરુદ્ધ કોઈ અપીલ થઈ શકતી નથી.

(૯) એવા કેસમાં જ્યાં પક્ષકારો દ્વારા અધિનિયમનો આશ્રય લીધા વિના મધ્યસ્થી પંચની રચના કરવામાં આવી હોય, ત્યાં મધ્યસ્થી પંચને અધિનિયમ દ્વારા કલ્પાયેલ તમામ બાબતોનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર રહેશે.

(૧૦) . માં (૨૦૦૨) ૨ એસીસીસી ૩૮૮ અને તે નિર્ણયમાં અપનાવવામાં આવેલા અભિગમના આધારે અધિનિયમ હેઠળના આદેશો કરવામાં આવ્યા છે, તેથી અમે સ્પષ્ટતા કરીએ છીએ કે અત્યાર સુધી કરવામાં આવેલી મધ્યસ્થોની અથવા મધ્યસ્થ પંચોની નિમણૂકોને તે મુજબ માન્ય ગણવામાં આવશે અને તમામ આક્ષેપો અધિનિયમ હેઠળ નક્કી કરવા માટે ખુલ્લા રાખવામાં આવશે. આજ તારીખથી અને આજ તારીખથી આગળ, આ ચુકાદામાં અપનાવવામાં આવેલી સ્થિતિ અધિનિયમ હેઠળની બાકી અરજીઓ પર પણ શાસન કરશે.

(૧૧) જ્યાં અધિનિયમ હેઠળ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા જિલ્લા ન્યાયાધીશોને નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા, ત્યાં સુધી તેમના દ્વારા કરવામાં

આવેલા નિયુક્તિના આદેશો માન્ય ગણવામાં આવશે; પરંતુ આ તારીખે તેમની સમક્ષ પાનું ૧૮૨૪ અગાઉ બાકી હોય તેવી અરજીઓ, જો હોય તો, સંબંધિત વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા નિર્ધારિત તે અદાલતના ન્યાયાધીશ સમક્ષ નિવારણ માટે હસ્તાંતરિત ગણાશે.

(૧૨) . (૨૦૦૨) ૨ એસ.સી.સી. ૩૮૮ માંનો નિર્ણય નામંજૂર કરવામાં આવે છે.”

૧૦. એ નોંધવા યોગ્ય છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતના અલ્પમતના ચુકાદામાં

અદાલત મેસર્સ એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. મેસર્સ પટેલના મામલામાં

એન્જિનિયરિંગ લિમિટેડ અને અન્ય.(ઉપરોક્ત) (પ્રતિ : સી.કે.

ઠક્કર,જે.), મધ્યસ્થી કાર્યવાહી દરમિયાન પસાર થયેલા કોઈપણ હુકમને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬/૨૨૭ હેઠળ પ્રમાણપત્રી રિટ દ્વારા પડકારવાના પ્રશ્ન અંગે બહુમતીના મત સાથે સહમત રહેતાં, નીચે મુજબ સંક્ષિપ્ત રીતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે :

“૯૫. (૧) માં કોમ્પિટેન્સ - કોમ્પિટેન્સ અથવા કોમ્પિટેન્સ દ લા કોમ્પિટેન્સનો સુપ્રસિદ્ધ સિદ્ધાંત સમાવાયો છે. તે એક મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંતને માન્યતા આપે છે અને તેનું સંસ્થાપન કરે છે કે પ્રારંભિક અને મુખ્યત્વે, કોઈ બાબતમાં તેને અધિકારક્ષેત્ર છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનું અરબીટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ માટે

જ છે, હાંલકે અવશ્ય, અંતિમ અદાલતી નિયંત્રણને આધીન. તેથી, આ ક્રમિક પ્રાથમિકતાનો નિયમ છે. કોમ્પિટેન્સ – કોમ્પિટેન્સ આધુનિક આંતરરાષ્ટ્રીય લવાદનું વ્યાપકપણે સ્વીકારાયેલ લક્ષણ છે, અને તે અરબીટ્રલ ટ્રિબ્યુનલને તેના પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય લેવા સક્ષમ બનાવે છે, જેમાં લવાદ કરારના અસ્તિત્વ અથવા માન્યતા અંગેની કોઈપણ આપત્તિઓ પર નિર્ણય આપવો પણ સમાવેશ થાય છે, જે અંતે સક્ષમ કાયદાની અદાલતને આધીન છે; એટલે કે, અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન.

૯૬. ચિટ્ટી ઓન કોન્ટ્રાક્ટ (૧૯૯૯ સં.; પૃ. ૮૦૨) આ સિદ્ધાંતને આ રીતે સમજાવે છે: અંગ્રેજી કાયદાએ હંમેશા એવો દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે કે મધ્યસ્થતા અધિકરણ પોતાની જ અધિકારક્ષેત્ર અંગે અંતિમ ન્યાયનિર્ણયક બની શકતું નથી. અધિકરણના મૂળભૂત અધિકારક્ષેત્ર અંગેનો અંતિમ નિર્ણય અદાલત પાસે રહે છે. તેમ છતાં, અદાલત દ્વારા પુનરીક્ષણના આધીન રહીને, અધિકરણને પોતાની જ અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય આપવાની સત્તા ન હોવી જોઈએ એવું માનવાનું કોઈ કારણ નથી. ખરેખર, આવી સત્તા (જેને ઘણી વાર "કોમ્પિટેન્સ કોમ્પિટેન્સ" ના સિદ્ધાંત તરીકે ઉલ્લેખિત છે) અન્ય કાનૂની પ્રણાલીઓમાં સામાન્ય રીતે માન્ય કરવામાં આવી છે. ૧૯૯૬ના અધિનિયમ પહેલાં પણ અંગ્રેજી કાયદાએ તેને માન્યતા આપી હતી, પરંતુ અધિનિયમની જોગવાઈઓએ તેને કાયદાકીય આધાર આપ્યો. પક્ષકારો વચ્ચે અન્યથા સંમતિ ન હોય તો,

મધ્યસ્થતા અધિકરણ તેના મૂળભૂત અધિકારક્ષેત્ર અંગે, એટલે કે, નીચે મુજબ નિર્ણય આપી શકે છે

(એ) શું માન્ય મધ્યસ્થી કરાર અસ્તિત્વમાં છે; (બી) શું ન્યાયાધિકરણ યોગ્ય રીતે રચાયેલ છે; અને (સી) મધ્યસ્થી કરાર અનુસાર કયા મુદ્દાઓ મધ્યસ્થીને સોંપવામાં આવ્યા છે. આવા કોઈપણ નિર્ધારને અપીલ અથવા પુનર્વિલોકનની કોઈપણ મધ્યસ્થી પ્રક્રિયા દ્વારા અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર, ખાસ કરીને કલમ હેઠળની અરજી દ્વારા અથવા કલમ હેઠળના ફૈસલા સામે પડકાર દ્વારા, પડકારવામાં આવી શકે છે

૯૭. (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે) એલન રેડફર્ન અને માર્ટિન હન્ટરે તેમના "આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારી લવાદની કાનૂન અને પ્રથા" વિષયક ગ્રંથમાં, (જમી આવૃત્તિ), (પરિષેદ ૫૩૪) માં પણ આ પ્રમાણે જણાવ્યું હતું:

“જ્યારે મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણના અધિકારક્ષેત્ર અંગે કોઈ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે છે, ત્યારે દ્વિ-ચરણીય પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવે છે. પ્રથમ ચરણમાં, જો પક્ષકારોમાંથી કોઈ એક ‘મધ્યસ્થતા માટેના કરારના અસ્તિત્વ, માન્યતા અથવા વ્યાપ અંગેની એક અથવા વધુ દલીલો’ ઉઠાવે, તો આઈ.સી.સી.ની અદાલતે આવા કરારનું પ્રથમદ્રષ્ટ્યા અસ્તિત્વ છે કે નહીં તે અંગે પોતાને સંતુષ્ટ કરવું આવશ્યક છે [આઈ.સી.સી. મધ્યસ્થતા નિયમો ૬(૨)]. જો તે આવા કરારના અસ્તિત્વ અંગે સંતુષ્ટ થાય, તો આઈ.સી.સી.ની અદાલતે મધ્યસ્થતાની કાર્યવાહી આગળ વધવા દેવી આવશ્યક છે જેથી, બીજા ચરણમાં, મધ્યસ્થ

ન્યાયાધિકરણના અધિકારક્ષેત્ર અંગેનો કોઈપણ નિર્ણય મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ પોતે જ લઈ શકે.

૨૪. કુશાર, ગૈયાર્ડ, ગોલ્ડમેનને ફરીથી ઉદ્ધૃત કરવા:

કપટ. વધુ મૂળભૂત રીતે કહીએ તો, પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય આપવાનો મધ્યસ્થકારોનો અધિકારક્ષેત્ર ખરેખર મધ્યસ્થતા કરારના પ્રભાવો પૈકીનો એક છે (અથવા પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ મધ્યસ્થતા કરારના પણ, કારણ કે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ મધ્યસ્થતા કરાર ન હોય તો એવો પ્રશ્ન ઊભો જ ન થાય), છતાં તે સત્તાનો આધાર ન તો સ્વયં મધ્યસ્થતા કરાર છે અને ન તો “પેક્ટા સુન્ટ સર્વાન્ડા” નો તે સિદ્ધાંત છે, જેના આધારે મધ્યસ્થતા કરાર બંધનકારક બને છે. કમ્પિટન્સકમ્પિટન્સનો સિદ્ધાંત મધ્યસ્થતા અધિકરણને, જ્યાં મધ્યસ્થતા કરારનું અસ્તિત્વ અથવા માન્યતા અંગે પક્ષકારોમાંથી કોઈ એક દ્વારા એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હોય કે જે સીધો મધ્યસ્થતા કરારને જ અસર કરતો હોય, ત્યાં પણ કાર્યવાહી આગળ વધારવા સક્ષમ બનાવે છે; અને માત્ર મુખ્ય કરાર રદબાતલ છે અથવા અન્ય રીતે અપ્રભાવી છે એવી દલીલોના આધારે જ નહીં. મધ્યસ્થતા કરાર મુખ્ય કરારથી સ્વાયત્ત છે એવો સિદ્ધાંત, મધ્યસ્થતા કરાર તેમાં સમાવિષ્ટ કરાર અમાન્ય હોવાથી રદ છે એવો દાવો પ્રતિરોધવા માટે પૂરતો છે, પરંતુ જ્યાં કથિત અમાન્યતા સીધી જ મધ્યસ્થતા કરારને લગતી હોય ત્યાં તે મધ્યસ્થકારોને મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા સક્ષમ બનાવતો નથી. એ તો માત્ર કમ્પિટન્સકમ્પિટન્સના સિદ્ધાંતનું જ પરિણામ છે. કમ્પિટન્સ—

કમ્પિટન્સનો સિદ્ધાંત મધ્યસ્થકારોને એ નક્કી કરવાની પણ પરવાનગી આપે છે કે મધ્યસ્થતા કરાર અમાન્ય છે અને તેઓને અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત નથી એવી જાહેરાત કરતો ચુકાદો, પોતાને જ વિરોધાભાસમાં મૂક્યા વિના, આપી શકે. સ્વાભાવિક છે કે, આ પૈકીના કોઈ પણ પ્રભાવનું સ્ત્રોત મધ્યસ્થતા કરાર નથી. જો એવી સ્થિતિ હોત, તો કમ્પિટન્સ કમ્પિટન્સના સિદ્ધાંતનો વિરોધ કરનાર લેખકો દ્વારા આગળ ધપાવવામાં આવેલી “દૂષિત વર્તુળ” દલીલનો તરત જ સામનો કરવો પડત: માત્ર મધ્યસ્થતા કરારના આધારે મધ્યસ્થકાર તે કરારને રદ કેવી રીતે જાહેર કરી શકે અથવા એ પ્રકારના દાવાની સુનાવણી કેવી રીતે કરી શકે? તેનો જવાબ સરળ છે: કમ્પિટન્સ કમ્પિટન્સના સિદ્ધાંતનો આધાર મધ્યસ્થતા કરારમાં નથી, પરંતુ જ્યાં મધ્યસ્થતા યોજાય છે તે દેશના મધ્યસ્થતા કાયદાઓમાં છે અને વધુ વ્યાપક રીતે, એવા તમામ દેશોના કાયદાઓમાં છે કે જેઓ મધ્યસ્થકારો દ્વારા તેમના પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે આપવામાં આવેલા ચુકાદાને માન્યતા આપવા માટે બંધાયેલા હોઈ શકે. ઉદાહરણ તરીકે, ફ્રાન્સમાં બેઠેલ આંતરરાષ્ટ્રીય મધ્યસ્થતા અધિકરણ, માન્ય મધ્યસ્થતા કરારના અભાવને કારણે તેને અધિકારક્ષેત્ર પ્રાપ્ત નથી એવી જાહેરાત કરતો ચુકાદો વિધિસર રીતે આપી શકે છે, કારણ કે તે એવું ફ્રેન્ચ મધ્યસ્થતા કાયદાના આધારે કરે છે, ન કે અસ્તિત્વમાં નથી અથવા અમાન્ય છે એવું ઠરાવાયેલ મધ્યસ્થતા કરારના આધારે. તે જ રીતે, રસ ધરાવતા પક્ષકાર માટે અન્ય અધિકારક્ષેત્રોમાં પણ એ ચુકાદા પર આધાર રાખવો સંપૂર્ણપણે તર્કસંગત છે, શરતે કે તે અન્ય અધિકારક્ષેત્રો પણ કમ્પિટન્સકમ્પિટન્સના સિદ્ધાંતને માન્યતા આપતા હોય. હવે

આપણે જે રીતે જોઈશું તે મુજબ, આ સિદ્ધાંતનો કાનૂની આધાર, ફ્રાન્સમાં અથવા જ્યાં માન્યતા માગવામાં આવી છે તે દેશમાં, મધ્યસ્થકારોની આ નિષ્પત્તિ કે મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં નથી અથવા અમાન્ય છે તેની અનુગામી અદાલતી સમીક્ષા પર કોઈ પૂર્વાગ્રહ પેદા કરતો નથી.

૬૫૯. આજ સુધી પણ, સક્ષમતા-સક્ષમતા સિદ્ધાંતનું ઘણી વાર એવું અર્થઘટન કરવામાં આવે છે કે તે મધ્યસ્થોને તેમના અધિકારક્ષેત્રના એકમાત્ર ન્યાયાધીશ તરીકે સશક્ત બનાવે છે. તે ન તો તાર્કિક ગણાય અને ન તો સ્વીકાર્ય ગણાય. હકીકતમાં, આ નિયમનો વાસ્તવિક હેતુ કોઈપણ રીતે મધ્યસ્થોના અધિકારક્ષેત્રનો પ્રશ્ન માત્ર મધ્યસ્થોના જ હાથમાં છોડી દેવાનો નથી. તેના બદલે, જો પુરસ્કારને રદ કરવા અથવા અમલમાં મૂકવા માટે કાર્યવાહી લાવવામાં આવે, તો તેમના અધિકારક્ષેત્રની અદાલતો દ્વારા સમીક્ષા થવી જ જોઈએ. તેમ છતાં, સક્ષમતા-સક્ષમતા નિયમ એ વિચાર સાથે સંકળાયેલો છે કે પ્રથમદર્શી શંકા માટે કોઈ આધાર નથી કે મધ્યસ્થો પોતે એવા નિર્ણયો સુધી પહોંચી શકશે નહીં જે ન્યાયસંગત હોય અને સમાજના તેમજ વિવાદના પક્ષકારોના હિતોનું રક્ષણ કરતા હોય. આ જ તત્ત્વચિંતન મધ્યસ્થયોગ્યતાના સંદર્ભમાં પણ જોવા મળે છે, જ્યાં તે એવા ન્યાયનિર્ણયોના આધારરૂપ બને છે જે જાહેર નીતિના નિયમો લાગુ કરવાની ફરજ મધ્યસ્થોને સોંપે છે (જેમ કે સ્પર્ધાવિરોધી કાયદો અને ભ્રષ્ટાચારની અટકાયત જેવા ક્ષેત્રોમાં), અને તે પછી અદાલતો દ્વારા અનુગામી સમીક્ષા માટે આધીન રહે છે.

૬૬૦. જોકે, એ માન્ય રાખવું અગત્યનું છે કે અધિકારક્ષેત્ર-અધિકારક્ષેત્રનો નિયમ દ્વિગુણ કાર્ય ધરાવે છે. મધ્યસ્થતા કરારની જેમ, તેમાં હકારાત્મક અને નકારાત્મક એમ બંને અસરો છે અથવા હોઈ શકે છે, ભલે બીજી અસરને અનેક અધિકારક્ષેત્રોમાં હજી સુધી સંપૂર્ણ સ્વીકાર મળ્યો નથી. અધિકારક્ષેત્ર-અધિકારક્ષેત્રના સિદ્ધાંતની હકારાત્મક અસર એ છે કે તે મધ્યસ્થોને પોતાના જ અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય આપવા સક્ષમ બનાવે છે, જેમ કે આંતરરાષ્ટ્રીય કન્વેન્શનો તથા આંતરરાષ્ટ્રીય મધ્યસ્થતા સંબંધિત તાજા કાયદાઓ દ્વારા વ્યાપક રીતે માન્ય કરવામાં આવ્યું છે. જોકે, તેની નકારાત્મક અસર પણ સમાન રીતે મહત્વપૂર્ણ છે. તેનો અર્થ એ છે કે મધ્યસ્થો તેમના અધિકારક્ષેત્રના એકમાત્ર ન્યાયનિર્ધારકો નહીં, પરંતુ પ્રથમ ન્યાયનિર્ધારકો બને. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, તે તેમને કોઈપણ અદાલત અથવા અન્ય ન્યાયિક સત્તા પહેલાં તેમના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય લેવાની મંજૂરી આપે છે, અને તે રીતે અદાલતોની ભૂમિકાને ફક્ત ચુકાદાની સમીક્ષા સુધી મર્યાદિત કરે છે. આ રીતે, અધિકારક્ષેત્ર-અધિકારક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત એવો બાંધકામ મૂકે છે કે કોઈ પણ અદાલત, જે મધ્યસ્થ અધિકરણના અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત દાવાની સુનાવણી કરે છે ઉદાહરણ તરીકે, અધિકરણની રચના અથવા મધ્યસ્થતા કરારની માન્યતા અંગે તે મધ્યસ્થોના અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત મૂળભૂત દલીલોની સુનાવણી કરતાં નિવૃત્ત રહે, જ્યાં સુધી મધ્યસ્થોને પોતે તે બાબતે નિર્ણય કરવાની તક પ્રાપ્ત ન થઈ હોય. તે અર્થમાં, અધિકારક્ષેત્ર-અધિકારક્ષેત્રનો સિદ્ધાંત સમયક્રમ મુજબની અગ્રતા આપતો નિયમ છે. તેના બંને પાસાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, અધિકારક્ષેત્ર-

અધિકારક્ષેત્રના સિદ્ધાંતને એવો નિયમ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય કે જેના દ્વારા મધ્યસ્થોને તેમના અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત પડકારોની સુનાવણી કરવાની પ્રથમ તક હોવી જોઈએ, જે બાદમાં અદાલતો દ્વારા સમીક્ષાને આધીન રહે છે. વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ, આ નિયમનો હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે કોઈ પક્ષ મધ્યસ્થતા કરાર અમાન્ય છે અથવા અસ્તિત્વમાં નથી એવો આક્ષેપ કરીને મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી વિલંબિત કરવામાં સફળ ન થાય. એવો વિલંબ મધ્યસ્થોને આ મુદ્દે પોતે નિર્ણય કરવાની મંજૂરી આપવાથી, જે બાદમાં અદાલતોની સમીક્ષાને આધીન હોય છે, તેમજ ચુકાદો આપવામાં આવે ત્યાં સુધી અદાલતોને હસ્તક્ષેપ કરવાથી નિવૃત્ત રહેવા આમંત્રિત કરીને ટાળવામાં આવે છે. તેમ છતાં, મધ્યસ્થતા કરારની અમાન્યતા સંબંધિત વાજબી દાવા ધરાવતા પક્ષોના હિતોને અનુચિત રીતે નુકસાન થતું નથી, કારણ કે તેઓ આવા દાવાઓ મધ્યસ્થો સમક્ષ જાતે રજૂ કરી શકશે અને જો મધ્યસ્થો તેમને નામંજૂર કરવાનું પસંદ કરે, તો તે પછી અદાલતો સમક્ષ પણ મૂકી શકશે. તેથી, અધિકારક્ષેત્ર-અધિકારક્ષેત્રનો નિયમ મધ્યસ્થતા કરારની માત્ર હકારાત્મક જ નહીં, પરંતુ નકારાત્મક અસરોને પણ આવરી લે છે.” ક્ષક્ષ

૯૮. હાલના કેસમાં, બહુમતીના મત અનુસાર, આ ફક્ત તે બાબતને સ્પષ્ટ કરે છે જે અન્યથા પણ અભિપ્રેતરૂપે અંતર્નિહિત છે, એટલે કે, પંચને પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરવાની અધિકારિતા છે, 'જેમાં પંચાયતી કરારના

અસ્તિત્વ અથવા માન્યતા સંબંધિત કોઈપણ આક્ષેપો અંગે નિર્ણય કરવાનો પણ સમાવેશ થાય છે.'

૯૯. અત્યાં સુધી બધું ચથોચિત છે અને હું આ અવલોકનો સાથે આદરપૂર્વક સહમત છું. પરંતુ, મુદ્દો ત્યાં પૂરતો સમાપ્ત થતો નથી. ઉપકલમ (૧) ઉપરાંત, તેમાં અન્ય ઉપકલમો પણ સામેલ છે અને વિશેષરૂપે ઉપકલમો (૫) અને (૬). પહેલાની ઉપકલમ મુજબ, જો ટ્રિબ્યુનલ એવો નિર્ણય કરે કે આ કેસમાં ટ્રિબ્યુનલને અધિકારક્ષેત્ર છે, તો તેને કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની હોય છે અને પાછળની ઉપકલમ પીડિત પક્ષકારને ઉપાય પ્રદાન કરે છે.

૧૦૦. મારા મતાનુસાર, ઉપકલમો (૧), (૪), (૫) અને (૬) નું સંયુક્ત વાચન કરવાથી આ વાત સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ થાય છે કે આ જોગવાઈ 'સ્વયં-સમાવેશક' છે અને તે તમામ પ્રકારના કેસોને આવરી લે છે, તેવા કેસો સહિત જેમાં અધિકારક્ષેત્રના અભાવ અંગેની દલીલ નામંજૂર કરવામાં આવી હોય. સામાન્ય નિયમ તરીકે, આવા આદેશો પ્રમાણપત્રલેખ અધિકારક્ષેત્રને આધીન હોય છે, કારણ કે મર્યાદિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત અથવા અધિનસ્ત ન્યાયાધિકરણ કોઈ વૈધાનિક જોગવાઈનું ખોટું અર્થઘટન કરીને પોતાને એવું અધિકારક્ષેત્ર આપી શકતું નથી, જે તે અન્યથા ધરાવતું ન હોય. પરંતુ સક્ષમ વિધાનમંડળ માટે હંમેશા ખુલ્લું રહે છે કે તે મર્યાદિત અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતા ન્યાયાધિકરણને એવા પ્રાથમિક અથવા અધિકારક્ષેત્રીય તથ્યોનો અંતિમ રીતે નિર્ણય કરવા અથવા નિર્ધારિત કરવાની સત્તા પ્રદાન કરે, જેના પર તેના

અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ નિર્ભર હોય. આવા કેસોમાં, નોંધાયેલ નિષ્કર્ષને પ્રમાણપત્રલેખ દ્વારા પડકારવામાં આવી શકતો નથી. (.) એક્સએક્સએક્સ

૧૦૯. જેમ મેં અગાઉ જ રજૂ કર્યું છે, ઉપકલમ (૧) માત્ર લવાદ અધિકરણને પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરવાની સક્ષમતા આપતી નથી, પરંતુ તેને લવાદી કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા અને લવાદી પુરસ્કાર પારિત કરવા ફરજિયાત પણ બનાવે છે. [ઉપકલમ (૫)] તે પીડિત પક્ષકારને પુરસ્કારને રદ કરાવવા માટેની અરજી કરવાની મંજૂરી આપે છે, અનુસાર . [ઉપકલમ (૬)]. તેથી, મારા ચુકાદા મુજબ, લવાદ અધિકરણના અધિકારક્ષેત્રને પડકારવા બાબતે ને ‘સ્વયં-સંપૂર્ણ સંહિતા’ તરીકે વર્ણવી શકાય. સંસદે કલ્પેલી યોજનાનુસાર, એકવાર લવાદ અધિકરણ એવો નિર્ણય આપે કે તેને અધિકારક્ષેત્ર છે, તે પછી તે ગુણદોષના આધારે મામલો નક્કી કરવા આગળ વધશે અને પુરસ્કાર કરશે. સંસદે એ પણ જોગવાઈ કરી છે કે પીડિત પક્ષકારને ઉપાય ઉપલબ્ધ રહે, અને તે માટે એવો પ્રાવધાન કર્યો છે કે તે અધિનિયમની હેઠળ અરજી કરી શકે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, લવાદી કાર્યવાહી બાકી હોય ત્યારે તે કાર્યવાહી સ્થગિત થવા દેવી શકાય નહીં અને તેમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની પરવાનગી પણ આપી શકાય નહીં.”

૧૧. આ તબક્કે, અરજદારના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા ઉદ્દેખિત નિર્ણયોનો નીચે મુજબ વિચાર કરવામાં આવે છે:

૧) નેશનલ થર્મલ પાવર કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિ. સીમેન્સ અટકેઇંગેસેલશાફ્ટ (સુપ્રા) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે, અધિનિયમની કલમ ૩૭ માંથી ઊભી થયેલી કાર્યવાહીનો વિચાર કરતી વખતે, ટ્રિબ્યુનલના અધિકારક્ષેત્રના પાસાનો વિચાર કર્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ એવો પ્રશ્ન વિચારાધીન ન હતો કે લેખિત અધિકારક્ષેત્રમાં, અરજદારની પ્રાથમિક આક્ષેપને નકારી કાઢતા આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલના હુકમને પડકારવામાં આવી શકે કે કેમ. ૨) પંજાબ એગ્રો ઇન્ડસ્ટ્રીઝ કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિ. કેવલ સિંહ ઢિલ્હોન (સુપ્રા) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલત ભારતીય સંવિધાનના કલમો ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની રિટ અરજીની જાળવણીયોગ્યતા અંગે વિચાર કરી રહી હતી, જે અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૧૧ હેઠળ પસાર કરાયેલા હુકમ વિરુદ્ધ હતી, અને તે આર્બિટ્રલ કાર્યવાહીમાં પસાર કરાયેલા હુકમ અંગે વિચાર કરતી ન હતી. તેથી, આ નિર્ણય અરજદારને કોઈ સહાયરૂપ થતો નથી. ૩) અરજદારે આધાર રાખેલા વિધા ડ્રોલિયા વિ. દુર્ગા ટ્રેડિંગ કોર્પોરેશન (સુપ્રા) ના નિર્ણયમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ટેનન્સી અધિનિયમ અને મિલ્કત હસ્તાંતરણ અધિનિયમની વિશિષ્ટ જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં ભાડાપટ્ટા કરાર સંદર્ભે લવાયોગ્યતા અંગેના પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષનો મુદ્દો એવો હતો કે અધિનિયમ, ૧૯૮૬ બાકાત ઠરે છે કે કેમ. આ રીતે, સર્વોચ્ચ અદાલત પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદોની લવાયોગ્યતા અંગેના આક્ષેપને નકારી કાઢ્યા પછી હાઇકોર્ટે લવાયકર્તાની નિમણૂક કરેલો ચુકાદો વિચારતી હતી. ઉપરોક્ત નિર્ણયમાં, કરારની લવાયોગ્યતા અંગેનો મુદ્દો નક્કી કરતા ટ્રિબ્યુનલના હુકમ વિરુદ્ધ રિટ જાળવણીયોગ્ય છે કે કેમ, એવો પ્રશ્ન

સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ વ્યાપક રીતે ઉઠેલો ન હતો. જ) એમ/એસ. માયાવતી ટ્રેડિંગ પ્રા. લિ. વિ. પ્રધુઆત દેબ બર્મન (સુપ્રા) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયમાં વિચારાધીન પ્રશ્ન ૨૦૧૫ ના સુધારક અધિનિયમ દ્વારા સુધારાયેલી કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ (૬એ) ની જોગવાઈઓનો હતો. તેથી, આ નિર્ણય પણ અરજદારને કોઈ મદદરૂપ થતો નથી, કારણ કે તે અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૧૧ માં થયેલા સુધારા સાથે સંબંધિત હતો.

વિ.) દુરો ફેલ્ગુએરા એસએ વિ. ગંગાવરમ પોર્ટ લિમિટેડ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય, જેનો અરજદારે આધાર લીધો હતો, તેનો પણ ઉપરોક્ત નિર્ણયમાં એમ/એસ. મયાવતી ટ્રેડિંગ પ્રા. લિ. (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો, ખાસ કરીને પેરા નં. ૪૮ અને ૫૯, જેમાં પણ સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ દ્વારા ઉમેરાયેલ કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ (૬એ) ની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ છે. તેથી, એવો નિર્ણય પણ ભારતના સંવિધાનના કલમ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની રિટ અરજાની જાળવણીક્ષમતા અથવા ગ્રાહ્યતા અંગે લાગુ પડશે નહીં. વિ.) તેવી જ રીતે, સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. લોર્ડ નોર્થબ્રુક (ઉપરોક્ત) ના મામલાના નિર્ણયમાં, સર્વોચ્ચ અદાલત ડેપ્યુટી સેક્રેટરી, રેવન્યુ દ્વારા રાજસ્થાન એસ્કીટ્સ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ રાજ્ય દ્વારા શ્રી રાજા સરદાર સિંહની મિલ્કતો કબજે લેવાના મામલે પસાર કરાયેલા સંદેશા/આદેશોને હાઈકોર્ટે રદ કરવાના નિર્ણય પર વિચાર કરતી હતી. સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારતના સંવિધાનના કલમ ૨૨૬ હેઠળ અસરકારક

વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવા સામે રિટ અરજી ગ્રાહ્ય રાખવાની વડી અદાલતની વિવેકસત્તાનો વિચાર કર્યો હતો. આવી હકીકતોમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે રિટ અરજી ગ્રાહ્ય રાખવાના મુદ્દાની તપાસ કરી હતી. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમ વિરુદ્ધ રિટ અરજી ગ્રાહ્ય રાખવી જરૂરી છે કે કેમ, તે મુદ્દાની સર્વોચ્ચ અદાલતે તપાસ કરી નહોતી. તેથી, આ નિર્ણય પર અરજદારે મૂકેલો આધાર તેને કોઈ સહાયરૂપ થતો નથી. (પિ.) અમીત લાલચંદ શાહ અને અન્ય વિ. ઋષભ એન્ટરપ્રાઇઝેસ અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર અરજદારે મૂકેલો આધાર પણ વર્તમાન મુદ્દાનું નિરાકરણ કરવા માટે સહાયક નથી, કારણ કે ઉક્ત મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલત આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરતી હતી કે ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળની અરજી નામંજૂર કરનાર હુકમને યથાવત્ રાખનાર વડી અદાલતનો નિર્ણય યોગ્ય હતો કે નહીં, જેમાં એવો નિષ્કર્ષ કરવામાં આવ્યો હતો કે પક્ષકારો વચ્ચેના કરારો મુખ્ય કરાર સાથે પરસ્પર સંકળાયેલા નથી અને તેથી પક્ષકારોને લવાઈ માટે મોકલી શકાય નહીં. સર્વોચ્ચ અદાલત આ મુદ્દા પર વિચાર કરતી નહોતી કે લવાઈ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકારતી રિટ અરજી ગ્રાહ્ય રાખવી જોઈએ કે નહીં. તેથી, વર્તમાન મામલાની હકીકતોમાં જ્યારે લવાઈ ટ્રિબ્યુનલે લવાઈ કાર્યવાહી દરમિયાન વિવાદિત હુકમ પસાર કર્યો છે, ત્યારે તેને સર્ટિયોરારીની રિટ દ્વારા પડકારી શકાય કે નહીં, તે સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષનો મુદ્દો નહોતો. (પિ.) રાધે શ્યામ અને અન્ય એક વિ. શહાબી નાથા અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં

પણ સર્વોચ્ચ અદાલત આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરતી હતી કે સિવિલ અદાલતનો હુકમ ભારતના સંવિધાનના કલમ ૨૨૬ હેઠળની રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે કે નહીં. તેથી, સર્વોચ્ચ અદાલત આ મુદ્દા પર વિચાર કરતી નહોતી કે ૧૯૯૬ ના અધિનિયમ હેઠળ લવાઈ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને રિટ અરજી દ્વારા પડકારી શકાય કે નહીં. િક્ષ.) તેવી જ રીતે, એમ/એસ. ઇન્ડિયન ફાર્મર્સ ફર્ટિલાઇઝર્સ કો-ઓપરેટિવ લિમિટેડ વિ. એમ/એસ ભદ્રા પ્રોડક્ટ્સ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના જે નિર્ણય પર અરજદારે આધાર રાખ્યો છે, તેમાં સર્વોચ્ચ અદાલત આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરતી હતી કે લવાઈકર્તાએ આપેલો એવો અવોર્ડ, જેમાં મર્યાદાનો મુદ્દો નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો, તેને અંતરિમ અવોર્ડ કહી શકાય કે નહીં અને એવો અંતરિમ અવોર્ડ ૧૯૯૬ ના અધિનિયમ હેઠળ રદ કરી શકાય કે નહીં. તેથી, પેરા નં. ૨૦ અને ૨૧ માં સર્વોચ્ચ અદાલતે કરેલ અવલોકનો, જેનો અરજદારે આધાર લીધો છે, વર્તમાન મામલાની હકીકતોમાં કોઈ સહાયરૂપ થવાના નથી.

૧૦) સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાળ વિ. સરકાર એન્ડ સરકાર (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલત અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૧૧ હેઠળ પસાર કરાયેલા હુકમ અંગે, વિષયમાં ઉદ્ભવેલા વિવાદોનો નિર્ણય કરવા તથા પ્રતિદાવો ઉઠાવવાના કેસ સાથે વ્યવહાર કરી રહી હતી અને વડી અદાલત દ્વારા મધ્યસ્થની નિમણૂક કરતા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકાર સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, ઉક્ત કેસમાં મધ્યસ્થ દ્વારા મધ્યસ્થ મંડળ સમક્ષ દાખલ કરાયેલી,

મધ્યસ્થતા યોગ્યતા ના મુદ્દા અંગેની અરજી મંજૂર કરતા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકાર અંગે સર્વોચ્ચ અદાલત સંકળાયેલી નહોતી.

૧૨. વિવિધ વડી અદાલતોના નીચે જણાવેલ નિર્ણયોનો નોંધ લેવો ઉપકારક રહેશે, જેમાં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો છે કે મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ હુકમને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬/૨૨૭નો આશ્રય લઈને પડકારી શકાય નહીં:

૧. રાજસ્થાન રાજ્યના મામલામાં રાજસ્થાન હાઈકોર્ટ

માઈન્સ એન્ડ મિનરલ્સ લિ. વિ. એમ/એસ. આર.એ.એમ. અર્થ મૂવર્સ

પ્રા. લિ. અને અન્ય, ૨૦૧૦ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન રાજ ૪૫૬૦ માં અહેવાલિત, એ નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

“૧૮. આમ, અધિનિયમની યોજનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એકવાર પંચે સંદર્ભમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ, તેની અધિકારિતાને તેની સ્વતંત્રતા અથવા નિષ્પક્ષતા અંગે અથવા અન્યથા પ્રશ્નાર્થ કરતી આપત્તિ તે પંચ સમક્ષ જ કરવી પડે. પંચ સમક્ષ પણ આવી આપત્તિ કાર્યવાહીનો પક્ષકાર પોતાના મનસ્વીપણાથી અને વિલંબથી કરી શકતો નથી. વધુમાં, પક્ષકાર દ્વારા પંચ વિરુદ્ધ ઉઠાવેલી આપત્તિ નિષ્ફળ જાય તો પંચ મધ્યસ્થી કાર્યવાહી આગળ વધારશે અને પીડિત પક્ષકારને ચુકાદો જાહેર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે અને ત્યારબાદ, ચુકાદાની માન્યતા

પીડિત પક્ષકાર દ્વારા માત્ર અધિનિયમની કલમ ૩૪ની જોગવાઈઓનો આશરો લઈને જ પડકારી શકાય.

૧૯. “એસ.બી.પી. એન્ડ કંપની વિ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ,” (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮ માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ મધ્યસ્થી કાર્યવાહી દરમિયાન મધ્યસ્થી મંડળ દ્વારા પારિત કોઈપણ હુકમને વડી અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવી શકે કે નહીં તે પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં, એમ ઠરાવ્યું હતું કે:...

એક્સએક્સએક્સએક્સએક્સએક્સ

૨૦. આ રીતે, અધિનિયમની કલમો ૧૬, ૩૪ અને ૩૭ની જોગવાઈઓના આદેશાત્મક સ્વરૂપને તેમજ અધિનિયમની સમગ્ર યોજના અને ઉપરોક્ત એસ.બી.પી.ના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના સત્તાવાર ઉચ્ચારણને ધ્યાનમાં રાખીને, આ અદાલતનું સુવિચારિત મત છે કે અરજદાર દ્વારા મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી આગળ વધારવા બાબતે મધ્યસ્થતા અધિકરણના અધિકારક્ષેત્ર અંગે ઉઠાવેલ વાંધો નામંજૂર કરતો મધ્યસ્થતા અધિકરણ દ્વારા પસાર કરાયેલ હુકમ, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬/૨૨૭ હેઠળની તેની અસાધારણ અધિકારિતાનો ઉપયોગ કરતાં આ અદાલત દ્વારા કોઈપણ હસ્તક્ષેપને પાત્ર નથી.”

૨. એટીવી પ્રોજેક્ટ્સ ઇન્ડિયા ના કેસમાં દિલ્લી હાઈકોર્ટે

લિમિટેડ વિ. ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પોરેશન લિમિટેડ તથા અન્ય એક અહેવાલિત,

૨૦૧૩ એસીસી ઓનલાઈન ડેલ ૧૬૬૯ માં આ મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે:

“૨. સામાવાળા નં. ૨ની, અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી આનિટ્રેશન અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ની કલમ ૧૧ હેઠળની અરજામાં, હરિયાણાના પાણીપતના સિવિલ ન્યાયાધીશ (સીનિયર ડિવિઝન) ના તા. ૦૭.૦૫.૨૦૦૨ના હુકમથી એકમાત્ર મધ્યસ્થ તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. સામાવાળા નં. ૨ મધ્યસ્થે સંદર્ભ હાથ ધર્યો અને અપીલકર્તાને આધારરૂપ દસ્તાવેજો સાથે તેનું દાવાપત્ર દાખલ કરવા નિર્દેશ કર્યો. વારંવાર તક આપવામાં છતાં અપીલકર્તા દાવાપત્ર દાખલ કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યો, જેના પરિણામે સામાવાળા નં. ૨ મધ્યસ્થે તા. ૧૨.૦૩.૨૦૦૩ના હુકમ દ્વારા એવું ઠરાવ્યું કે અપીલકર્તાએ દાવાપત્ર દાખલ કરવાનો પોતાનો અધિકાર ગુમાવ્યો છે. તેમ છતાં, કારણ કે સામાવાળા નં. ૧ આઈઓસીએલએ જણાવ્યું હતું કે તેના પણ અપીલકર્તા વિરુદ્ધ દાવાઓ હતા, તેથી સામાવાળા નં. ૧ આઈઓસીએલને તેનું દાવાપત્ર દાખલ કરવા માટે મામલો મુલતવી રાખવામાં આવ્યો. અપીલકર્તાએ તા. ૧૨.૦૩.૨૦૦૩ના તે હુકમને પાછો ખેંચવા અરજી કરી, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે તેણે દાવાપત્ર દાખલ કરવાનો પોતાનો અધિકાર ગુમાવ્યો હતો. સામાવાળા નં. ૨ મધ્યસ્થે, પક્ષકારોને સાંભળ્યા પછી, તા. ૦૨.૦૬.૨૦૦૩ના હુકમ દ્વારા અપીલકર્તાની જણાવેલ અરજી મંજૂર કરી,

દાવાપત્ર દાખલ કરવામાં અપીલકર્તા તરફથી થયેલા વિલંબને માફ કર્યો અને અપીલકર્તાનું દાવાપત્ર નોંધ પર લીધું.

૩. ઉપરોક્ત સામાવાળા નં. ૨ મધ્યસ્થના હુકમને પડકારતાં જ સામાવાળા નં. ૧ આઈઓસીએલે રિટ અરજી દાખલ કરી હતી, જેમાંથી આ અપીલ ઉદ્ભવે છે.
એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ

૧૩. અવસ્થી કન્સ્ટ્રક્શન કંપનીના મામલામાં અમે આ મુદ્દાનો સર્વાંગી રીતે વિચાર કર્યો હોઈ, તે ચુકાદામાં આપેલ અમારી કારણસરણી અહીં નીચે દર્શાવવી યોગ્ય ગણીએ છીએ:

“૮. અમે અપીલકર્તાના વકીલનું ધ્યાન સર્વોચ્ચ અદાલતના એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિમિટેડ, (૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૬૧૮ ના ચુકાદા તરફ પાછા દોર્યું છે, જેના પરિણેદ જપ અને જડ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે...XXXXX સર્વોચ્ચ અદાલતના ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં લેતા, મધ્યસ્થતા અધિકરણના હુકમ વિરુદ્ધ રિટ અરજીએ જાળવણીયોગ્યતા ધરાવે છે કે કેમ તે અંગે વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે વ્યક્ત કરેલા સંશયો યથાર્થ છે.

૯. અપીલકર્તા દ્વારા આધારરૂપ દર્શાવવામાં આવેલા પટલા વડી અદાલતના ચુકાદા અંગે જેટલું સંબંધિત છે, તે માત્ર અનુપટેક ઈક્વિપમેન્ટ્સ પ્રાઇવેટ લિ. વિ. ગણપતિ કો-ઓપરેટિવ હાઉસિંગ સોસાયટી લિ., એ.આઈ.આર. ૧૯૯૯ બોમ્બે ૨૧૯ માં બોમ્બે વડી અદાલતના એકલ ન્યાયાધીશના ચુકાદાનું

અનુસરણ કરે છે. જે કારણદર્શન બોમ્બે વડી અદાલત સમક્ષ પ્રબળ રહ્યું હતું, તેનું નીચે મુજબ વિશ્લેષણ કરી શકાય:

અ. કે, અધિનિયમમાં ત્રણ અલગ અલગ અભિવ્યક્તિઓ એટલે કે પંચાટીય નિર્ણય, હુકમ અને નિર્ણયનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, અને તેનાં વિરુદ્ધ ઉપાયો કલમ ૧૧(૭), કલમ ૧૩(૩), કલમ ૧૪(૨), કલમ ૧૬(૫), કલમ ૩૪ અને કલમ ૩૭(૨) હેઠળ પ્રદાન કરવામાં આવ્યા છે.

બી. મધ્યસ્થ અધિકરણના કેટલાક આદેશો સામે કોઈ ઉપાય પ્રદાન કરવામાં આવ્યો નહોતો અને તેનું એક ઉદાહરણ અધિનિયમની કલમ ૨૫(એ) હેઠળનો હુકમ હતું.

સી. અધિનિયમની કલમ ૫ મધ્યસ્થતા પ્રક્રિયામાં હસ્તક્ષેપને પ્રતિબંધિત કરે છે અને આવા આદેશો સામે દીવાની અદાલતોનો આશરો લેવાની શક્યતા નિષ્ક્રિય કરે છે.

ડી. આવી આજ્ઞા સામે કલમ ૩૪ હેઠળનો ઉપાય પણ ઉપલબ્ધ નથી, કારણ કે તે માત્ર એવોર્ડ અથવા વચગાળાના એવોર્ડ સામે જ ઉપલબ્ધ છે.

ઈ. કે કોઈ હુકમને એવોર્ડ ગણાવવા માટે, તે હુકમનામા સમક્ષ હોવો આવશ્યક છે.

એફ. દાવા-નિવેદન નોંધાવવામાં થયેલ ચૂકને કારણે કાર્યવાહી સમાપ્ત કરતો કલમ ૨૫(એ) હેઠળનો હુકમ પંચાટ તરીકે ગણાવી શકાય નહીં.

જી. કે જો આવા આદેશોને એવોર્ડ તરીકે વાંચવામાં આવે, તો તે અસંગતતા ઉભી કરશે, કારણ કે કાર્યવાહીનો સમાપન કલમ ૩૨(૨) હેઠળ અથવા કલમ ૧૬ હેઠળ પણ થઈ શકે છે અને તેના વિરુદ્ધ અપીલનો ઉપાય આપવામાં આવ્યો છે, જે દર્શાવે છે કે કાર્યવાહી સમાપ્ત કરવાનો હુકમ એવોર્ડથી ભિન્ન છે.

એચ. કે જ્યાં કલમ ૩૧ હેઠળ પારિત થયેલા એવોર્ડમાં કારણો દર્શાવવાં આવશ્યક છે, ત્યાં કલમ ૨૫(એ) હેઠળનો હુકમ કોઈ કારણ વિના પણ હોઈ શકે છે.

૧. આવા હુકમ સામે કોઈ ઉપાય ઉપલબ્ધ ન જણાતા, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી સામે ઉપલબ્ધ અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળનો અધિકારક્ષેત્ર અધિનિયમની કલમ ૨૫(એ) હેઠળના હુકમ સામે પણ આહ્વાન કરી શકાય.

૧૦. જોકે પટણા હાઈકોર્ટ સેનબો એન્જિનિયરિંગ લિ. (ઉપરોક્ત) માં માત્ર બોમ્બે વડી અદાલતને અનુસરીને રિટ અરજી જાળવી શકાય તેવી છે એવું જ ઠરાવ્યું નહોતું, પરંતુ એ મુદ્દાનો પણ પરીક્ષણ કર્યું હતું કે શું લવાઈ પંચને કાર્યવાહી સમાપ્ત કરતી પોતાની અગાઉની આજ્ઞા પરત બોલાવવાની સત્તા અને અધિકાર છે કે કેમ; અને ઔદ્યોગિક વિવાદો અધિનિયમ, ૧૯૪૭ હેઠળના

અધિકારીને આવી સત્તાઓ ધરાવતો માનનાર ચુકાદાઓનું અનુસરણ કરીને એવું ઠરાવ્યું હતું કે પૂરતું કારણ દર્શાવામાં આવે ત્યારે કલમ ૨૫(એ) હેઠળ કાર્યવાહી સમાપ્ત કરતી આજ્ઞા પરત બોલાવવાની પ્રક્રિયાત્મક પુનર્વિચારની સત્તા તથા અધિકાર લવાઈ પંચને છે.

૧૨. અમે એ બાબતની પણ નોંધ લઈ શકીએ કે બોમ્બે વડી અદાલતમાં બેસીને અનુપટેક ઇકિવપમેન્ટ્સ પ્રાઇવેટ લિ. માં ચુકાદો આપનાર એ જ વિદ્વાન ન્યાયાધીશે, અલ્હાબાદ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ તરીકે બેસીને, એસ.કે. એસોસિએટ્સ વિ. ઇન્ડિયન ફાર્મર એન્ડ ફર્ટિલાઇઝર્સ કોઓપરેટિવ લિ. માં પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે એક મધ્યસ્થતા પંચ એવો ‘વ્યક્તિ’ ગણાય કે જેના સામે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રિટ જઈ શકે અને પીડિત વ્યક્તિને ઉપાય ઉપલબ્ધ ન હોવાને કારણે, અનુચ્છેદ ૨૨૬નો ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવાનું ઠરાવ્યું હતું. યદ્યપિ એસ.બી.પી. એન્ડ કો. (ઉપરોક્ત) માં સર્વોચ્ચ અદાલતના ઉપરોક્ત અવલોકનોની નોંધ લેવામાં આવી હતી, છતાં કલમ ૨૫(એ) હેઠળની કાર્યવાહી સમાપ્ત થવા પર તે લાગુ પડતા નથી એમ માનવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે, કાર્યવાહીનું સમાપન જો ચુકાદાપત્રમાં પરિણમતું ન હોય, તો પણ તે કલમ ૩૪ હેઠળ પડકારનું કારણ બની શકતું નથી, પરંતુ જો દાવો મર્યાદા અવધિમાં હોય તો પક્ષકારને ફરીથી અરજી કરવાનો અધિકાર ખુલ્લો રહે છે.

૧૩. બોમ્બે વડી અદાલતની અન્ય વિભાગીય ખંડપીઠે રાષ્ટ્રીય કેમિકલ ફર્ટિલાઇઝર્સ લિમિટેડ વિ. જે.એસ. ઓશન લાઇનર પ્રા. લિ. મામલે આપેલા અવલોકનોનો પણ નોંધ લેવાઈ શકે છે, જેમાં લેખિત અધિકારક્ષેત્ર હેઠળનો ઉપચાર ઉપલબ્ધ હોવાનું માન્ય રાખવામાં આવ્યું હોવા છતાં, તેને લઘુત્તમ મર્યાદામાં જ સીમિત રાખવાનો અને અત્યંત અપવાદરૂપ તેમજ યોગ્ય પ્રકરણોમાં જ તેનો ઉપયોગ કરવાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૪. બોમ્બે, અલાહાબાદ અને પટના વડી અદાલતોએ એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે કલમ ૨૫(એ) હેઠળના હુકમથી વ્યથિત પક્ષકારને અન્ય કોઈ ઉપાય ઉપલબ્ધ ન હોય તે કારણસર જ રિટ ઉપાય ઉપલબ્ધ ગણાય. જોકે પટના હાઈકોર્ટ એવું ઠરાવ્યું કે, લવાઈ કાર્યવાહી બંધ કરવામાં આવી હોવા છતાં, લવાઈ પંચ સમક્ષ જવાનો ઉપાય ઉપલબ્ધ રહે છે અને વધુમાં એવું પણ ઠરાવ્યું કે ગેરહાજરી માટે દર્શાવવામાં આવેલા કારણની પૂરતા અંગે સંતોષ પામ્યા બાદ, લવાઈ પંચને ગેરહાજરીના કારણે થયેલી નામંજૂર રદ કરવાની સત્તા છે. પરંતુ, જો લવાઈ પંચ સમક્ષ જવાનો એવો ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, તો ‘કોઈ ઉપાય ન હોવા’ના આધાર પર રિટ ઉપાયને ન્યાયસંગત ઠરાવી શકાય નહીં, તે બાબતનો વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો.

૧૫. આમ, અમારા મતે જે પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનો છે તે એ છે કે, કાર્યવાહીનો અંત લાવવામાં આવ્યો હોય તેના પુનર્વિચાર/પાછો ખેંચી લેવાના હેતુથી લવાઈ અધિકરણનો આશરો લેવાનો ઉપાય ઉપલબ્ધ છે કે નહીં, કારણ

કે ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં રિટનો ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવાનું માનવાનું જે એકમાત્ર કારણ પ્રબળ રહ્યું છે તે એ છે કે કોઈ પક્ષકારને ઉપાયવિહોલો મૂકી શકાય નહીં. જો લવાઈ અધિકરણનો આશરો લેવાનો ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, તો ઉક્ત તર્ક અદૃશ્ય થઈ જાય.

૧૬. જોકે સમીક્ષાનો ઉપાય સ્ટેટ ઓફ અરુણાચલ પ્રદેશ વિ. દમાણી કન્સ્ટ્રક્શન કો., (૨૦૦૭) ૧૦ એસસીસી ૭૪૨ માં મધ્યસ્થ પંચને ઉપલબ્ધ નથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે અને અન્યથા એ સ્થિર સિદ્ધાંત છે કે સમીક્ષાની સત્તા સ્વભાવજાત સત્તા નથી અને તે કાયદાથી સ્પષ્ટ રીતે અથવા આવશ્યક અનુસંગથી પ્રદાન થવી આવશ્યક છે (અને મધ્યસ્થતા અધિનિયમમાં તે અંગે કોઈ સંકેત નથી), પરંતુ સર્વોચ્ચ અદાલતે ગ્રિન્ડલેઝ બેંક લિ. વિ. સીજીઆઈટી, ૧૯૮૦ સપિલ. એસસીસી ૪૨૦, જેનું અનુસરણ કપ્રા મઝદૂર એકતા યુનિયન વિ. બિરલા કોટન એસપીજી. એન્ડ ડબલ્યુવીઝી. મિલ્સ લિ., (૨૦૦૫) ૧૩ એસસીસી ૭૭૭ માં કરવામાં આવ્યું, તેમાં જો કે ઔદ્યોગિક ન્યાયનિર્ણાયકના સંદર્ભમાં, પ્રક્રિયાત્મક સમીક્ષા અને ગુણદોષ આધારિત સમીક્ષા વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ કર્યો હતો. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રક્રિયાત્મક સમીક્ષા અદાલત અથવા પંચમાં સ્વભાવજાત અથવા અનુસંગી હોય છે, જેથી ગેરસમજ હેઠળ તેમના દ્વારા પસાર કરાયેલ સ્પષ્ટપણે ભૂલભર્યો હુકમ રદ કરી શકાય. તેના વિરુદ્ધ, ગુણદોષ આધારિત સમીક્ષા નોંધપોથીના મુખ પર સ્પષ્ટ દેખાતી કાનૂની ભૂલના સુધારણા માટે હોય છે. જ્યાં સુધી કાયદો ખાસ જોગવાઈ ન કરે ત્યાં સુધી

સમીક્ષાની સત્તા નથી, એવો કાયદો ગુણદોષ આધારિત સમીક્ષાને લાગુ પડે છે અને પ્રક્રિયાત્મક ખામીના કારણે માંગવામાં આવેલી સમીક્ષાને નહીં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. એવો પણ નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા માટે આવી પ્રક્રિયાત્મક ખામી અથવા અજાણતા થયેલી ભૂલને ન્યાયના ઋણરૂપે સુધારવી જ જોઈએ અને તેવી સત્તા દરેક અદાલત અથવા પંચમાં રહેલી હોય છે. જ્યાં અદાલત અથવા અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારીએ વિરુદ્ધ પક્ષને નોટિસ આપ્યા વગર અથવા વિરુદ્ધ પક્ષને નોટિસ બજાવવામાં આવી છે એવી ભૂલભરી માન્યતા હેઠળ નિર્ણય આપ્યો હોય, એવા મામલાઓ તે શ્રેણીમાં આવે છે જેમાં પ્રક્રિયાત્મક સમીક્ષાની સત્તાનો આશ્રય લેવામાં આવી શકે, એવું માનવામાં આવ્યું હતું. એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે આવી સમીક્ષા માંગનાર પક્ષે સ્થાપિત કરવું પડે કે અદાલત અથવા અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારીએ અનુસરેલી પ્રક્રિયા એવી ગેરકાયદેસરતાથી પીડિત હતી કે જેના કારણે કાર્યવાહી દૂષિત બની અને તેમાં કરવામાં આવેલ હુકમ અમાન્ય બન્યો, કારણ કે તે પક્ષની કોઈ ભૂલ વિના તેને સાંભળવાની તકથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે આવા કેસોમાં પસાર કરાયેલ હુકમના ગુણદોષમાં પ્રવેશ કર્યા વગર મામલો કાયદા અનુસાર પુનઃસુનાવણી માટે લેવો પડે અને હુકમ પાછો બોલાવી સમીક્ષા માટે પાત્ર બને છે, તે હુકમ ભૂલભર્યો હોવાથી નહીં પરંતુ તે એવી કાર્યવાહીમાં પસાર થયો હતો જે પોતે જ પ્રક્રિયાની ભૂલ અથવા ગફલતથી દૂષિત થઈ ગઈ હતી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે એકવાર એ સ્થાપિત થઈ જાય કે પૂરતા કારણસર

પક્ષ સુનાવણીમાં હાજર રહી શક્યો નહોતો, તો મામલાની પુનઃસુનાવણી કરીને ફરીથી નિર્ણય લેવો જ જોઈએ. આ તબક્કે આ બાબત ઉલ્લેખનીય છે કે દમાણી કન્સ્ટ્રક્શન કો. (ઉપરોક્ત) માં સર્વોચ્ચ અદાલત પુરસ્કારની સમીક્ષા સંબંધિત પ્રશ્ન સાથે સંકળાયેલી હતી અને “ગુણદોષ આધારિત સમીક્ષા” ની એવી સત્તા મધ્યસ્થ પંચમાં નિહિત નથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું.

૧૭. આ સંદર્ભમાં અમે આ બાબત પણ નોંધ લઈ શકીએ છીએ કે વિધાનમંડળે કલમ ૨૫ માં કોઈ પક્ષકાર દ્વારા થયેલ ચૂકના પરિણામે કાર્યવાહી આપમેળે સમાપ્ત થઈ જાય તેવી જોગવાઈ કરી નથી, પરંતુ પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે ત્યારે આવી ચૂક માફ કરવાની વિવેકસત્તા મધ્યસ્થી પંચમાં નિહિત કરી છે. અમારી દૃષ્ટિએ, કાર્યવાહી સમાપ્ત થાય તે પહેલાં એવું પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે અને કાર્યવાહી સમાપ્ત થયા પછી એવું પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે, તે બંને વચ્ચે કોઈ ભેદ કરવો યોગ્ય નથી. જો પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે ત્યારે મધ્યસ્થી પંચને ચૂક માફ કરવાની સત્તા પ્રાપ્ત હોય, તો તે કારણ ક્યારે દર્શાવવામાં આવ્યું છે તે મહત્વનું રહેતું નથી. એવું બનવું સંપૂર્ણ શક્ય છે કે પૂરતું કારણ જ એવું હોય કે જેના કારણે સંબંધિત પક્ષકાર કાર્યવાહી સમાપ્ત થાય તે પહેલાં તે દર્શાવી શક્યો ન હોય. એવી સ્થિતિમાં પણ મધ્યસ્થી પંચ તેની સત્તાથી વંચિત થઈ જાય છે એમ માનવું આ જોગવાઈનું અતિશય શબ્દગ્રાહી વાંચન ગણાશે. એકવાર વિધાનમંડળે મધ્યસ્થી પંચને આવી સત્તા સોંપી દીધી

હોય, તો સમાપ્તિનો હુકમ તેની સત્તાના પ્રયોગમાં અડચણ બનવા દેવામાં આવી શકે નહીં.

૧૮. આમ માનવા માટે અમારી પાસે એક અન્ય કારણ પણ છે. મધ્યસ્થતા અધિનિયમનો ભાર વૈકલ્પિક વિવાદ નિવારણની વ્યવસ્થા પૂરી પાડવા પર છે. અધિનિયમની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન એવી રીતે થવું જોઈએ કે જેથી આવી નિરાકરણ પ્રક્રિયા અસરકારક બને અને એવી રીતે નહીં કે જેથી મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી કંટાળાજનક અને જટિલ બની જાય. એવો અભિપ્રાય કે મધ્યસ્થતા પંચને, પૂરતું કારણ અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં પણ, મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી પુનર્જીવિત કરવાથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો છે અને પક્ષકારને ઉપલબ્ધ એકમાત્ર ઉપાય રિટ અરજીનો છે, અને એવો ઉપાય માત્ર વડી અદાલતમાં જ ઉપલબ્ધ છે, જે ઘણીવાર તે સ્થળથી દૂર સ્થિત હોય છે જ્યાં પક્ષકારો આવેલાં હોય, તો તે મધ્યસ્થતા માટે નિરોત્સાહક સાબિત થશે. આ પણ ઉદ્દેશનીય છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૯(૨) પક્ષકારોને મધ્યસ્થતા પંચ દ્વારા અનુસરવાની પ્રક્રિયા અંગે પરસ્પર સંમતિ સાધવાની પરવાનગી આપે છે. પક્ષકારો, આવી રીતે પ્રક્રિયા નક્કી કરતાં, મધ્યસ્થતા નક્ષત્રીની સમીક્ષા/પુનર્જીવનના ઉપાયની જોગવાઈ કરી શકે છે અને આવી સંમતિ મધ્યસ્થતા પંચ પર બાંધધરીરૂપ રહેશે. જો આવી પરિસ્થિતિમાં મધ્યસ્થતા પંચને, પૂરતું કારણ દર્શાવવામાં આવે ત્યારે, મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી પુનર્જીવિત કરવાની સત્તા હોય, તો આવી સંમતિના અભાવે મધ્યસ્થતા પંચને એવી સત્તા નથી એવું માનવા માટે અમને કોઈ કારણ

દેખાતું નથી. જો એવું માનવામાં આવે કે આવી સમીક્ષા/પુનઃઆહ્વાનની સત્તા મધ્યસ્થતા પંચને ઉપલબ્ધ નથી, તો મધ્યસ્થતા પંચ કલમ ૨૫(બી) હેઠળના હુકમને પણ રદ કરવામાં સક્ષમ નહીં રહે, અને જેના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવામાં આવી હોય તેવા સામાવાળાને રિટ અરજી દાખલ કરવા મજબૂર થવું પડશે, પરિણામે મધ્યસ્થતા પંચ સમક્ષ કાર્યવાહીનું ચાલુ રહેવું નિર્થક કસરત બની રહેશે.

૧૯. ઉપરોક્ત તર્કશ્રેણીથી વિદાય લેતાં પહેલાં, મધ્યસ્થ ટ્રિબ્યુનલ આવી પ્રક્રિયાત્મક સમીક્ષા સ્વીકારી સાંભળે તો તેના પરિણામોની પણ ચર્ચા કરી શકાય. જો મધ્યસ્થ ટ્રિબ્યુનલ પૂરતું કારણ હોવાનું માને અને મધ્યસ્થ કાર્યવાહી પુનઃસ્થાપિત કરે, તો આવા પુનઃસ્થાપનના હુકમ સામેનો પડકાર, જો તેનાથી વ્યથિત પક્ષના વિરુદ્ધ ઈનામ હોય, તો ઈનામ સામેના પડકાર સાથે જ ઉપસ્થિત થશે. પરંતુ જો ગેરહાજરી માટે દર્શાવેલ કારણને મધ્યસ્થ ટ્રિબ્યુનલ પૂરતું માને નહીં, તો મધ્યસ્થ ટ્રિબ્યુનલને કલમ ૩૧ના અર્થમાં તે માટેના કારણો આપવાના અનિવાર્ય રહેશે અને મધ્યસ્થ ટ્રિબ્યુનલનો એવો હુકમ નિશ્ચિતપણે એક ઈનામ ગણાશે, જેના વિરુદ્ધનો ઉપાય અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ ઉપલબ્ધ રહેશે. અધિનિયમની કલમ ૨(૧)(સી) માં “મધ્યસ્થ ઈનામ” ની વ્યાખ્યા સમાવેશક છે, અર્થાત તેમાં અસ્થાયી ઈનામનો પણ સમાવેશ થાય છે; અન્યથા મધ્યસ્થ ઈનામની વ્યાખ્યા આપવામાં આવેલી નથી. છતાં, કલમ ૩૨ની ઉપકલમ (૧) મુજબ મધ્યસ્થ કાર્યવાહીનો અંત કાં તો મધ્યસ્થ ઈનામ દ્વારા અથવા કલમ

૩૨ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ મધ્યસ્થ ટ્રિબ્યુનલના હુકમ દ્વારા થાય છે. કલમ ૨૫(એ) હેઠળના હુકમની સમીક્ષા/પુનઃઆહ્વાન માટેની અરજીને નામંજૂર કરવાનો હુકમ કલમ ૩૨ની ઉપકલમ (૨) ની કોઈ પણ જોગવાઈ હેઠળ આવતો નથી. તેથી, તે અનિવાર્ય રીતે ઇનામના અર્થક્ષેત્રમાં આવવો જ જોઈએ.

૨૦. અમારો વધુમાં એવો મત છે કે, મધ્યસ્થતા અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી દરેક સમયે દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતાના દૃષ્ટિકોણથી જોઈ શકાતી નથી. અધિનિયમ હુકમને માત્ર કલમ ૩૬ હેઠળ તેના અમલ માટે જ ‘હુકમનામા’ સમકક્ષ ગણે છે અને દાવો સંબંધિત અમારી સંકલ્પનાઓ તથા પરિભાષા અન્યથા મધ્યસ્થતા કાર્યવાહીમાં લાગુ પડી શકતી નથી. સર્વોચ્ચ અદાલતે પરમજીત સિંહ પાઠેજા વિ. આઈસીડીએસ લિ., (૨૦૦૬) ૧૩ એસસીસી ૩૨૨ માં નિર્ધારિત કર્યું હતું કે હુકમને હુકમનામા સમકક્ષ ગણવાની કાનૂની કલ્પના અમલના મર્યાદિત હેતુ માટે છે અને હુકમને સર્વ હેતુઓ માટે હુકમનામું બનાવવાનો તેનો આશય નથી. સામાન્ય રીતે તો કલમ ૨૫(એ) હેઠળનો ગેરહાજરીને કારણે સમાપ્તિનો હુકમ પણ હુકમ જ ગણાશે, જોકે તે પક્ષકારને ગેરહાજરીને કારણે થયેલા સમાપ્તિના હુકમને રદ કરાવવા માટે પૂરતું કારણ દર્શાવી મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ સમક્ષ જવાની ઉપાયસુવિધા ઉપલબ્ધ રહેશે. આ સંદર્ભે અમે નોંધ લઈએ છીએ કે કલમ ૩૪ એ પરવાનગી આપે છે કે મધ્યસ્થ હુકમને ત્યારે રદ કરી શકાય જ્યારે કોઈ પક્ષકાર કોઈ અસમર્થતાની સ્થિતિમાં હતો અથવા મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી અંગે યોગ્ય નોટિસ આપવામાં આવી નહોતી

અથવા પક્ષકાર અન્ય રીતે પોતાનો કેસ રજૂ કરવામાં અસમર્થ હતો. ૨૯ કરવાની દર્શાવેલી કારણભૂત બાબતોનો આશ્રય ત્યારે જ લેવાઈ શકે જો કલમ ૨૫(એ) હેઠળના આદેશોને હુકમ ગણવાના હોય અને જો ગેરહાજરીના આદેશોને હુકમ ગણવાના ન હોત, તો કલમ ૩૪ હેઠળ ધારાસભ્યએ આવી કારણભૂત બાબતો આપવાની કોઈ જરૂરિયાત જ ન હોત. આ જ બાબત કલમ ૩૪ ની ઉપકલમ (જ) માંથી પણ અનુસરે છે, જેના અંતર્ગત કલમ ૩૪ હેઠળ આવી સમાપ્તિ સામે પડકાર કરવામાં આવે ત્યારે અદાલતને પક્ષકારોને મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ સમક્ષ પરત મોકલવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. માત્ર એટલા માટે કે કલમ ૧૬(૨) અને (૩) હેઠળની સમાપ્તિના આદેશો સામે અપીલની ઉપાયસુવિધા ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવી છે, કલમ ૨૫(એ) હેઠળના હુકમને હુકમ ગણવો નહીં એવો મત ધારણ કરવા માટે અમને કોઈ કારણ દેખાતું નથી. વધુમાં, કલમ ૨૫(એ) હેઠળનો, પક્ષકારની બેદરકારી દર્શાવતો હુકમ, હુકમમાં કારણો સમાવવાના આવશ્યક તત્વને સંતોષે છે. ઉપરાંત, માત્ર એટલા માટે કે મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ કોઈ કારણો દર્શાવવામાં નિષ્ફળ જાય, તેની આદેશોને કલમ ૩૪ હેઠળ અસ્પર્શ્ય બનાવવાનું તે કારણ બની શકતું નથી.

૨૧. આ બાબત નજરમાંથી ખસેડી શકાતી નથી કે યદ્યપિ હાલના કેસમાં કરાર કરનાર પક્ષોમાંનો એક પક્ષ સરકાર છે, પરંતુ હંમેશા એવું હોય જ એવું નથી. અધિનિયમમાં રહેલો મધ્યસ્થતાનો કાયદો એકસરખો જ છે, ભલે કરાર કરનાર પક્ષો ભારતીય સંવિધાનની કલમ ૧૨ ના અથ માં સરકાર/રાજ્ય હોય કે ખાનગી

પક્ષો હોય. બોમ્બે, પટણા અને અલાહાબાદ વડી અદાલતોએ જે ઠરાવ્યું છે તે ખાનગી પક્ષો વચ્ચેની મધ્યસ્થતા પર પણ સમાન રીતે લાગુ પડશે અને તે એવો અર્થ આપશે કે કલમ ૨૨૬ હેઠળનો અધિકારક્ષેત્ર આવા ખાનગી મધ્યસ્થો અને પક્ષકારો વિરુદ્ધ આહ્વાન કરવામાં આવ્યો છે. હાલની પરિસ્થિતિમાં અમે એવો નિષ્કર્ષ આપવા તૈયાર નથી, ખાસ કરીને જ્યારે અમારી દૃષ્ટિએ અધિનિયમની અંદરની ઉપચારની વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ છે. આ સંદર્ભમાં નોંધવા જેવું છે કે મદ્રાસ હાઇકોર્ટે મંગાયરકરસી એપેરલ્સ પી. લિ. વિ. સુંદરમ ફાઇનાન્સ લિ. માં એન અપટેક ઇક્વિપમેન્ટ્સ પ્રાઇવેટ લિ. સાથે અસંમતિ દર્શાવી હતી અને એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે મધ્યસ્થ અધિકરણ કલમ ૨૨૬ ના અર્થમાં “અન્ય સત્તા” નથી અને મધ્યસ્થ અધિકરણના આદેશો વિરુદ્ધ રિટ ઉપચાર ઉપલબ્ધ નથી.”

૧૪. અમે એ જ તર્કનું પુનરોચ્ચાર કરીએ છીએ અને તે કારણે, અમને પડકારાયેલા ચુકાદામાં વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે આપેલા તર્ક સાથે સહમત થવું શક્ય નથી.”

૩. ગોદાવરી મરાઠવાડા સિંચાઈ વિકાસ નિગમ વિ. એમ/એસ. ના મામલામાં બોમ્બે હાઇકોર્ટે

એસ.ડી. શિંદે એન્ડ કો. એન્જિનિયર્સ એન્ડ કોન્ટ્રાક્ટર્સ, જે , ૨૦૧૪ એસસીસી ઓનલાઈન બોમ ૪૦૩૩ માં અહેવાલિત છે, તેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે:

“૨૨. ઉપરોક્ત એસ.બી.પી. એન્ડ કો. ના ચુકાદાના પરિચ્છેદ નં. ૪૫ નું સચેત વાચન કરતાં, સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની યોજનાની તેમજ ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૩૪ અને ૩૭ ની વિચારણા કરતી વખતે જે મનશા વ્યક્ત કરી છે તે એવી છે કે આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા કોઈપણ આદેશોના સંદર્ભમાં ઓછામાં ઓછો હસ્તક્ષેપ થવો જોઈએ. સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે આર્બિટ્રલ ટ્રિબ્યુનલના કોઈપણ હુકમથી અસંતોષ પામેલ પક્ષકારને ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા એવોર્ડ આપવામાં આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે અને તે અધિનિયમની યોજના હોવાનું જણાય છે.

૨૩. આવા નિષ્કર્ષો કાઢતાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ મધ્યસ્થીય પંચ દ્વારા પસાર કરાયેલા કોઈપણ હુકમને વડી અદાલત દ્વારા સુધારી શકાય છે એવો કેટલાક વડી અદાલતો દ્વારા અપનાવવામાં આવેલ અભિગમ પણ અસ્વીકાર કર્યો છે. તેથી, સર્વોચ્ચ અદાલતે નોંધ્યું છે કે વડી અદાલતો દ્વારા આવો હસ્તક્ષેપ માન્ય નથી.

૨૪. સહાય માટે, એસબીપી એન્ડ કો. ના ચુકાદાના પરિચ્છેદ નં. ૪૫ અને ૪૬ (ઉપરોક્ત) અહીં નીચે પુનઃરજૂ કરવામાં આવે છે:...એક્સએક્સએક્સ

૨૫. હું એસ.બી.પી. એન્ડ કો. ના ચુકાદામાં (ઉપરોક્ત) સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા પ્રતિપાદિત થયેલા નિષ્કર્ષ સાથે આદરપૂર્વક સહમત છું.”

જ. ધ બોમ્બે વડી અદાલતમાં ધ ચીફ એન્જિનિયર ના કેસમાં,

જાહેર નિર્માણ વિભાગ, ગોવા સરકાર વિ.

એમ/એસ. કર્ણાટક સિમેન્ટ પાઇપ ફેક્ટરી અહેવાલિત ૨૦૧૮ માં

એસ.સી.સી. ઓનલાઇન બોમ ૪૧૭૪ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે:

“૧૪. અધિનિયમની કલમ ૫ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપની વ્યાપ્તિ સાથે સંબંધિત છે અને તે અતિપ્રાધાન્ય કલમથી શરૂ થાય છે કે, હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદામાં સમાવાયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, આ ભાગ દ્વારા શાસિત બાબતમાં, આ ભાગમાં જે રીતે જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય કોઈ ન્યાયિક સત્તા હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ન્યાયિક હસ્તક્ષેપની વ્યાપ્તિ અત્યંત મર્યાદિત છે અને તે માત્ર તે ભાગમાં આવરી લેવાયેલા ક્ષેત્રો સુધી સીમિત છે. વધુમાં, રણજિત પ્રોજેક્ટ્સ પ્રા. લિ. (ઉપરોક્ત) માં, દાવામાં સુધારો કરવાની અરજી લવાઈ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ કરવામાં આવી હતી, જેને તેના દ્વારા તા. ૧૩/૧૧/૨૦૧૬ ના હુકમથી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી અને પુનઃવિચાર માટેની અરજી પર, ટ્રિબ્યુનલએ પોતાના તા. ૨૭/૧૨/૨૦૧૬ ના હુકમથી તે હુકમ પરત બોલાવી સુધારો મંજૂર કર્યો હતો. ત્યારબાદ, સામાવાળાએ અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ લવાઈ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ અરજી કરીને જણાવ્યું હતું કે સુધારાયેલ દાવો લવાઈ કાર્યવાહીનો વ્યાપ બહારનો હતો અને માત્ર આ જ આધાર પર તેને રદ કરવા વિનંતી કરી હતી, જે

ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા આ આધાર પર નામંજૂર કરવામાં આવી હતી કે સુધારાયેલ દાવો સંદર્ભના વ્યાપની અંદર હતો અને તેને તે મુદ્દાનો નિર્ણય કરવાની સક્ષમતા અને અધિકારક્ષેત્ર હતું.

૧૫. રણજિત પ્રોજેક્ટ્સ પ્રા. લિ. (ઉપરોક્ત) મામલે, તે દરમિયાન સામાવાળાઓએ ટ્રિબ્યુનલના તા. ૨૭/૧૨/૨૦૧૬ ના હુકમને પડકાર્યો હતો, જેમાં હાઇકોર્ટે મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી દરમિયાનની આગળની કાર્યવાહી પર સ્થગિતી મૂકી હતી અને વિશેષ અરજીને સુનાવણી માટે નિશ્ચિત કરી હતી, જેના પરિણામે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ પડકાર ઊભો થયો હતો. તે પરિસ્થિતિમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ, આ તબક્કે, હસ્તક્ષેપ કરીને અને કાર્યવાહી સ્થગિત કરીને હાઇકોર્ટે ભૂલ કરી હતી. ૧૯૮૬ ના અધિનિયમની કલમ ૫ સ્પષ્ટપણે આ ભાગમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તેવા પ્રસંગો સિવાય ન્યાયિક હસ્તક્ષેપને પ્રતિબંધિત કરે છે. નિશ્ચિતરૂપે, તેનો અર્થ એવો નથી કે બંધારણ હેઠળની કાર્યવાહી પ્રતિબંધિત કરી શકાય, પરંતુ તેમ છતાં મધ્યસ્થતા કાર્યવાહીની દરમિયાન અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરતી વખતે વડી અદાલત કલમ ૫ ને ધ્યાનમાં રાખશે. તેમના મત મુજબ, આ તબક્કે મધ્યસ્થતા કાર્યવાહીમાં અવરોધ લાવવામાં વડી અદાલતથી ભૂલ થઈ હતી અને તે હુકમ રદ કરવામાં આવ્યો હતો. આ ચુકાદો પણ સામાવાળાના વિદ્વાન વકીલ શ્રી ખોલકર દ્વારા કરવામાં આવેલી આ દલીલને સમર્થન આપે છે કે ભારતના

બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય અરજદારને ઉપલબ્ધ નથી, ખાસ કરીને ૧૯૮૬ ના અધિનિયમની કલમ ૫ હેઠળ કલ્પાયેલ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપની મર્યાદાને પણ ધ્યાનમાં લેતાં.

૧૯. આ બે જોગવાઈઓના વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અરજદારને મધ્યસ્થ ચુકાદો રદ કરાવવા માટે કલમ ૩૪ હેઠળ વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ છે અને અપીલપાત્ર આદેશોને તેના કલમ ૩૭નો આશરો લઈને પડકારી શકાય છે. પ્રશ્ન એ છે કે શું આ વૈકલ્પિક ઉપાયો અરજદારને ઉપલબ્ધ એવા પૂરતા અને અસરકારક ઉપાયો નથી, જેથી ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળનો ઉપાય અપનાવી શકાય. નિઃસંદેહ, ૧૯૮૬ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ ચુકાદાને પડકારવા માટે વિદ્વાન મધ્યસ્થ દ્વારા ચુકાદો આપવામાં આવેલો હોવો આવશ્યક છે. વિશેષ કરીને ૧૯૮૬ના અધિનિયમની કલમ ૩૭ના વાચનથી પ્રથમ દૃષ્ટિએ એવું જણાઈ શકે કે વિવાદિત હુકમ તેને હેઠળ પડકારપાત્ર નથી. તેમ છતાં, એસ.બી.પી. એન્ડ કંપની (ઉપરોક્ત) ના પૂર્ણ પીઠના ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં, અરજદારને ૧૯૮૬ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળ ચુકાદાને પડકારતાં સમયે વિવાદિત હુકમને પણ પડકારવાની સદૈવ ઉપલબ્ધતા રહે છે. તેથી, વિદ્વાન અધિક સરકારી વકીલ શ્રી પ્રવીણ ફાલ્ડેસાઈની આ દલીલ કે ૧૯૬૫ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ અને ૩૭ હેઠળ ઉપલબ્ધ ઉપાય ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળના તેમના ઉપાયને અપરોધિત કરતો નથી, તે તપાસની કસોટી પર ટકી શકતી નથી.

૨૨. ગિરીશ પારેખ (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલતના અન્ય એક એકલ ન્યાયાધીશે (અનૂપ વી. મોહતા, જ.) પરિચ્છેદ નં. ૧૬ માં એવું ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૧૬ ની યોજનાનો સર્વાંગી દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કરતાં એક બાબત અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે કે મધ્યસ્થને મધ્યસ્થતા કરારના અસ્તિત્વ તથા અધિકારક્ષેત્ર સંબંધિત વાંધા અંગેની અરજીનો નિર્ણય કરવાની સત્તા છે. મધ્યસ્થએ એકવાર નિર્ણય કરી અધિકારક્ષેત્ર અંગેનો વાંધો નામંજૂર કર્યો હોય અને આગળ એવો અવલોકન કર્યો હોય કે પક્ષકારો વચ્ચે મધ્યસ્થતા કરાર અસ્તિત્વમાં છે અને તે મુજબ કાર્યવાહી આગળ ધપાવી હોય, તો આવા હુકમને મધ્યસ્થતા અધિનિયમની કલમ ૩૪ અને/અથવા કલમ ૩૭ હેઠળ ઉપલબ્ધ ઉપાય સિવાય પડકારવામાં આવી શકતો નથી. તેમાં વધુમાં એસ.બી.પી. અને કંપનીમાંથી નિષ્કર્ષિત થયેલ સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતનું પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યું હતું કે એકવાર મામલો એકમાત્ર મધ્યસ્થ સમક્ષ પહોંચે પછી, મધ્યસ્થતા કાર્યવાહીની દરમિયાન મધ્યસ્થ અથવા મધ્યસ્થ પંચ દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશોમાં વડી અદાલત હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં અને પક્ષકારો માત્ર અધિનિયમની કલમ ૩૭ અથવા અધિનિયમની કલમ ૩૪ મુજબ જ અદાલતનો આશરો લઈ શકશે.”

૫. હેઈઝા બોર્ડર્સ (૧) ના કેસમાં કલકત્તા વડી અદાલત

પ્રા. લિ. અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય, જે ૨૦૧૮ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન કલ ૫૯૭૦ માં અહેવાલિત છે, તેમાં આ પ્રમાણે ઠેરવવામાં આવેલઠેરવવામાં આવેલ:

“૬. મધ્યસ્થતા અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ એ એક સંકલિત અને સંશોધક અધિનિયમ છે, જેનું સ્વરૂપ જ એવું સૂચવે છે કે તે પોતે જ એક સંહિતા છે. જ્યાં સુધી કેટલીક વિશેષ વિધિઓમાં મધ્યસ્થતા માટે અથવા તેમાંથી ઉપજતા ઉપાયો માટે અલગ પ્રણાલી અંગે વિશેષ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી ન હોય, ત્યાં સુધી મધ્યસ્થતા સંબંધિત બાબતોને અદાલતમાં પડકારવાની માંગ કરવામાં આવે ત્યારે, તે અનિવાર્ય રીતે ૧૯૯૬ ના અધિનિયમ હેઠળ જ આવવાની રહે છે. ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૫ એ હુકમ આપે છે કે મધ્યસ્થતા સંબંધિત બાબતોમાં અદાલતનો હસ્તક્ષેપ ફક્ત અધિનિયમ દ્વારા પરવાનગી આપવામાં આવેલી હદ સુધી જ રહેશે. હકીકતમાં, ૧૯૪૦ ના પૂર્વવર્તી અધિનિયમ હેઠળ જે ક્ષેત્રો અદાલતના વિશિષ્ટ અધિકારક્ષેત્રમાં હતા, તે હવે માત્ર મધ્યસ્થતા અધિકરણને સોંપવામાં આવ્યા છે, ખાસ કરીને મધ્યસ્થતા અધિકરણને પોતાની જ અધિકારક્ષેત્ર અંગે નિર્ણય કરવાની સત્તા. કેટલીક બાબતો માત્ર નિશ્ચિત તબક્કે જ અદાલત સમક્ષ લઈ જઈ શકાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો મધ્યસ્થતા અધિકરણ વાંધા છતાં મધ્યસ્થતા સંદર્ભની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવા બાબતે પોતાની અધિકારક્ષેત્રને માન્ય ઠરાવે, તો વાંધો ઉઠાવનાર પક્ષે ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩૪ હેઠળની કાર્યવાહી દરમિયાન પડકારને ફરી આગળ વધારતા પહેલાં તે સંદર્ભના પરિણામની રાહ જોવી પડે.

૭. હાલના કેસમાં, એવું જણાય છે કે અપીલકર્તાઓ અને સંઘ વચ્ચે ડીજીએસ એન્ડ ડી ના કાર્યાલય મારફતે એક કરાર થયો હતો. પુરવઠાની એક ચોક્કસ લોટ

સંબંધે કેટલાક વિવાદો ઊભા થયા અને એક લવાઈ સંદર્ભ શરૂ કરવામાં આવ્યો, જેનો અંતે તેની કાર્યવાહી તેની કલમ ૩૨ હેઠળ સંદર્ભ સમાપ્ત થવાથી આવ્યો. અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ સમાપ્ત કરવામાં આવેલ સંદર્ભને ત્યારબાદ પુનર્જીવિત કરી શકાય કે નહીં, તે જાહેર કાયદાનો એવો પ્રશ્ન નહોતો કે જેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી માં ઉઠાવી શકાય. વધુમાં, નિમણૂક સત્તાધિકારી તરીકે ડીજીએસ એન્ડ ડી ની કાર્યવાહી માં કોઈ જાહેર તત્વ ન હતું, કારણ કે તે માત્ર કરારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ સત્તા હતી.

૮. આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે અપીલકર્તાઓનો ઉપાય સંપૂર્ણપણે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની મર્યાદાઓની અંદર જ ઉપલબ્ધ હતો, રિટ અરજી ક્યારેય સ્વીકારવી જ ન જોઈતી હતી, ખાસ કરીને ઉપર ઉલ્લેખિત એસ.બી.પી. એન્ડ કંપનીના નિર્દેશને ધ્યાનમાં રાખીને.”

૬. સ્પેસ વુડ ઓફિસના કેસમાં બોમ્બે હાઈકોર્ટે

સોલ્યુશન પ્રા. લિ., નાગપુર વિ. અનુપમ રાય કન્સ્ટ્રક્શન, નાગપુર, જે ૨૦૧૯ એસીસી ઓનલાઈન બોમ ૭૫૧ માં અહેવાલિત છે, તેમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે:

“૫... પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા કરારના અનુસંધાને તેમના વચ્ચેના વિવાદોનું નિરાકરણ કરવા માટે એક લવાઈની નિમણૂક કરવામાં આવી છે, તે બાબતે કોઈ વિવાદ નથી. લવાઈ સમક્ષની કાર્યવાહી દરમિયાન, અહીંના અરજદારે બે અરજીઓ

દાખલ કરી હતી, જેમાંથી એકમાં ચોક્કસ દસ્તાવેજો રજૂ કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી અને બીજીમાં ચોક્કસ મુદ્દાઓ ઘડવાની માંગ કરવામાં આવી હતી. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, એકમાત્ર લવાદે તે અરજીઓ ઉપર નિર્ણય આવ્યો છે અને અરજદારે તે નિર્ણયને પડકારવા માંગ કરી છે. અંતિમ લવાદી એવોર્ડ હજી આપવામાં આવ્યો નથી અને લવાદ લવાદી કાર્યવાહી હાથ ધરી રહ્યો છે.

૬. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. (ઉપરોક્ત) માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠે અવલોકન કર્યું છે કે મધ્યસ્થી દ્વારા કરવામાં આવેલા અંતરિમ આદેશોને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ પડકારના આધીન બનાવી શકાતા નથી. આવા પ્રકારનો વડી અદાલતો દ્વારા કરવામાં આવતો હસ્તક્ષેપ માન્ય નથી એવું ઠરાવવામાં આવ્યું, કારણ કે મધ્યસ્થી પ્રક્રિયા ચાલુ હોય ત્યારે ન્યાયિક હસ્તક્ષેપને લઘુત્તમ રાખવાના હેતુને, એવી પડકાર અરજીનો અંતરિમ તબક્કે સ્વીકાર કરવામાં આવે તો, નિષ્ફળ બનાવવામાં આવશે. આગળ વધુ એવું પણ અવલોકિત કરવામાં આવ્યું હતું કે એકવાર મધ્યસ્થીની કાર્યવાહી શરૂ થઈ જાય, ત્યારબાદ એવોર્ડ જાહેર થાય ત્યાં સુધી પક્ષકારોને રાહ જોવી પડશે, અને ત્યાર પછી મધ્યસ્થી અને સમાધાન અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૩૭ હેઠળનો ઉપાય અવલંબિત કરી શકાશે. ઉપરોક્ત નિર્ણયને અનુસરીને, લલિતકુમાર વી સાંઘવી (મૃત) તેમના કાનૂની વારસદારો દ્વારા નીતા લલિત કુમાર સાંઘવી વિ. ધર્મદાસ વી. સાંઘવી, ૨૦૧૫ (૧) એમએચ.એલ.જે. (એસ.સી.) ૧ : (૨૦૧૪) ૭ એસસીસી ૨૫૫ માં

માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પુનરોચ્ચાર કર્યો કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ હસ્તક્ષેપનો વ્યાપ આવા સ્વરૂપની બાબતોમાં મર્યાદિત હતો. તે કેસમાં, ૧૯૮૬ ના અધિનિયમની કલમ ૧૧ નો આશ્રય લેતી અરજી પોષણક્ષમ ન હોવાનું ઠરાવીને નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. હાઈકોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લેવો જ ઉપાય હતો. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. માં પોતાના પૂર્વવર્તી ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરીને માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે વડી અદાલતનો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય કાયદા અનુરૂપ નહોતો અને તે રદ કર્યો.

૭. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયનો સિદ્ધાંત અમુર ટી ડિસ્ટ્રિબ્યુટર્સ (ઉપરોક્ત) માં અનુસરવામાં આવ્યો હતો અને કાર્યવાહીનું સમાપન કરવા સંબંધિત એકમાત્ર મધ્યસ્થ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકારતી રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવી નહોતી. કર્ણાટક વડી અદાલતની વિભાગીય પીઠે રેડિયન્ટ ઇન્ફોસિસ્ટમ્સ લિ. માં પણ ઉપરોક્ત કાનૂની સિદ્ધાંત અનુસર્યો હતો અને વધારાના દસ્તાવેજો રજૂ કરવાની પરવાનગી માંગતી અરજીના નામંજૂરીના મુદ્દે મધ્યસ્થ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને પડકારવા માગતી રિટ અરજી સ્વીકારી નહોતી. આમ, સ્પષ્ટ થાય છે કે પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયનો સિદ્ધાંત ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લઈને વચગાળાના હુકમને પડકાર સ્વીકારવામાં અવરોધે છે. ભલે તમામ અદાલતો અને ન્યાયાધિકરણોના

નિર્ણયોની ઉપર ન્યાયિક અધીક્ષણ સત્તાનો ઉપયોગ કરવાની વડી અદાલતોની સત્તા બંધારણની મૂળભૂત રચનાનો ભાગ બને છે, તો પણ જેમ દલીલ કરવામાં આવે છે તેમ વચગાળાના તબક્કે હસ્તક્ષેપને તે ન્યાયસંગત ઠરાવી શકતી નથી. વધુમાં, મેનેજમેન્ટ કમિટી ઓફ મોન્ટફોર્ટ સિનિયર સેકન્ડરી સ્કૂલ (ઉપરોક્ત) માં ઉલ્લેખિત ન્યાયાધિકરણ દિલ્હી સ્કૂલ એજ્યુકેશન અધિનિયમ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૧૧ ની જોગવાઈઓ હેઠળ રચાયેલ ન્યાયાધિકરણ હતું, મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ નહોતું.

૮. સનવાલ કોલ કેરિયર્સ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંત, જેમાં મધ્યવર્તી અહેવાલ સામેની પડકાર અરજી સ્વીકારવામાં આવી હતી, તે હાલના કેસમાં લાગુ પડી શકતો નથી. તે કેસના તથ્યો દર્શાવે છે કે તેમાં વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે એમ નિર્ધારિત કર્યું હતું કે તેમાં ઉદ્ભવેલી પ્રશ્નગ્રસ્ત ભૂલ જો તે જ તબક્કે સુધારવામાં ન આવે, તો તે તમામ પક્ષકારોને અહિતકારક બનશે. ઉપરોક્ત નિર્ણયને મિલિંદ દત્તાત્રય મહાજન (ઉપરોક્ત) માં આ અવલોકન સાથે ભિન્ન ગણાવવામાં આવ્યો હતો કે સનવાલ કોલ કેરિયર્સ લિમિટેડ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયનો સિદ્ધાંત, તેમાં લવાદ દ્વારા રજૂ કરાયેલા મધ્યવર્તી અહેવાલના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તે કેસના તથ્યો સુધી મર્યાદિત હતો. વધુમાં એવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે લવાદી કાર્યવાહી બાકી હોય તે દરમિયાન આંતરવર્તી આદેશોને પડકારના અધિન મૂકી શકાતા નથી. હું મિલિંદ દત્તાત્રય મહાજન (ઉપરોક્ત) માં વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશના અવલોકનો સાથે આદરપૂર્વક

સહમત છું. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, પડકાર હેઠળના આદેશો માત્ર અમુક દસ્તાવેજોના રજૂકરણ અને એક વધારાના મુદ્દાના ઘડતર સાથે સંબંધિત છે. આવા પડકારો સંપૂર્ણપણે આંતરવર્તી સ્વરૂપના છે અને જો તેવી જરૂરિયાત ઊભી થાય, તો ૧૯૯૬ ના અધિનિયમની કલમ ૩૭ હેઠળની કાર્યવાહીમાં તે ઉઠાવી શકાય.”

૭. બોમ્બે હાઈકોર્ટ બિઝનેસ ઈન્ડિયા એક્ટિવિશન પ્રા. લિ. અને અન્ય વિ. અરવિંદ વી. સાવંતના કેસમાં

(નિવૃત્ત ન્યાયમૂર્તિ) અને અન્ય, જે ૨૦૧૯ એસ.સી.સી. ઓન માં અહેવાલિત છે

લાઈન બોમ ૫૪૮૭ એ નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

“૬. ૧૧મી મે ૨૦૧૭ના રોજ, દાવેદારોએ ટ્રિબ્યુનલ રદબાતલ કાર્યસત્તા રહિત થઈ ગયું હોવાનું જાહેર કરાવવા માટે બીજી રિટ અરજી નં. ૧૩૯૧/૨૦૧૭ દાખલ કરી. મામલો સાંભળવામાં આવ્યો. તા. ૧૮મી જુલાઈ ૨૦૧૭ના આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે (કોરમ: અનૂપ વી. મોહતા અને સુશ્રી અનુજા પ્રભુદેશાઈ, ન્યાયાધીશો) અરજી પોષણક્ષમ નથી એવા આધારે નામંજૂર કરી હતી. ઉક્ત હુકમના પરિચ્છેદ ૬, ૭ અને ૮ નીચે મુજબ છે:—

૬. ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬/૨૨૭ હેઠળ મધ્યસ્થી અધિકરણ દ્વારા પસાર કરાયેલા કોઈપણ હુકમમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની સત્તાનો વ્યાપ સુસ્પષ્ટ

રીતે નિર્ધારિત થયેલો છે. હિમાચલ પ્રદેશ હાઈકોર્ટે પી.કે. કન્સ્ટ્રક્શન કો. વિ. શિમલા મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન કેસમાં એ જ દૃષ્ટિકોણ દર્શાવ્યો છે કે રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી. આ અદાલતે પણ છબીલદાસ પુત્ર તુકારામ ખડકે વિ. જલગાંવ મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ મામલામાં મધ્યસ્થી અધિકરણના હુકમ વિરુદ્ધની રિટ અરજી સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો હતો. અન્યથા પણ, એકવાર મધ્યસ્થી અધિનિયમની યોજનાને માન્ય, સ્વીકારેલી અને તમામ ઉપાયો પ્રદાન કરનાર તરીકે ઓળખવામાં આવે, પછી આવી મધ્યસ્થી કાર્યવાહી બાકી હોય ત્યારે, વિશેષ કરીને જ્યારે આવા હુકમ વિરુદ્ધ ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય અને તેનો અવલંબ કરવો જરૂરી હોય, ત્યારે કોઈપણ રિટ અરજી સ્વીકારવાનો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. તેથી, હાલની અરજી આ જ તબક્કે પોષણક્ષમ ન હોવાને કારણે નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

૮. ટેંગિરાલા શ્રીનિવાસ ગંગાધરા બલાદિત્ય વિ. સંજય અગ્રવાલના ૨૦૧૯ એસીસી ઓનલાઈન ડેલ ૯૧૧૨ માં અહેવાલિત મામલામાં દિલ્લી હાઈકોર્ટે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

“૫. ઉપરોક્ત જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે એવો મત વ્યક્ત કર્યો છે કે એકવાર એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજી નામંજૂર થાય, ત્યારે તેનાથી વ્યથિત પક્ષકારએ પંચનિર્ણય જાહેર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે અને ત્યારબાદ જ લવાઈ પંચનિર્ણય રદ કરવા માટે એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૩૪ ની જોગવાઈઓનો આશ્રય લઈ

શકાશે. આક્ષેપિત હુકમમાં વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાય સાથે અમે સંપૂર્ણપણે સંમત છીએ. એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૧૬ નો હુકમ નિર્વિવાદ રીતે સ્પષ્ટ છે. એકવાર તેની દ્વારા એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ દાખલ કરાયેલ અરજી વિદ્વાન એકમાત્ર લવાઈ દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવી હોય, ત્યારે અપીલકર્તા પાસે લવાઈ મંડળ દ્વારા પંચનિર્ણય જાહેર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાનો સિવાય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી અને જો તેનાથી વ્યથિત હોય, તો તેને એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૩૪ મુજબ લવાઈ પંચનિર્ણય રદ કરવા માટે વડી અદાલતમાં અરજી કરવાની છૂટ રહેશે. ઉક્ત સ્થિતિ સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠ દ્વારા એસબીપી એન્ડ કંપની વિ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિમિટેડ, અહેવાલિત (૨૦૦૫) ૮ એસસીસી ૬૧૮, નામના અતિમહત્વના કેસમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતને એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અથવા તેમના નિયુક્ત પ્રતિનિધિના કાર્યોના સ્વરૂપ અંગે વિચારણા કરવી આવશ્યક બની હતી. એ એન્ડ સી અધિનિયમની જોગવાઈઓની સાવધાનીપૂર્વકની તપાસ બાદ, ન્યાયમૂર્તિ પી.કે. બાલસુબ્રમણ્યમ દ્વારા રચાયેલા બહુમતી ચુકાદામાં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:—

“૭.અધ્યાય ૪માં મધ્યસ્થતા પંચોના અધિકારક્ષેત્ર વિષે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. કલમ ૧૬ મધ્યસ્થતા પંચને તેના અધિકારક્ષેત્ર વિષે નિર્ણય કરવાની સત્તા અંગે છે. મધ્યસ્થતા પંચ પોતાના અધિકારક્ષેત્ર વિષે નિર્ણય કરી શકે છે,

જેમાં મધ્યસ્થતા કરારના અસ્તિત્વ અથવા માન્યતા અંગે ઊઠાવવામાં આવેલ કોઈપણ વાંધા વિષે નિર્ણય કરવાનો સમાવેશ થાય છે. આ કલમમાં ઉલ્લેખિત પોતાના અધિકારક્ષેત્ર અથવા અન્ય બાબતો અંગે પંચ દ્વારા તેના વાંધાનો ઈનકાર કરવામાં આવતા વ્યથિત થયેલ વ્યક્તિએ, અધિનિયમની કલમ ૩૪ અનુસાર, તે નિર્ણયને મધ્યસ્થતા નિર્ણયક પરની અપીલમાં પડકારવા માટે પ્રથમ મધ્યસ્થતા નિર્ણયક આપવામાં આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડે છે. પરંતુ અધિકારક્ષેત્ર અથવા સત્તા અંગેના વાંધાને સ્વીકારવાનો નિર્ણય હોય, તો તેને અધિનિયમની કલમ ૩૭ હેઠળ તત્કાળ પડકારી શકાય.” વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૧૧(૬) હેઠળ પ્રયોગમાં લેવાતી સત્તાઓના વ્યાપ અંગે અગાઉ આપેલા પોતાના નિર્ણયોનું સંકલન કર્યા બાદ, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઉપરોક્ત નિર્ણયના પરિણેદ જઝમાં પોતાની ચર્ચાનો સાર આપ્યો હતો અને જાહેર કર્યું હતું કે ઉક્ત સત્તાઓ વહીવટી સ્વરૂપની નહીં પરંતુ ન્યાયિક સત્તાઓ છે. તેવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે એકવાર કોઈ બાબત ‘મધ્યસ્થતા પંચ’ અથવા ‘એકમાત્ર મધ્યસ્થ’ સમક્ષ પહોંચે, ત્યારબાદ મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી દરમિયાન મધ્યસ્થ અથવા મધ્યસ્થતા પંચ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા આદેશોમાં વડી અદાલત હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં અને પક્ષકારો માત્ર અધિનિયમની કલમ ૩૭ મુજબ અથવા અધિનિયમની કલમ ૩૪ મુજબ જ અદાલતનો સંપર્ક કરી શકશે.

૮. અન્યથા પણ, એ એન્ડ સી અધિનિયમની કલમ ૫ નો, જે અપ્રતિબંધક ઉપબંધ છે, હુકમ સ્પષ્ટ છે. તેમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદામાં સમાવાયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, અધિનિયમથી શાસિત બાબતોમાં, જ્યાં તે મુજબ જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય કોઈ ન્યાયિક સત્તાધિકારી હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં.” ઉક્ત જોગવાઈનો અંતર્નિહિત હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે જ્યાં જ્યાં પક્ષકારોએ મધ્યસ્થી કરારની શરતો મુજબ તેમના વિવાદોને મધ્યસ્થી ન્યાયાધિકરણ સમક્ષ સોંપ્યા હોય, ત્યાં ત્યાં ઉક્ત વિવાદોનું નિરાકરણ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપની એવી કોઈ શક્યતા વિના ત્વરિત રીતે થવું જોઈએ કે જે અંતે કાર્યવાહી અનાવશ્યક રીતે વિલંબિત કરે. ઉક્ત દૃષ્ટિકોણ સર્વોચ્ચ અદાલત અને વડી અદાલતો દ્વારા અનેક નિર્ણયોમાં પુનરોચ્ચારિત કરવામાં આવ્યો છે. પટેલ એન્જિનિયરિંગ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે એમ ઠરાવ્યું હતું કે:—

૫. કલમ ૫ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપની હદ દર્શાવે છે. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, હાલમાં અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદામાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, ભાગ ૧ દ્વારા શાસિત બાબતોમાં, ભાગ ૧ માં જેવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, કોઈ ન્યાયિક સત્તા હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં. “ન્યાયિક સત્તા” શબ્દપ્રયોગની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી નથી. તેથી, તેનો અર્થ અદાલતો અથવા અન્ય કોઈ ન્યાયિક મંચોને આવરી લેતો એવો સમજી લેવો પડે.

૧૩. એમ/એસ. દીપ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડના કેસમાં તાજેતરના નિર્ણયમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે કરેલ નીચે મુજબના અવલોકનો

વિ. ઓઈલ એન્ડ નેચરલ ગેસ કોર્પોરેશન (સિવિલ અપીલ નં. ૯૧૦૬/૨૦૧૯ માં તા. ૨૮મી નવેમ્બર, ૨૦૧૯નો હુકમ) પણ સંબંધિત છે :

“ ૧૧) ઉપરોક્ત વૈધાનિક જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતાં અને એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમે તેના આવરણ હેઠળ આવતા તમામ મામલાઓનો ઝડપી નિકાલ થાય તે હેતુસર અગાઉના ત્રણ અધિનિયમોને રદ કર્યા હતા, તે સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિનિયમની વૈધાનિક નીતિ એવી છે કે માત્ર મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી પોતાનાં નિકાલ માટે સમયમર્યાદાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી, પરંતુ નિર્ધારિત કરવા માટે કરાયેલ સંદર્ભોના નિર્ણય માટે પણ સમયમર્યાદાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. તે જ રીતે, . લિ.ના મામલામાં, તા. ૧૭.૦૯.૨૦૧૮ના, એસ.એલ.પી. (સી) નં. ૨૩૧૫૫/૨૦૧૩નો નિકાલ કરતાં, આ અદાલતે તે હેઠળની પ્રથમ અપીલો પર પણ એવી જ મર્યાદા લાદી છે જેથી મધ્યસ્થતા એવોર્ડથી આવરિત તમામ બાબતોનું સમયસર નિરાકરણ થાય.

૧૨) સૌથી મહત્વપૂર્ણ એમાં સમાયેલ અગ્રતા કલમ છે, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અન્ય કોઈપણ કાયદામાં રહેલી કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, મધ્યસ્થતા અધિનિયમના ભાગ ૧ હેઠળ ઊભા થતા મામલાઓમાં, આ ભાગમાં જેમ જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય કોઈ ન્યાયિક પ્રાધિકરણ હસ્તક્ષેપ કરશે નહીં. નિશ્ચિત કેટલાક ચુકાદાઓ અને આદેશો સામે, અને અન્ય કોઈ સામે

નહીં, ફર્ટ અપીલનો મર્યાદિત અધિકાર પ્રદાન કરે છે. વધુમાં, કાયદાકીય હુકમ પણ એક જ અવસરની જોગવાઈ કરે છે અને બીજી અપીલ દાખલ કરવામાં પ્રતિબંધ મૂકે છે (અધિનિયમનું જુઓ)

૧૩) પરિસ્થિતિ એવી હોવાથી, તેમાં જરા પણ શંકા નથી કે જો બંધારણની કલમો ૨૨૬/૨૨૭ હેઠળ, હેઠળની અપીલોમાં પસાર કરાયેલા આદેશો વિરુદ્ધ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવે, તો સમગ્ર લવાઈ પ્રક્રિયા પાટા પરથી ઉતરી જશે અને ઘણાં વર્ષો સુધી પૂર્ણતાએ પહોંચશે નહીં. તે જ સમયે, આપણે એ ભૂલી શકતા નથી કે, એ બંધારણીય જોગવાઈ છે, જે અધિનિયમની, ની અપ્રતિબંધક કલમથી અસ્પર્શિત રહે છે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, નોંધવા જેવી મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે ભલે, હેઠળ અધિનિયમની, હેઠળની પ્રથમ અપીલોને મંજૂર કરતી અથવા નામંજૂર કરતી ચુકાદાઓ વિરુદ્ધ અરજીઓ દાખલ કરી શકાય, તેમ છતાં વડી અદાલત તેવા મામલામાં હસ્તક્ષેપ કરતાં સમયે અત્યંત સંયમ અને સાવચેતી રાખશે, અને ઉપર અમે અહીં દર્શાવેલી વૈધાનિક નીતિને ધ્યાનમાં લેશે, જેથી હસ્તક્ષેપ માત્ર એવા આદેશો સુધી મર્યાદિત રહે, જે સ્વભાવતઃ અધિકારક્ષેત્રના સ્પષ્ટ અભાવથી પીડિત હોય.

, (૨૦૧૧) ૧૪ એસસીસી ૩૩૭, આ અદાલતે અનેક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો અને ઠરાવ્યું કે:

“૧૧. અમે સંબંધિત દલીલો/રજૂઆતો પર વિચાર કર્યો છે. આ બાબતે કોઈ વિવાદ રહી શકતો નથી કે બંધારણની હેઠળ હેબિયસ કોર્પસ, સર્ટિઓરારી, માંડા

વોરંટો અને પ્રતિષેધ સ્વરૂપના રિટો સહિત દિશાનિર્દેશો, આદેશો અથવા રિટો જારી કરવાની વડી અદાલતોની સત્તા બંધારણનું એક મૂળભૂત લક્ષણ છે અને તેને સંસદીય વિધાન દ્વારા મર્યાદિત કરી શકાય નહિ (૧૯૯૭) ૩ એસ.સી.સી. ૨૬૧. પરંતુ, એ કહેવું એક બાબત છે કે બંધારણની હેઠળ તેમાં નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં વડી અદાલત રાજ્ય અને/અથવા તેની એજન્સી/સાધન, અથવા કોઈ જાહેર સત્તા, અથવા અર્ધ-ન્યાયિક સંસ્થા/સત્તા દ્વારા પસાર કરાયેલા કોઈ પણ હુકમ અથવા કરવામાં આવેલી કોઈ પણ કાર્યવાહી વિરુદ્ધ રિટ અરજી સ્વીકારી શકે; અને એ કહેવું સંપૂર્ણપણે ભિન્ન બાબત છે કે બંધારણની હેઠળ દાખલ થતી દરેક અને પ્રત્યેક અરજી, અરજદાર વ્યક્તિ પાસે અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોવાની હકીકતને અવગણીને, હાઈકોર્ટે રૂઢિ મુજબ સ્વીકારવી જ જોઈએ. વિપરીત રીતે, એ સ્થાપિત કાનૂન છે કે જ્યારે ફરિયાદોના નિવારણ માટે કાયદા દ્વારા વૈધાનિક મંચ રચવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે તે વૈધાનિક વ્યવસ્થાને અવગણીને રિટ અરજી સ્વીકારવી જોઈએ નહીં.

૧૨. એ.આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૧૪૧૯ માં, આ અદાલતે સ્વયં-આરોપિત સંયમના તે નિયમ તરફ ધ્યાન દોર્યું કે, જો પીડિત વ્યક્તિને અસરકારક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય તો રિટ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહીં, અને આ મુજબ અવલોકન કર્યું:

૭... તેથી વડી અદાલત હકીકત સંબંધિત ભૂલો સુધારવા માટે કોઈ અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલના નિર્ણય વિરુદ્ધ અપીલની અદાલત તરીકે કાર્ય કરતી નથી,

અને અધિકારક્ષેત્ર સ્વીકારીને રાહત મેળવવા માટે કાયદા દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ વૈકલ્પિક ઉપાયમાં અતિક્રમણ કરતી નથી. જ્યાં પીડિત અરજદારને નિવારણ મેળવવા માટે કાયદામાં નિર્ધારિત રીત મુજબ અન્ય ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ, અથવા તો અન્ય અધિકારક્ષેત્રમાં તે જ અદાલત સમક્ષ જવાની છૂટ હોય, ત્યાં વડી અદાલત સામાન્ય રીતે બંધારણ હેઠળની અરજી સ્વીકારીને કાયદા હેઠળ ઉભી કરવામાં આવેલી વ્યવસ્થાને બાજુ પર મૂકી દેવાની મંજૂરી આપતી નથી, અને પોતાના સમક્ષ આવેલ પક્ષકારને એવી સ્થાપિત કરવામાં આવેલી વ્યવસ્થાનો આશ્રય લેવા મૂકી દે છે.

૧૩. (૧૯૮૩) ૨ એસસીસી ૪૩૩, આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

"૧૧. હવે આ સુસ્થાપિત રીતે માન્ય કરવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં કોઈ અધિકાર અથવા જવાબદારી કોઈ અધિનિયમ દ્વારા સર્જવામાં આવે છે અને તે અધિનિયમ તેના અમલીકરણ માટે વિશેષ ઉપાય પ્રદાન કરે છે, ત્યાં માત્ર તે અધિનિયમ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ ઉપાયનો જ આશ્રય લેવો જોઈએ. આ નિયમ વિલ્સ, ન્યાયાધીશે વોલ્વરહેમ્પ્ટન ન્યૂ વોટરવર્ક્સ કો. વિ. હોક્સફોર્ડ (૧૯૫૯) ૬ સીબીએનએસ ૩૩૬ : ૧૪૧ ઈઆર ૪૮૬ માં નીચેના ઉતારામાં અત્યંત સ્પષ્ટતાથી વ્યક્ત કર્યો હતો: '... '... એવા ત્રણ પ્રકારના કેસો છે જેમાં કોઈ જવાબદારી અધિનિયમના આધાર પર સ્થાપિત થઈ શકે છે પરંતુ ત્રીજો એક પ્રકાર એવો છે, અર્થાત્, જ્યાં સામાન્ય કાયદા હેઠળ અસ્તિત્વમાં ન હોય તેવી જવાબદારી કોઈ અધિનિયમ દ્વારા સર્જવામાં આવે છે અને તે જ સમયે તેના

અમલીકરણ માટે વિશેષ અને નિર્દિષ્ટ ઉપાય પણ આપવામાં આવે છે. ત્યારે અધિનિયમ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ ઉપાયનું જ અનુસરણ કરવું પડે અને પક્ષકારને બીજા પ્રકારના કેસોમાં લાગુ પડતા માર્ગનો આશ્રય લેવાનો અધિકાર રહેતો નથી. અધિનિયમ દ્વારા આપેલ સ્વરૂપ જ અપનાવવું અને તેનું પાલન કરવું આવશ્યક છે.’ આ ઉતારામાં પ્રતિપાદિત નિયમને હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે નેવિલ વિ. લંડન એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ લિ. ૧૯૧૯ એસી ૩૬૮ : (૧૯૧૮૧૯) ૧૦ ઓલ ઈઆર રિપ. ૬૧ (એચએલ) માં મંજૂરી આપી હતી અને પ્રિવી કાઉન્સિલે એટર્ની જનરલ ઓફ ટ્રિનિડાડ એન્ડ ટોબેગો વિ. ગોર્ડન ગ્રાન્ટ એન્ડ કો. લિ. ૧૯૩૫ એસી ૫૩૨ (પીસી) અને સેકી. ઓફ સ્ટેટ વિ. માર્ક એન્ડ કો. (૧૯૩૯૪૦) ૬૭ આઈએ ૨૨૨ : એઆઈઆર ૧૯૪૦ પીસી ૧૦૫ માં તેની પુનઃપુષ્ટિ કરી હતી.

૧૦૫. અધિકારોના અમલીકરણ માટે પણ તે સમાન રીતે લાગુ પડે છે એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે, અને આ અદાલતે સર્વત્ર તેનો અનુસરણ કર્યું છે. તેથી, વડી અદાલત પ્રારંભિક તબક્કામાં જ રિટ અરજીઓ નામંજૂર કરવામાં ન્યાયસંગત હતી."

૧૪. (૧૯૯૭) ૫ એસ.સી.સી. ૫૩૬, બી.પી. જીવન રેડ્ડી, ન્યાયાધીશે (મોટી પીઠના બહુમતી પક્ષ માટે નિર્ણય આપતાં) અવલોકન કર્યું:

૭૭. ... તેથી, વડી અદાલતની અધિકારિતા અંગે, અથવા તે બાબતે સર્વોચ્ચ અદાલતની અધિકારિતા અંગે જ્યાં સુધી પ્રશ્ન છે, તે સ્પષ્ટ છે કે અધિનિયમની જોગવાઈઓ આ ઉપચારોને અવરોધી અને મર્યાદિત કરી શકતી નથી. તેમ છતાં,

એટલું જ સ્પષ્ટ છે કે / હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે અદાલત નિશ્ચિતપણે અધિનિયમની જોગવાઈઓમાં પ્રગટ થયેલા વિધાનસભાના આશયનો નોંધ લેશે અને પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ તે અધિનિયમની જોગવાઈઓને અનુરૂપ રીતે કરશે.

૧૫. શ્રી વૈધનાથન દ્વારા આશ્રિત ચુકાદાઓમાં, જે મોટાભાગે એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૫૫૬ ને પુનરાવર્તિત કરે છે, એવું ઠેરવવામાંઠેરવેલ છે કે કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીની સુનાવણી કરવામાં વૈકલ્પિક ઉપચાર અવરોધરૂપ નથી, અથવા જ્યાં કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો ભંગ થયો હોય, અથવા જ્યાં પડકારાધીન હુકમ સંપૂર્ણપણે અધિકારક્ષેત્ર વિના હોય, અથવા જ્યાં અધિનિયમની બંધારણીય માન્યતા પડકારાધીન હોય.

૧૬. તેથી, એવું કહી શકાય કે આ અદાલતે વૈકલ્પિક ઉપાયના નિયમના કેટલાક અપવાદોને માન્યતા આપી છે. તેમ છતાં, થાર્નિસેઝ નાથમલ વિ. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઓફ ટેક્સિસ (ઉપરોક્ત) અને અન્ય સમાન ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત થયેલ એ સિદ્ધાંત કે, જો પીડિત વ્યક્તિને અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય અથવા જેના હેઠળ ફરિયાદગ્રસ્ત કાર્યવાહી કરવામાં આવી છે તે કાયદામાં જ ફરિયાદના નિવારણ માટેની વ્યવસ્થા સમાયેલ હોય, તો વડી અદાલત બંધારણ હેઠળની અરજીએ વિચારણા કરશે નહીં, તે હજી પણ પ્રચલિત છે.” એસબીપી એન્ડ કંપની (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે બંધારણ હેઠળ મધ્યસ્થ અધિકરણ

દ્વારા પારિત હુકમમાં હસ્તક્ષેપના પ્રશ્ન પર વિચાર કરતાં નીચે મુજબ પ્રતિપાદિત કર્યું હતું: એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ

અતએવ, એવું સૂચવવું આવશ્યક છે કે એકવાર લવાદી અધિકરણ સમક્ષ લવાદી કાર્યવાહી આરંભાઈ જાય પછી, પક્ષકારોએ, અલબત્ત, જો અધિનિયમ હેઠળ અપીલનો ઉપાય તેમને વધુ પ્રારંભિક તબક્કે પણ ઉપલબ્ધ હોય તો તે અલગ, ચુકાદો જાહેર થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવી પડે.” જ્યારે વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલ એ જણાવવામાં યોગ્ય છે કે કાનૂનની આ રજૂઆત હાલના કેસના તથ્યો પર સીધી રીતે લાગુ પડતી નથી, તથાપિ એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે સાત-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અધિનિયમનો હેતુ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપને લઘુત્તમ રાખવાનો હોવાનું ઉદ્દેશ કર્યો છે અને અધિનિયમ હેઠળ નક્કી થયેલી કાર્યવાહી સામે ૨૨૭ ની અરજાનો નિકાલ કરતી વખતે આ મહત્વપૂર્ણ હેતુ હંમેશા અગ્રસ્થાને રાખવો જોઈએ.”

૧૪. ઉપરોક્ત કાનૂની સ્થિતિના સર્વાંગી અવલોકનને ધ્યાનમાં લેતાં, અને અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની જોગવાઈઓનો વિચાર કરતાં, દ્વારા પસાર કરાયેલ હુકમ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળ અરજદાર દ્વારા મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી દરમિયાન મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલને પડકારવામાં આવી શકતું નથી, જ્યારે સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે એમ/એસ. એસ.બી.પી. એન્ડ કો. વિ. એમ/એસ. પટેલ એન્જિનિયરિંગ લિ. અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલ કોઈપણ હુકમ

અંગેના આ મંતવ્યને નામંજૂર કર્યો છે કે મધ્યસ્થી ન્યાયાધિકરણને વડી દ્વારા સુધારવામાં સક્ષમ છે

બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની અદાલત ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્પષ્ટપણે ઠરાવ્યું છે કે વડી અદાલત દ્વારા આવી હસ્તક્ષેપ કરવાની પરવાનગીપાત્ર નથી. એમ/એસ. દીપ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ વિ. ઓઈલ એન્ડ નેચરલ ગેસના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતે

કોર્પોરેશન (સુપ્રા) એ એવું ઠરાવ્યું છે કે આ બાબતનો પણ નોંધ લેવો અગત્યનો છે કે સાત-ન્યાયાધીશોની પીઠે અધિનિયમનો હેતુ ન્યાયિક હસ્તક્ષેપને લઘુત્તમ બનાવવાનો છે એવો ઉદ્દેશ કર્યો છે અને અધિનિયમ, ૧૯૮૬ હેઠળ નક્કી થયેલી કાર્યવાહી વિરુદ્ધ કલમ ૨૨૭ હેઠળની અરજીનો નિકાલ કરતી વખતે આ મહત્વપૂર્ણ હેતુને સદૈવ અગ્રસ્થાને રાખવો જોઈએ; તેમજ અધિનિયમની નીતિ મધ્યસ્થતા સંબંધિત મામલાઓનો ઝડપી નિકાલ કરવાની છે, કારણ કે અધિનિયમ, ૧૯૮૬ એક 'સ્વયં-સંપૂર્ણ' સંહિતા છે અને તમામ મામલાઓનો સમાવેશ કરે છે.

૧૫. ઉપરોક્ત સ્થિર કાનૂની સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને, તથા અધિનિયમ, ૧૯૮૬ની નીતિ, હેતુ અને જોગવાઈઓનો વિચાર કરતાં, મધ્યસ્થી પ્રક્રિયા દરમિયાન મધ્યસ્થી પંચ દ્વારા પારિત કરાયેલ હુકમને ભારતના બંધારણના

અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ પડકારી શકાય નહીં, કારણ કે અધિનિયમ, ૧૯૯૬ વિશેષ અધિનિયમ છે અને મધ્યસ્થી સંબંધિત બાબતોનો વ્યવહાર કરતો સ્વયંસંપૂર્ણ કાયદાસંગ્રહ છે. તેથી, અરજદાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રાથમિક વાંધા અંગે મધ્યસ્થી પંચે આપેલો વિવાદિત હુકમ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ પડકારી શકાય નહીં.

૧૬.ઉપરોક્ત કારણોને ધ્યાનમાં લેતાં, આ અરજી નિષ્ફળ જાય છે અને તે મુજબ નામંજૂર કરવામાં આવે છે. જોકે, સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે, આ અરજી બાબતના ગુણદોષમાં પ્રવેશ કર્યા વિના, માત્ર આ આધારે નામંજૂર કરવામાં આવે છે કે મધ્યસ્થતા દરમ્યાન પસાર કરાયેલા હુકમને ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળ પડકારી શકાતો નથી અને કાયદા અનુસાર યોગ્ય સમયે યોગ્ય કાર્યવાહી માં યોગ્ય મંચ સમક્ષ બંને પક્ષોને ગુણદોષના આધારે તેમની બધી જ દલીલો ઉઠાવવાની મુક્તતા રહેશે. વચગાળાની રાહત, જો કોઈ અપાયેલ હોય, તો તે રદ ગણાશે. ખર્ચ અંગે કોઈ હુકમ વિના નિયમ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

(ભાર્ગવ ડી. કારિયા, ન્યાયમૂર્તિ)

વધુ હુકમ

ચુકાદો ઉચ્ચાર્યા પછી, અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ શ્રી ચતિન સોનીએ ચુકાદાની કાર્યક્ષમતા, અમલીકરણ અને પાલન સ્થગિત રાખવા માટે વિનંતી કરી છે. ચુકાદામાં જે જણાવવામાં આવ્યું છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને અને વિશેષ કરીને, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને/અથવા ૨૨૭ હેઠળ આરબિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમને અરજદાર દ્વારા પડકારવામાં આવી શકતો નથી એવો અભિપ્રાય અપનાવ્યાને ધ્યાને લઈને, વિદ્વાન વકીલની વિનંતી નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

(ભાર્ગવ ડી. કારિયા, ન્યાયમૂર્તિ)

રઘુનાથ આર નાયર

*The translation of this judgment has been provided by M/s
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.